

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN
ÇÖZÜLMESİ YÖNÜNDE FAALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ
(1991-1994; 2016-2020)

Hüseyin Ender ARAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Khaladdin İBRAHİMLİ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Saffet AKKAYA

**Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ (Kahramanmaraş
Sütcü İmam Üniversitesi)**

MERSİN / EKİM 2021

ONAY**T.C
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ' NE**

2020017012 numaralı öğrencimiz olan **Hüseyin Ender ARAR** tarafından hazırlanan “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Sorununun Çözülmesi Yönünde Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Analiz (1991-1994; 2016-2020)” başlıklı bu tez çalışması jürilerimiz tarafından **oybirliği** ile **Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme** Ana Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürlüğünde Asıl Sureti Islak İmzalıdır)

Üniv. İçi Asıl Üye- Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Prof. Dr. Khaladdin İBRAHİMLİ

(Enstitü Müdürlüğünde Asıl Sureti Islak İmzalıdır)

Üniv. İçi – Jüri asıl Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi: Saffet AKKAYA

(Enstitü Müdürlüğünde Asıl Sureti Islak İmzalıdır)

Üniv. Dışı - Jüri asıl Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ

(Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

(Enstitü Müdürlüğünde Evrak Aslı İmzalıdır.)

20/10/2021

Doç. Dr. Murat KOÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ndaki hükümlere tabidir

İTHAF

Canımdan çok sevdiğim Annem Nurcan ARAR' a ithafen...

ETİK BEYANI

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- ✓ Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- ✓ Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- ✓ Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- ✓ Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı
- ✓ Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirip, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyân ederim.

20/10/2021

Hüseyin Ender ARAR

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecim boyunca kıymetli ve önemli bilgileri ile donanımlarını benimle paylaşarak değerli vaktini bana ayıran, tecrübesi ile beni yönlendiren, bu süreçte beni destekleyerek bana güvenen ve inanan, öğrencisi olma fırsatı elde ettiğim için gurur duyduğum çok kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Khaladdin İbrahimli' ye katkılarından dolayı sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmalarım boyunca yararlandığım ve bilgi edindiğim Adana Halk Kütüphanesi ve yetkililerine teşekkür ederim.

Değerli Sayın Öğr. Gör. Yunus HARDALDALI hocama bu süreçte bana destekleri için teşekkür ederim.

Değerli Sayın Öğr. Gör. Şahin AY hocama katkıları ve yardımları için de ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyip, bütün öğrencilik hayatımda bana destek olan ve bana inanan, bu süreçte dahi bana her konuda güven aşıl原因an değerli ailem, babam Hasan ARAR, annem Nurcan ARAR ve ablam Esra Nur AY' a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZ**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN
ÇÖZÜLMESİ YÖNÜNDE FAALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ
(1991-1994; 2016-2020)****Hüseyin Ender ARAR****Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Khaladdin İBRAHİMLİ****Ekim 2021, 94 sayfa**

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, post Sovyet mekânında, yıkıcı etnik çatışmalar başlamıştır. Bu çatışma bölgelerinden biri de Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi olmuştur. Lakin, Dağlık Karabağ sorunu sadece Azerbaycan ve Ermenistan'ı etkilemekle kalmamıştır, Türkiye'de dâhil olmak üzere tüm bölge ülkelerini, aynı zamanda küresel aktörleri içine çekmiştir. Bu bağlamda, üçüncü taraf ülkeler kendi çıkarlarını gözetlemek amacıyla sorunun çözümünde etkin rol üstlenmeye ve dengeleri kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır.

Çatışma 1994'de imzalanan ateşkesten sonra durdurulmuştur ve sürekli devam edecek olan, yorucu barış aramaları dönemine girilmiştir. Bu dönemde AGİT Minsk Grubu çatışmaya hiçbir çözüm bulamamıştır. Türkiye'de, yakınında yer alan Dağlık Karabağ sorununun çözümü için zaman-zaman kendi imkânlarını ortaya koymuş ve çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Maalesef, sürecin sonunda silahlar yeniden konuşmaya başlamıştır ve 2020 Eylül'de başlayan 44 günlük ağır çatışmalardan sonra Azerbaycan işgal edilmiş topraklarının tahminen yüzde seksenini geri ala bilmiştir. Bu süreç uluslararası ilişkilerde klasik realizm kuramına dayanarak öğrenilmiştir.

Çalışmanın amacı, 1991-1994 yılları ve 2016-2020 yılları aralığında bölgede yer alan ihtilafı karşılaştırmak, her iki savaşta Türkiye'nin yeri ve rolünü, sürece etkisini ortaya koymak, gösterilen faaliyetlerin benzer ve farklı taraflarını, aynı zamanda dönem liderlerinin sözü giden ihtilaf tekelinde, söylem, eylem ve adımlarını öğrenmek olmuştur. Çalışmada, Türkiye'nin 1991-1994 yıllarında ki savaş ve 2016-2020 yılları Karabağ savaşı ve savaşa giden sürece gösterdiği etkiler arasındaki farkların neler olduğu sorusuna cevap aranmış, bu etkilerin karakteri, nitelikleri değerlendirilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, edebiyat taraması yapılmış, resmî belgeler, raporlar, gazetelerde yayınlanan bilgiler incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dağlık karabağ, türkiye, dış ilişkiler, azerbaycan, liderler, söylemler.

ABSTRACT**REPUBLIC OF TURKEY' S SOLVING THE MOUNTAIN KARABAKH
PROBLEM OPERATIONS IN DIRECTION****Hüseyin Ender ARAR****Master Thesis, Department of International Relations and Globalization****Supervisor: Prof. Dr. Khaladdin İBRAHİMLİ****October 2021, 94 pages**

post-Soviet space. One of these conflict zones was the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan. However, the Nagorno-Karabakh conflict not only affected Azerbaijan and Armenia, but also attracted all regional countries, including Turkey, and also global actors. In this context, third-party countries tried to take an active role in the solution of the problem and turn the balance in their favor in order to protect their own interests. However, the conflict was frozen after the ceasefire signed in 1994 and entered a period of continuous and exhausting fighting for find peace zone. During this period, the OSCE Minsk Group could not find any solution to the conflict. Turkey, from time to time, put forth its own possibilities and made various attempts for the solution of the Nagorno-Karabakh problem located nearby. Unfortunately, at the end of the process, the weapons started to speak again, and after 44 days of heavy fighting, Azerbaijan was able to recapture an estimated eighty percent of its occupied territory. These realities were learned and analyzed based on classical realism theory.

The aim of the study was to Comparing the conflict in the region between 1991-1994 and 2016-2020 wars, to clarify Turkey's place and role in both wars, to reveal its influence on the process, to learn the similar and different sides of the activities, as well as the discourse, actions and steps of the conflict monopoly, which was the word of the leaders of the period. In the study, an answer was sought to the question of what are the differences between Turkey's effects on the Karabakh wars, and the character of this effect was evaluated. Qualitative research method was used in the study, literature

review was made, official documents, reports and information published in newspapers were examined.

Key words: *Nagorno-karabakh, turkey, foreign policy, azerbaijan, leaders, discourses.*

İÇİNDEKİLER

KAPAK.....	i
ONAY	ii
İTHAF.....	iii
ETİK BEYANI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZ	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. TÜRKİYE’NİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN BARIŞ YOLU İLE ÇÖZÜMLENMESİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ	24
2.1. Bağımsızlık döneminde Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin kurulması	24
2.2. AGİK Minsk Grubu ve Türkiye.....	27
2.3. Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Kesilmesi	35
2.4. Ermenistan ile İlişkilerin Kurulmasına İlk Teşebbüsler.....	40
2.5. Türkiye’nin Kafkaslarda Güvenlik Modeli Arayışları.....	46
3. BİRİNCİ VE İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞLARINDA TÜRKİYENİN KONUMU VE SÜRECE ETKİLERİ.....	50
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	68
KAYNAKÇA.....	71
EKLER.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
A.C.	: Azerbaycan Cumhuriyeti
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
RP	: Refah Partisi
SSCB	: Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu doğalgaz boru hattı
TAP	: Trans Adriyatik doğalgaz boru Projesi

EKLER LİSTESİ

Ek.A. Çağ Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi	78
Ek.B. Tez Etik İzin Yazısı.....	81
Ek.C. Tez Etik İzin Yazısı.....	82

1. GİRİŞ

S.S.C.B.'nin dağılması ile Kafkasya'da çok farklı bir döneme girildi. Bu dönem, eski Sovyet coğrafyasına yönelik "yakın çevre" doktrininin Rusya Federasyonu tarafından harekete geçirilmesi ile o bölgelerde yer alan nüfuzu, politikaları ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ya da kazanmakta olan devletleri önemli ölçüde etkilemiştir. Sovyetler Birliği ve yerinde devam eden devlet olan Rusya Federasyonu, sürekli şekilde kendi arka bahçesi olarak gördüğü Kafkasya bölgesinde, kendi politikalarını dayatmış ve bölgenin sorunlarına çözümden uzak anlayış benimsemiştir. Gorbaçov döneminde ortaya çıkan, glasnost (açıklık) ile perestroyka (yeniden yapılanma) adlı politika şekilleri, bölgede sorun çıkarmaya alışkın Ermeniler için altın değerinde olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasından sonra 5'i Türk olmak üzere 6 tane Müslüman Cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Türk dünyasında yer alan, ilk laik Cumhuriyet Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti ve varisi olarak kabul gören Türkiye Cumhuriyeti arasında set çekmek amacıyla oluşturulan, iskân politikası sonucunda Ermeniler, Büyük Ermenistan vaadiyle (haydat ideolojisi), beraber Kafkasya'ya göç ettirilmiştir. Türk boylarının tarihi yerleşim bölgesi olan Kafkasya böylelikle tarihsel açıdan on yıllardır devam eden anlaşmazlığın bölgesi haline gelmiştir. 1988 yılından beri devam eden çatışmalarla birlikte Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.

Birleşmiş Milletler, AGİT, Minsk Grubu gibi uluslararası örgütler tarafından bir çözüm bulunamayan bir çatışma alanı olan Dağlık Karabağ, Güney Kafkasya'da yer almaktadır. Kafkasya bölgesi jeopolitik olarak ve içinde yer alan önemli doğal kaynaklardan dolayı Türkiye ve Türk dünyasının birleşmesi amacından stratejik bir bölgedir. Özellikle Azerbaycan'ın doğal kaynakları; petrol ve doğal gaz gibi, zengin oluşu, Türk dış politikasında önem arz eden enerji koridoru politikası açısından çok değerlidir. Bir geçiş bölgesi olan, Kafkasya, Doğu-Batı bölgelerini kapsayan ve ek olarak, Asya ile Avrupa'yı birleştirmesi açısından, Kuzey-Güney bölge bakışı açısı ile de Avrupa'yı Ortadoğu ile bir araya getirmektedir.

Uluslararası ilişkiler, Thomas Hobbes'ın belirttiği üzere açık şekilde güç ve beka çatışmasıdır, anarşik olan bu düzende devletler hayatta kalmak için kendilerini savunmak zorundadırlar. Klasik Realizm temelde, uluslararası ilişkileri belirlerken en değerli değişkenin insan yapısı olduğunu belirtir. 1939 yılında İngiliz Uluslararası İlişkiler düşünürü Edward Carr'ın yazmış olduğu 20 Yıl Krizi adlı eserinde, Daha sonra

Amerikalı realist düşünür Hans Mongenthau'nun, 1948 yılında yazmış olduğu Uluslararası Politika isimli eserinde, ahlak ve devlet politikası ilişkilerini, “ahlaki değer ve ilkeler dış politikayı etkileyemez, bir devletin ahlaki değerleri evrensel değerlerden ayrışmalıdır” şeklinde ifade etmişler. Buna en iyi örnek; Azerbaycan, Ermenistan çatışması devam ederken dönemin bazı siyasi liderleri sınırları kapatılmış olan Ermenistan devletine buğday ve insanı yardım teklifini onaylaması ve akabinde Ermenistan'ının bundan fayda sağlayıp, Azerbaycan yerleşim birimlerine saldırıya geçmesi sonucu yüzlerce insanın hayatını kaybetmesidir.

Bu çatışma, çok farklı değerlendirmelere tabii tutulmaktadır. Ancak güncel bir konu olan bu sorun ve yaşanan savaş hakkında yeterince çalışılmamıştır. Bilhassa, 1991-1994 yılları arasında yaşanan Dağlık Karabağ savaşı öncesi ve sonrası sürecinde, Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan karışıklık incelenmemiştir. Bu nedenle o dönemin Türkiye iktidarının Ebülfez Elçibey yönetimine destek vermemesi kapsamlı anlaşılmamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaşadığı sorunlara yeterince refleks göstermemesi muhalefet tarafından da eleştirilmiştir. Lakin sonraki dönemlerde durum değişmiş, Azerbaycan'ın yeni yönetimi Türkiye'den daha çok destek almağa başlamış, AK Parti döneminde ise Türkiye'nin Kafkaslara etkisi git-gide artmış, Eylül 2020'de başlanan 44 günlük Karabağ savaşında kazanılan zaferde büyük payı olmuştur.

Bazı kaynaklarda Birinci Karabağ Savaşı 1988-1994 olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada ise kronolojik çerçeve 1991-1994 yılları, yani Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile ateşkesin imzalanması sürecini kapsamaktadır. İkinci Karabağ savaşının başlangıcı olan 2016 Nisan çatışmaları esas alınmıştır. Çünkü bu tarihten sonra durum daha sert askeri çatışmaların boy gösterdiği yeni bir aşamaya girmiş ve 2020 Eylül ayında başlanan 44 günlük çatışma ile sonlanmıştır.

Çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi yönünde gösterdiği faaliyetlerin incelenmesidir.

Çalışmanın genel sorusu ve alt soruları aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir: Genel soru: Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi yönünde gösterdiği faaliyetlerin etkileri ve sonuçları neler olmuştur?

Alt sorular:

- Dağlık Karabağ çatışmasının uzun süre devam etmesinin ve çözüme kavuşturulmamasının temel nedenleri hangileridir?
- Dağlık Karabağ'da yaşanan biri güncel olan iki savaş arasında temel farklar hangileridir?
- Her iki savaş Türkiye'de dönemsel koşullar ve siyasi liderlerin beyanatları açısından nasıl değerlendirmektedir?

Tezin temel varsayımı, klasik realizm teorisinden hareketle Türkiye siyaseti açısından sorunun ve savaşların farklı şekilde cereyan etmesidir.

Dağlık Karabağ sorunu Kafkasya bölgesinde güvenliğe tehdit oluşturmuş, Ermenistan'ın ortaya koymuş olduğu tutum ve izlediği politika Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu enerji politikasını da her zaman tehdit altında tutmuştur. Sorunun niteliği iki ülke (Azerbaycan ve Ermenistan) arasında olan sorun olmaktan çıkmış ve daha büyük safhaya ulaşmıştır. Bu yüzden diğer aktörlerin tutumları da önemli etken haline gelmiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması sadece Azerbaycan ve Ermenistan açısından değil, Türkiye de dâhil olmakla tüm bölge ülkeleri açısından önem arz etmektedir. Buna göre, 44 Günlük savaş sonucunda Karabağ sorununun çözümü ve bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin üstlendiği önemli role ilişkin araştırmanın yapılması önemlidir. Bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı da şüphesizdir.

Çalışmada belirtilen iki Karabağ savaşında, Türkiye'nin gösterdiği faaliyetlerin benzer ve farklı taraflarının neler olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışma yapılırken nitel araştırma kapsamında anlaşma metinleri, raporlar, BM kararları, AGİT Minsk Grubunun hazırladığı belgeler, aynı zamanda makaleler, dergi ve yayınlar, konuyla ilgili bu alanda daha önce yapılmış başat çalışmalar, internetten toplanmış bilgiler kullanılarak veriler elde edilmiş ve çalışma içerisinde analiz edilerek işlenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve toplanan verilerin incelenmesi ve yorumlanması açısından nitel araştırma yönteminin sunmuş olduğu karşılaştırmalı analiz, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemi ele alınmıştır.

Çalışmanın son başlığında, araştırma sorusunun ulaşmak istediği temel esas belirtildikten sonra, çözümlenmeler yine karşılaştırmalı analiz metodu kullanılarak ortaya çıkarılacaktır.

Çalışmanın, başlangıç bölüm başlığı olan kısmında, Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkma süreci incelenecek olup, Dağlık Karabağ jeopolitiği, kısa tarihi, bölgenin etnografyası ve en sonunda Dağlık Karabağ çatışması değerlendirilecektir. Dağlık Karabağ yer aldığı coğrafyanın jeostratejik açıdan önemi nedeniyle çoğu zaman tarihte yer almış büyük imparatorluklar ve hanedanlıkların istila etmek istediği yerdir. Aynı zamanda Türkler'in ana yurdu olan Orta Asya'ya açılacak kapı görevi görüp, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası arasında bir köprüdür. Burada yaşanan çatışmanın tarihsel incelemesi de ortaya konacaktır.

İkinci bölümde, ateşkes döneminde Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine yönelik faaliyetleri çerçevesinde, AGİT Minsk grubu, Türkiye Ermenistan ilişkilerinin kesilmesi, Türkiye'nin Kafkasya'da güvenlik modeli arayışları ele alınacaktır. Uluslararası örgütlerin sorunu çözemediği bir bölgenin birçok aktörü vardır. Türkiye Cumhuriyeti, İran, Rusya Federasyonu, Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri bu soruna dolaylı ya da direk taraf olan ya da gündeme alan ülkelerdir.

Üçüncü kısımda, Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ'a yönelik faaliyetleri incelenecek olup, bağımsızlık döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında olan diplomatik ikili temaslar, Türkiye'nin 1991-1994 yıllarında Dağlık Karabağ'a yönelik politik uygulamaları, askeri alanda yapılan iş birliği ve ortak dayanışma, 1991-1994 yılları ile 2016-2020 yıllarının karşılaştırılmalı analizi yer alacaktır. 2020'de gerçekleşmiş Dağlık Karabağ savaşında ki bu başarı kaynak taraması, siyasi, askeri liderlerin söylemleri kapsamlarında incelenecek, neden 1991-1994 yılları arasında olan Dağlık Karabağ savaşında farklı durumun ortaya çıkması tartışılacaktır.

Sonuç kısmında araştırmada elde edilen veriler, iki savaşın benzer ve farklı yönleri karşılaştırma yöntemi ile değerlendirilecek ve yeni araştırmalar için öneriler verilecektir.

Dağlık Karabağ Jeopolitiği

Jeopolitik terimi tarihte ilk kullanım olarak, Tarih ve Siyaset Bilimi profesörü İsveçli Johan Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır. İsveçli profesör Johan Rudolf Kjellen'e göre stratejik açıdan jeopolitik tanımı itibarıyla "Ülusun coğrafik olarak eksiksiz açıdan aksiyon uygulaması düşüncesidir." (Bir yaşam biçimi olarak devlet, 1916). Başka bir jeopolitikçi Karl Haushofer, "Jeopolitik, ulusun yeni Dünya şeklinde oluşan üniter

disiplinidir ve coğrafyaya, özellikle siyasi coğrafyaya dayanan bütün siyasi hareketleri belirleyen kuramdır.” diye belirtmiştir.

Brzezinski'nin “Avrasya'nın Balkanları” şeklinde tanımladığı Kafkasya bölgesi (Z.Brzezinski, 1997, ss. 123-124), Hazar denizi ve Karadeniz arasında yer alan bu konumu, güney-kuzey, doğu-batı enerji ve ulaştırma koridorlarının çatısında kesiştiği bir stratejik konumda yer alması ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarının ana merkezi konumunda, özellikle jeopolitik açıdan her zaman güçlü devletlerin ilgisini çekmiştir. Bölge doğal konumu ve tarihten süre gelen ulusların, güneyden kuzeye, batıdan doğuya ekonomik açıdan, ticaret ve geçiş noktası itibariyle göç yolu olmuştur (Arutunyan, 2016, s. 33).

Soğuk savaşın bitmesi ile takiben Kafkasya ve Dağlık Karabağ bölgesel ve global mücadelenin en temel sahalarından olmuştur. Bölge sahip olduğu doğal kaynaklar (petrol, doğalgaz) ve diğer etkenler ile küresel ya da bölgesel baz alındığında büyük oyuncuların ilgi alanı haline gelmiştir (Arslanlı, 2013, s. 14).

Yer altı kaynakları açısından da zengin olan bölgede Turşsu ve Şırlan gibi Dünya'da bilinen, serin bol mineral içeren kaynaklar yer almaktadır. Madeni kaynakları bakımından, Dostahir köyü yakınlarında Gibs ve Mehmane köyünde oldukça fazla şekilde Metal filizleri, Hankenti, Şuşa ve Harov'da Mermer, Hadrut'ta alçı taşı ve kireç üretilen topraklar, işlenmektedir. Buna ek olarak, Kelbecer'de altın çıkarılıp, işlenmektedir. Karabağ bölgesinde ekin üretimi için faydalı alanın miktarı 210.000 hektardır. Bu alandan sadece 23.000 hektarında su gerektiren tarım şekli yapılırken kalan toprak kısımları için, yer altı kaynakları ve sulama beklenmektedir. Karabağ bölgesinin 102.000 hektarlık alanı meradır ve bu da hayvan üretimi, beslenmesi açısından yararlı olduğunu göstermektedir. Tek başına Karabağ, Azerbaycan sanayi verilerinde, %2,87 tarımında ise %3,2'lik alan kapsamaktadır (Mustafayev, 2013, s. 281- 294).

Kafkasya havzası, Orta Asya'ya açılan bir kilit olmak ile birlikte, batı pazarlarına açılan bir geçit ve Orta Asya'yı da katarak zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ortadoğu devletleri dünya petrol rezervinin %54'üne; Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan %16'sına, Rusya Federasyonu %4,8'ine, A.B.D. %4'üne, Çin %2,4'üne, Avrupa Birliği %1,6'sına, Japonya %0,5'ine sahipken; A.B.D. Global petrol işleyişinin, %25,5'ini, Avrupa Birliği devletleri %19,7 Japonya %8,5'ini, Rusya Federasyonu %5,2'sini, Çin %4,5'ini tüketmektedir. Bu petrol miktarları ve ülkelerin

tüketimleri incelendiğinde, Kafkasya'nın jeostratejik ve jeopolitik önemi daha iyi anlaşılacaktır (İlhan, 1999, ss. 63-64).

Jeopolitik konumu ve içerisinde yer alan doğal kaynakların önemi dolayısıyla, Kafkasya ve Orta Asya Bölgeleri, Çin, A.B.D., İran, Rusya, AB ve Türkiye'nin önem gösterdiği bir bölge olup, özellikle jeopolitik konumunun yüksek mertebe etkisiyle büyük güçlerin çıkarlarının kesiştiği bir alandır (İbrahimli, Uluçakar ve Akkaya 2018, s. 5).

Karabağ bölgesinde, S.S.C.B.'nin var olduğu yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ağdam, Ağcabedi, Akdere, Beylegan, Cebrail, Berde, Terter, Yevlah, Füzuli, Kubatlı, Mingeçevir, Hocavend, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Zengezur, Hadrut, bölgede Azeri Türklerinin, ilden küçük şehirden büyük şeklinde ifade edilen kasabaları ve Hankendi büyük şehrini içermektedir (Taşkiran, 1995, s. 7).

Yanı sıra eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Hankendi şehri merkezi baz alınmak kaydıyla Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend ve Askeran şehirlerinden meydana gelmektedir. (Arslanlı, 2015, s. 11). Bundan hareketle Dağlık Karabağ'a hakim olacak olan hangi millet olursa olsun, Trans- Kafkasya olarak adlandırılan, bölgesinin de bir den fazla stratejik bölgesini yönetebilir (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, 1979). Bölgenin en hakim tepeleri Karabağ'da yer almaktadır. Aynı anda, İran, Azerbaycan ve Ermenistan'ı kontrol altında tutabilir. Bu coğrafi yapısı ile daima diğer devletlerin ilgisini üstüne almıştır. Sisianov, 18. Yüzyıl'da dönemin Ruslarının Kafkas birlikleri baş komutan'ı, Hindistan'a uzanacak ve yolu açabilecek bu bölge ile alakalı 22 Mayıs 1805, ismi 19. Rapor olarak geçen bu değerlendirme içerisinde "Karabağ, coğrafi mevkiisi uyarınca Azerbaycan'nın dolayısıyla da İran'a açılan kapısı sayılır. Bundan mütevellit bölgenin kaybedilmeyip aksine biz de kalıp, daha fazla kontrol sağlanmasına çok gayret sarf etmek elzimidir" demiştir (Taşkiran, 1995, s. 3).

Türkiye, İran, Rusya ve Türkistan, Kafkasya bölgesinin dört temel ve önemli komşusudur. Uluslararası güçleri petrol ve jeopolitik konumu sebebiyle yakından ilgilendirir. Bölge sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarına ek olarak, Türkistan petrol ve doğalgaz ihracatının güzergahi üzerinde bulunmaktadır. Yanı sıra Kafkaslar; Rusya-Ortadoğu, Türkistan-Avrupa arasında ve bu coğrafik konumları birbirine bağlar. Yeni yollarla devamlı gelişen yol kavşağı özelliği sayesinde Türk Boğazları'nın hinterlandını da genişletmektedir (İlhan, 1999, s. 89). Rusya'nın Kafkasya'yı tarihi iddaalar ve gayeler ile arka bahçesi olarak görmesi ve A.B.D.'nin hegemon bir güç

olarak bölgede söz sahibi olma hedefi, Ortadoğu'dan sonra Kafkasya ve Dağlık Karabağ'ın uluslararası rekabetin hedef noktası haline getirmiştir (Taşkıran, 1995, s. 6).

De Wall (2014, s. 18)'a göre, Karabağ: Barış ve Savaş Süreçleri Ermenistan ve Azerbaycan adlı kitapta, anlaşmazlığı belirtirken; “Sorunun çözüme ulaştırılmaması, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında ki bölgede dengesizlik oluşturmuştur. Türkiye, Orta Asya, İran ve Rusya arasında ki bağlantılar zarara uğramaktadır ve petrol boru hatları kıvrımlı yolları takip etmek zorunda kalmakta; ve demiryolu hatları hiçbir yere ulaşamaz olmaktadır” şeklinde bahsederek aslında bölgenin jeopolitiği ile ilgili bilimsel veriler ortaya koymakla birlikte bölgenin, jeostratejik açıdan ne derecede önem arz ettiği, ve çevre ülkelerin bile güvenliğini ciddi oranda etkilediğini belirtmiştir. Dağlık Karabağ jeopolitik ve jeostratejik açıdan oldukça önemli bir bölgedir ve bundan ötürü tarihsel ve dönemsel olarak her zaman hedeflenen aynı zamanda bir çok uygarlığa ev sahipliği yapmış bölge halinde olmuştur.

Dağlık Karabağ' ın Kısa Tarihi

Tarihi anlamak ve yorumlamak ile ilgili tarihçi W. Van Loon “Tarih, coğrafyanın dördüncü boyutudur, ona zaman mana verir.” diye belirtir.

Yedinci yüzyıldan itibaren, İslam güçlerinin yönetimi altına geçen Karabağ bölgesi, 642 yılında Arap güçleri, 646 yıllarında ise Müslüman Oğuzlar tarafından hükmedilmiştir. Bölgede ki, Müslüman iradeye kıskırtmalar sonucu yapılan isyanlar, Türk kökenli Babek döneminde oldukça yaygınlaşmış ve 838 yılında o dönem isyancıların lideri olan Babek idam edilmiştir. Daha sonra Saç Oğulları'ndan gelen Müslüman Türk Beyliği bölgeye hakim olmuştur. On birinci yüzyıldan itibaren ise bölge o dönem ki Selçuklu Devleti' nin ilhâk'ına uğramıştır. 1064 senesinde Sultan Alp-Arslan ve onun oğlu Melik Şah bu bölge de olan, Gürcistan seferinden dönerken bütün yerlerini iskan etmişlerdir. 1256'dan bşalayarak bölge, yine bir Türk devleti olan İlhanlıların yönetimi altında geçmiştir. 1396'dan sonra, Kıpçak savaşını akabinde dönen Timur güçleri tarafından işgale uğramıştır. Ta ki, 16.yüzyılın sonlarına doğru Osmanlılar tarafından alınincaya dek, bölge Safevilerin idaresinde kalmıştır (Memmedzade, 1988, ss. 212-214).

On sekizinci yüzyılda, Safevilerin çöküşünün başlaması ve yaşanan diğer etmenler ve değişikliklerden ötürü en çok kaybeden Müslüman taraf olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü yavaş yavaş yitirmesi ve Afşarlar'ın başarısızlığı sonucu (Nasibli, 2013, ss. 78-79), en avantajlı taraf ise Hristiyan Ermeniler olmuştur. Her

halükarda bir Müslüman ve Türk devleti olan Osmanlı Devleti' nin güç kaybetmesi, Safevilerin yıkılması ve Afşarların başarısızlığa uğraması, başta Müslüman Türkler olarak, Kafkasya'nın bütün Müslümanları için büyük bir yıkım getirmiştir (Afshar, 2015, s. 4).

Kafkasya ve İran, asırlar boyu halkların bir yerden başka bölgeye geçişi ve arası kesilmez çatışmalar neticesinde, hem de bu bölgenin mutlak hakimi olan Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra bir çok bağımsız hanlıklara parçalanmıştır. Hükümdar olma uğruna yapılan bu mücadeleler, Nadir Şah'ın ölümünden başlayarak geçtiğimiz asrın sonuna kadar devam etmiş ve nitekim Rus hükümetlerinin Kafkasya'nın siyasi işlerine dahil ve müdahil olmasına sebep olmuştur (Gedikli, 1989, s. 28).

Yine On sekizinci yüzyılın başlarında, Safevi Devleti mühim derecede güç kaybetmiştir. Bundan fayda sağlayan, Çarlık Rusya, Kafkasya'yı istilâ planından vazgeçip o dönem yeni var olan Azerbaycan Hanlıkları arasında ki birliği bozarak, bu hanlıkları özellikle Osmanlı Devleti ve Gacarlara karşı düşman hale getirip, adeta bir böl- yönet politikası uygulamış, kendini tek koruyucu devlet olarak göstermiş ve o dönem bölgede yer alan Türkleri boyun eğdirmeye çalışmıştır (Azerbaycan Tarihi, 2007, s. 465).

O dönemde ölümünden evvel, Nadir Şah Afşar'ın, Çarlık Rusya'sına olan savaşı ile Ağa Muhammed Şah Gacar' ın savaşı aynı şartlarda değildir. Ağa Muhammed Şah dağılmış durumda olan Hanlıkları bir araya getirmek için Çarlık Rusya ile savaşmıştır.

Hanlıkların çoğunun bu yönde bir tavır sergilemesi, Karabağ'ı bir bütün olarak gören Ağa Muhammed Şah'ı kaygılandırıp bu duruma itiraz etmesini sağlamış ve Rus askerlerine karşı savaş çağrısı yapmıştır. Ancak bu durum bir karşılık gösterememiştir (Azerbaycan Tarihi, 2007 s. 473).

Karabağ Hanlığı'nın stratejik konumundan dolayı, Ağa Muhammed Şah, bu bölgeyi işgal etmek istemiştir. Fakat yine stratejik konumu nedeniyle hanlık Gacarlara karşı direnebilmiştir. Ancak bu sefer Ağa Muhammed Şah, küçük birlikleriyle aldığı mağlubiyet neticesinde kaçmış ve kendine güvenenleri mahcup etmiştir. Azerbaycan tarih kitaplarında, İbrahim Halil Han'ın kahraman Ağa Muhammed Şah'ın zalim, saldırgan geçmesinin sebebi, Sovyet tarih yazımı geleneğinin devamıdır (Azerbaycan Tarihi, 2007 ss. 476-477).

18. yüzyılın sonralarına doğru artan saldırılar akibetinde, kısa bir dönem de olsa, Gacar Türkleri'nin kontrolüne geçse de, Karabağ Hanlığı bağımsızlığını genel manada korumayı başarmıştır. 1826 senesi başlangıcı, Karabağ Hanlığı, dönemin Çarlık

Rusya'sı tarafından istilaya uğramıştır. Dönemin Gacar yetkilileri ve Rusya arasında ki savaşlar neticesinde, 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusya'nın topraklarına katılmıştır. 1828- 1829 senelerinde, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya arasında Kafkaslarda meydana gelen ithilaf da Karabağ Hanlığı'nı bağımsızlığa döndürememiştir (Bündayov, Yusufov, 1994, ss. 530-541).

Ermenilerin bölgede sayıca fazla duruma geçmeleri ve siyasi güçlerini bundan mütevellit artırmaya başlamaları, Çarlık Rusyası'nın bu yerleri işgal edip, yönetme isteği ile aynı kapsamdadır. Birinci Petro zamanı, Hazar kıyılarını topraklarına katan Ruslar, 1801 senesinde Gürcistan'ı işgal etmiştir. Rusya'nın büyümesine karşı çıkan dönemin İran Şahlığı 1804 senesinde Rusya'ya sefer düzenlemiş buna rağmen, Dağlık Karabağ kısmı, Çarlık yönetimi altında yaşamaya başlamıştır (Özyılmaz, 2013, ss. 191-208).

Azerbaycanlı tarih yazarları, bu dönemde ki hanlıkların çoğunun şimdiye kadar Georgiyevsky (1802) ve Kürekçay (1805) gibi imzalanan antlaşmaları, çoğunluklu Osmanlı ya da dönemin İran devletine karşı olduğunu belirtirler. Ancak bu yaklaşımların kabul edilebilir bir geçerliliği yoktur. Çünkü bu bölgede ki işgalci güç doğrudan doğruya Çarlık Rusyası'dır (Azerbaycan tarih, 2007, ss. 15-16).

İbrahim Halil Han, imzaladığı Kürekçay Antlaşmasına rağmen, Çarlık Rusya'ya karşı olan politik güvenini kaybetmiş ve asla güvenmemiştir. Özellikle Kafkas Rus birlikleri komutanı General Sisianov'un 1806 yılında Bakü Hanı, Hüseyingülü Han ile yaptığı görüşmede suikaste uğrayıp öldürülmesi sonucu güvenini kaybetmiş ve Gacarlara ile ilişkileri yeniden kurmaya çalışmıştır (Pakravan, 2007, s. 21).

Çarlık Rusyası'nın Türk Hanlıkları ile ilgili aldattıcı politikalarının anlaşılmasından sonra Gacar Türk Devleti'ne daha yakınlaşmışlardır. Çarlık Rusya'nın vassallığını kabul etmeyen Hanlar, yavaş yavaş anladıkları böl-yönet politikasına karşı özellikle Kuzey Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında Rusya-Gacarlara savaşından sonraki yıllarda Çarlık Rusya'ya karşı protestolar düzenlenmiştir (Alakbarlı, 2011, s. 25).

Kendini Karabağ Hanlığı'nın varisi olarak görüp Penah Han'ın ölümünden sonra tahtını ilan eden İbrahim Han'ın lakabı resmi evraklarda "Karabağ'ın Hakimi" olarak geçmeye başlamıştır. Mehrali Bey ise bu durumda karşı gelip, İbrahim Han'a karşı müttefik aramaya başlamıştır. Feodal yapıda olup derebeyliklere bölünen Azerbaycan topraklarını birleştirmeye çalışan Kubalı Fethali Han, Karabağlı İbrahim Han'ın en çok korktuğu düşmanıdır. Üç defa Suşa vilayetine hücum edip Ağdam'a kadar gelerek, Mehrali Bey ile yakın ilişkiler kurmuştur (Butkov, 1869, s. 1722).

Sürekli feodal savaşların devam ettiği bu dönemler de en zor yıl olarak tabir edilen 1797 yılında, Ağa Mehmed Şah'ın birlikleri Karabağ'a girmiştir. Herhangi bir karşı koyma ile karşılaşmayan Ağa Mehmed Şah, Şuşa'ya kadar ilerlemiş ancak sekiz gün sonra infaz edilmiştir. P.G. Putkov'un iddaa ettiği gibi Şah, "Azerbaycan hanlarının gizli kararı ile öldürülmüştür." Bu suikastı düzenleyen muhtemeldir ki, Mehmed Bey olmuştur. Çünkü işgalcilerin Suşa'da yenilgiye uğratılmasından sonra, İbrahim Han'ın Suşa'da olmamasından faydalanarak kendini Karabağ hakimi olarak duyurmuştur. Ancak İbrahim Han, Şuşa'ya döndükten sonra, Mehmed Bey, Hanlığın başında kalamayıp, dönemin Şeki Hanlığı'na sığınmıştır (Butkov, 1869, s. 1803).

Bu dönemde Çarlık Rusya'da ise, Azerbaycan ve Kafkasya bölgesinde bir sürü ıslahat yapmaya mecbur kalınmıştır. Ülkede siyasi parçalanmışlığı bitirme konusunda efektif bir rolü olan askeri garnizon usul idaresi devrini tamamlamıştır. 19.asrın 40'lı yıllarında yapılan yönetsel ve hukuki ıslahatlar, Azerbaycan'da ki tatbiki ile yerel derebeylerini huzursuz edip, düzenlemelerden memnun olmayan bu liderler, şahsi kazanımları için ülkede ki köylü hareketlerinden yararlanmaya çalışmışlardır (Gedikli, 1989).

Rusya ve Gacarlar savaşının sonucu imzalanan Gülustan (Ekim 1813) ve Türkmençay (Şubat 1828) antlaşmaları aslında bölgede Türk Müslümanların söz hakkını kaybetmesi sürecini başlatmıştır. Safeviler ve Afşarlar döneminde Kafkasya'yı işgal edemeyen Çarlık Rusya, 19.yüzyılın ilk çeyreğinde Gacarlar ile gerçekleşen uzun savaşlar sonucunda bu antlaşmaları yapmaya zorlamıştır. O dönemde Gacarlar'ın yenilgiye uğruma sebepleri şunlardır;

1. Ağa Muhammed Şah Gacar'ın (1797) suikastı ve bu konudaki Rusya'nın faaliyeti,
2. Kuzey Azerbaycan Türk Hanlıklarının 1796-1797, 1804-1813 savaşlarındaki ikili davranması, özellikle Rusya yanlısı hanlıkların affedilemez hataları,
3. Gacarların Rusya'ya karşı yürüttüğü harpte yabancı güçlerin, özellikle İngilizlerin ikili diplomasi yürütmesi,
4. Rus-Gacar savaşının başlangıcında vatan ve millet için mücadelenin dini alana kayması,
5. Gacarlarla birleşmiş Farslar da dâhil olmak üzere İran dili konuşan halkların ikili tutumları,
6. Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda Osmanlı-Gacar ilişkilerinin yanlış kurulması, bu güvensizlikte İngilizlerin rolü,

7. Çarlık Rusyası'nın modern askeri gücüne karşı yeni kurulan modern olmayan Gacar ordusu,
8. Çarlık Rusyası'nın Gacılar'ın Safeviler ve Afşarlar'dan kalan eski imparatorluklar üzerine inşa etmeye çalıştıkları yeni devletle karşılaştırıldığında birkaç yüzyıllık yerleşik emperyal deneyime sahip olması (Elekberli, 2017, s. 263).

1812'de yürürlüğe giren Gülustan Antlaşması ile Rusya bölgeyi iyice etkisi altına almıştır (Swietochowski, 1994, s. 274). Azerbaycan topraklarının kuzeyini istila edip kuşatan Rusya, bu yerin nüfuz dağılımını kendi çıkarları için orada yaşayan Türk kökenli insanları, Rusya'nın uzak konumlarına yollarken, başka yerlerde yaşayan Ermeni kökenli insanları, bölgeye yerleşmelerini sağlayarak, amaçladığı stratejik gelişme olan, Hristiyan dinine mensup insanlarla kendi açısından sağlam gördüğü bir bölge kurmayı amaçlamıştır. O dönem ki demografik bilgiler şöyledir; 1823'te bölgedeki nüfusun %78'i Azeri Türk'ü, %21'i Ermeni iken; 1897 senesinde bu durum değişime uğramış ve %53'ü Azeri Türk'ü, %45'i Ermeni hale gelmiştir (İşyar, 2004, s. 178).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, batılı devletler bölgede bir Ermeni devleti kurulmasının, kendilerinin sözde "Ermeni Sorunu" diye isim verdikleri sorunun çözümü için girişimler yapmıştır. Wilson ilkelerinden biri olan "kendi hakkını tayin etme" yani self determinasyon olarak adlandırılan, ilkedden yararlanmak istemişlerdir, bu onlar için yeni bir fırsat olmuştur (Woodrow, 1918, ss. 94-287).

1918'de gerçekleşen Büyük Bolşevik İhtilali akabinde, Rusya'nın devlet sistemi tamamen değişmiş ve bu durum sonucunda, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmış, bu gelişmeler Büyük Ermenistan hayalini güden Ermeni politikacılara darbe vurmuştur (Güz, 2013, s. 23).

1918'de imzalanan Batum Antlaşması'na uymayarak, gerekliliklerini yerine getirmeyen Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı da kapsayan bazı Azerbaycan ve Gürcistan topraklarının Ermenistan'a ait olduğunu iddia etmesi sonucu, Osmanlı Devleti bölgeye Kafkas İslam Ordusu'nu göndermiştir ancak o dönem Osmanlı'nın hızla güç kaybetmesi akabinde Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonucu ordu dağılmış ve Batum Antlaşması yürürlükten kalkmıştır (Saniç, 2010, ss. 255-256).

Kızıl Ordu'nun Kafkasya ve Dağlık Karabağ'ın kontrolünü ele geçirmesiyle birlikte bölge Sovyetler Birliği'ne kalmış sonradan büyük politik ve stratejik sorunlara vesile

olacak şekilde, Azerbaycan ve Ermenistan, Sovyetler Birliği'ne katılmıştır (Göl, 2016, s. 155).

Bu durumdan üç sene sonrasında Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili bir düzenleme yapılmış ve Karabağ, Azerbaycan'a katılan özerk bir bölge olmuştur ancak Ermeniler bunu kabul etmeyip, Karabağ'da hak iddia etmeye devam etmişlerdir ancak o dönem Sovyetler Birliği bu talepleri reddetmiştir (Göl, 2016, s. 171).

şubat 1988'de Dağlık Karabağ bölgesi yine Ermeni kışkırtmaları sonucunda Azerbaycan'dan koparak Ermenistan Devleti'ne katılma isteğini belirtmiş ancak Azerbaycan bu talebi reddetmiş ülkede protesto olayları düzenlenmiştir (Yiğit ve Gülbiten, 2018, s. 4).

Bunun akabinde, bölgede Azeri Türkleri ve Ermeniler arasında çatışma çıkmıştır. Bu doğrultuda, 1989 yılında Sovyet Komisyonu Dağlık Karabağ için özel idare mekanizması kurma kararı almıştır. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olan özerk statüsü kabul edilmiştir ancak Ermenistan bu kararı da kabul etmeyip çatışmaları sürdürmüş ve sonuç alamayan komite kısa süre sonra dağılmış, Karabağ özerk statüsü ile birlikte Azerbaycan'a bırakılmıştır (Babazada, 2017, ss. 13-14).

1989 senesinde, Erivan baş yer kabul edilip, Bakü'ye kadar uzanan bölgede ve Dağlık Karabağ özelinde bu çatışmalar devam etmiş, Bakü'de olağanüstü hâl ilan edilmiş ve bu mesele Uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Akyeşilmen, 2013, s. 243).

Rusya- Gacar arasında yaşanmış savaşların ve sonraki süreçlerin özellikle Sovyet Tarihinde büyük oranda yanlış ve taraflı yer aldığı ortadadır. Bununla birlikte, Rus-Gacar savaşlarıyla ilgili, özellikle yerel kaynaklar vasıtasıyla önemli bilgiler yer alır. Öz kaynakları incelemek daha doğru olacaktır. Bu durumda, genelde Sovyetler Birliği tarih araştırmacılarının yaptığı gibi sadece Rus kaynaklarına ve tarihi dökümanlara bakarak değerlendirme yapmanın hatalı sonuçlar vereceği aşıkardır (History of Azerbaijan, 2007, ss. 429-430).

Dağlık Karabağ'ın kurtarılması ve Azerbaycan'ın bütünlüğü tarih doğru anlatılmazsa manasız kalacaktır. Bu anlamda, günümüz insalarının Nadir şah, Ağa Muhammed şah, Abbas Mirza gibi şahsiyetleri doğru tanınması, sahip çıkması ve onların torunları ve halefleri olduklarını bilmesi çok değerlidir.

Dağlık Karabağ' ın Etnografisi

Dağlık Karabağ bölgesi, Dünya tarihinde yer alan en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Bölgede yer alan "Azıh" adlı mağarada keşfedilen bilgiye göre tarihte yaşayan

en eski insanın Azıhontrop'un 1.2 milyon yıl öncesinde var olduğu araştırmalarca kanıtlanmıştır (Eliyarlı, 1996, s. 9). Yanı sıra diğeri bir araştırma, bölgede yer alan Tağlar adlı mağarada 80 ila 100 bin yıl önceki döneme ait yaşam kalıntıları keşfedilmiştir (Taşkiran, 1995, s. 31).

Daha sonra, tarihi kaynaklara göre bölgede Urartular'dan sonra yine bir Türk boyu olan Sakalar yaşamıştır. Ermeni tarafı kendi iddiaları çerçevesinde bölgede Yasef evladı dayandırmaları ya da Frigyalılarla geldiklerini söylemektedir. Ancak her halükarda bölgeye ilk defa M.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıldan önce geldikleri ortaya çıkmaktadır. M.Ö. 250'li yıllar zamanında yine Karabağ bölgesinde Oğuzların Üçoklar boyundan gelme Arsaklar, M.S. birinci yüzyıl dolaylarında Kafkasya Türk Albanları, ikinci yüzyılda Romalılar, üçüncü yüzyılda Sasaniler, altıncı yüzyılda Hun Türkleri ve yedinci yüzyıldan itibaren Hazar Türkleri idare etmiştir (Taşkiran, 1995, s. 35).

Bölgede yaşanan Türkmənçay Antlaşması (1828-1829) ve bir çok yaşanan savaşlar neticesinde bu süreçte, o dönem Gacar iktidarı altında olan topraklardan 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de ise 50.000 insan, yine Türkmənçay Barış Antlaşması'nın bir maddesi uyarınca Gacar yönetimi altında ikamet eden Ermeni kökenlilerin on ki ay içerisinde Aras Nehri'nin kuzeyine, yani Rus yönetimi altında ki topraklara göç etmesini, ve 1829 yılında imzalanan Osmanlı Rus Edirne Antlaşması ile birlikte 84.000 civarında Ermeni kökenli insanın Karabağ bölgesine göç etmesi sonucunu göstermiştir (Göyüşov, 1993, s. 75).

O dönem yaşayan Rusya'da ki tarih profesörlerine göre, Kafkasya bölgesine, Anadolu'dan ve şu an ki İran bölgesinden ortalama olarak bir milyon Ermeni kökenli insan ya da insanlar, göç etmiş ya da ettirilmiştir (Şavrov, 1991, ss. 59-61).

Rusya bölgede bir Ermeni devleti kurmayı uzun yıllardır planlamakta ve işleve almaktadır. Bundan dolayı bu kadar büyük yaşanan göçlerin gerçekleşmesi ve uygulanmasında Rusların çıkarları âşıkardır. Yanı sıra bölgede yaşayan Müslümanlardan da, yani Türklerden, önemli sayıda olanı Gacar iktidarında yönetiminde ki bölgelere gönderilmiştir. Bu denli devasa şekilde olan göçlere rağmen, 1832 yılında ki Çarlık Rusya resmi nüfus bilgilerinde, Karabağ bölgesinde ki nüfusun, %64,8'i müslüman, yani Azerbaycan Türk'ü, %34,8'i Ermeni olarak kayıtlarda yer almaktadır (Yıldırım ve Özönder, 1991, s. 87).

On sekizinci yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesini fırsat bilen Ruslar, Kafkasya bölgesinin önemini anlayıp, buraya yerleşmeye çalışmışlardır. Kürekçay Antlaşması ile bölgeye giren Ruslar, İran ile imzalanan Gülistan Antlaşması ile

kendisini sağlam konuma getirmiş, 1828 yılında yine Tebriz yakınlarında İran ile imzalanan antlaşma akabinde, Karabağ ve daha önce alınamamış yerler olan, Revan, Ordubad ve Nahçıvan Hanlıklarını himayesine almıştır. Bölgenin idari yapısında da değişiklikler yapan Ruslar, Karabağ Hanlığı'nı fiilen bitirip yerine, Karabağ Vilayeti kurup, 1828 Türkmençay Antlaşmasının ardından da, kurulan bütün vilayetleri ortadan kaldırıp, bölgeyi kazalara ayırmış, Nahçıvan ile Erivan Hanlığı'nı içeri alan bir Ermeni vilayeti kurmuştur (Taşkiran, 1995, ss. 69-70).

1887 senesinde Fransa'da basılan "Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle" adını taşıyan kitabın, Karabağ adlı başlığında, 250.000 olarak söylenen toplam bölgede ki insan sayısının, en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, ve Ermenilerden ek olarak bazı Pers kökenliler ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmiştir olarak geçmektedir (Taşkiran, 1995, ss. 8-240).

Bu konuda Ermenistan kaynaklarının kendilerinin de verdiği ya da yayınladığı bazı bilgiler mevcuttur. Karabağ bölgesi ile alakalı bilgilerin yansıtılmadığı dönemlerde, 19. yüzyıl dönemin başlangıcında, Karabağ kısmında, Ermeni kökenli insan sayısının azınlıkta olduğunu bilinmektedir. Dolayısıyla 1972 yılında Erivan'da yayınlanan "Batı Ermenistan'ın Rusya'ya Birleştirilmesi" adlı kitapta, bu yıllar içerisinde Karabağ'da yaşayan 12.000 ailenin var olduğu ve bunlardan sadece 2.500-3.000 Ermeni ailesi bulunduğu belirtilmektedir. Ermenilerin buraya sonradan göç dip geldiğinin kendi taraflarınca başka bir ifadesi de, 1978 yılında Karabağ'ın Akdere Reyonunda, "Bölgeye Gelişlerinin 150 Yılı" adlı anıtı inşaa etmeleri en büyük kanıttır. Ancak 1980'lerde olaylar yeniden tırmanınca anıt, Ermeniler tarafından yeniden yıkılsa dahi onunla ilgili kayıtlar, görüntüler arşivlerde mevcuttur (Aliyev, 2009, s. 9).

Karabağ'ın etnografik durumu sık sık değişikliğe uğramış daha doğrusu maruz kalmıştır. Ancak nüfus konusunda kesin olarak ortaya koyulabilecek iki değerli husus mevcuttur:

1.1850 senesine kadar olan kısımda ki fazla sayıda olan nüfuz hep Müslüman Azeri Türkleri oluşturmuştur.

2.Ermeniler on sekizinci yüzyılın bitimine doğru, Rusların desteği ile tarihsel planları olan öncelikle Karabağ'da nüfus stabilizasyonunu sağlamıştır ve akabinde Azeri Türkleri'ni azınlık hale getirip, kendilerininini daha çok sayıya ulaştırmıştır. 1979 senesi nüfus bilgileri uyarınca, Karabağ'ın nüfusu 162.200'dür. Bunun 123.076'sını Ermeniler, 37.264'ü ise Azeri Türkler'i oluşturmaktadır (Aliyev, 2009, s. 12).

1989 tarihli nüfus bildirgesinde ise Karabağ'ın nüfusu, 188.000'dir. Bunun 158.000'inin Ermeni oldukları bilinmektedir ancak burada bilgi olarak kayda geçen iki adet olan nüfus sayımı birbirleri arasında geçen on yıl gibi kısa bir sürede Azeri Türkleri'nin sayısının 10.000 civarı azalması ve 30.000'den azalması oldukça mühim bir olaydır. Karabağ'ın bugünkü nüfus yapısı, Rusların Ermenilere tampon bir millet yaratma açılımının, idare konulup, uygulanması sonucu özellikle 1920'den itibaren Ermenilerin bölgeye planlı bir şekilde göç ettirilmesi sonucunda meydana gelmiştir. 1923 senesinde, herhangi bir konumda, Ermeni nüfuzu sayıca fazla olmadığından, çok az bölgede olan Ermeni çoğunluğu baz alınmış, küçük bölgelerin etrafından oluşturularak Dağlık Karabağ bölgesi oluşturulmuştur. Devamında bölgede ki yönetim sistemi, Ermeni siyasi otoritelerince kısımlara ayrılmış, bunlar kuzeyde Mandakerit, merkezde Hankendi, güneyde ise Martuni ve Hardrut olarak belirtilmiştir (Donabedian ve Mutafian, 1989, s. 10).

Ermenistan'da ikamet eden Türk kökenli insanlara karşı göç zorlaması uygulanıp, Sovyetler Birliği döneminde bu zorlama artarak süre gelmiştir. Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu, almış olduğu 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 sayılı karar ile, Ermenistan'da yaşayan Türkleri "Azerbaycanlı" adı altında Azerbaycan'ın Kura-Aras Ovasın' da yaşamaya mecbur bırakmıştır. Aynı bakanlar kurulu bu karardan bir süre akabinde, Stalin'in direktifini içeren 10 Mart 1948 tarih ve 754 sayılı kararla, önceden varılan bildirgenin, yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 numaralı kararı ile Sovyetler Birliği Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda Ermenistan'dan 100.000 Azeri Türkü zorla göç ettirilmiştir (İşyar, 2004, s. 371).

Sovyet döneminde uygulanan göç, göç ettirme politikalarının bir sonucu olarak halklar arasında barış, fiili duruma geçememiştir. Gorbaçov'un glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları, bölgede sorun çıkarmaya alışkın Ermeniler için altın değerinde olmuştur. 1979 yılında o dönem için yapılan nüfus sayımında Sovyetler Birliği içerisinde ki 104 farklı halkın olduğu betimlemesi yapılmıştır. Aynı milletten olmayan, çeşitli milletlerin, yeri belirlenen bir konumda ve net ve kesin bir siyasal çalışma sistemi uygulanarak, çeşitli milletlerden olmalarının gayet doğal bir sonucu olarak, bazen aralarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Dağlık Karabağ bu duruma örnektir ve bu durum Sovyetler Birliği'ni etkin kökenli çatışmalar sonucu dağılmasına sebep olan etmenlerdendir (Wimbush ve Schaffer, 1988, ss. 21-82).

Dağlık Karabağ'ın etnografisi hakkında, bölgeye ilk yerleşenlerden olan ve en uzun süre elinde kaldığı Müslüman Türk uygarlıkların hüküm sürüp, yaşadığı bizaati ortadadır, Ermeni tarihçilerin yanlış bilgi aktarımları geçirsiz ve emparyalist yaklaşımlarının bir örneğidir.

Dağlık Karabağ Çatışması

Uluslararası İlişkiler'i tanımlayan, en önemli değişkenlerin, insan yapısı, yani doğası, niyetleri, kararları ve davranışları olduğu kabulünden hareketle devletlerin dış politikasını ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerini inceler. Klasik Realizm düşünürleri, uluslararası ilişkilerin, insanın bireysel, toplumsal veya politik yaşamının dışında müstakil bir alan olarak görmedikleri için uluslararası ilişkilere dair bütünsel bir yaklaşıma sahiplerdir. Bundan mütevellit, ulusal politika ile uluslararası politikayı sade olarak ayrı alanlar değil, birbirlerini etkileyen alanlar olarak değerlendirirler ve ek olarak uluslararası ilişkilerin ahlâk boyutu hakkında açıklama ve değerlendirmeler yapmışlardır.

Hegel, farklılık konseptini, "Herhangi bir hareketin kökeni olarak nitelendirmiştir ve tam tersi manada bütün dinamiklerin aksiyon halinde olduğunu belirtmiştir, farklılık, ihtimal olarak, anlaşmazlık ilkesini bireysel olarak içermektedir, farklılığa uğrayan herhangi iki taraf arasında olan ilişkiler negatif manada büyük derecelere gelebilir, bu durum da, farklılık tanımının agrasyon sağlamasını da içine alacak şekilde savaşarak giderilmesi sonucunu sağlayabilmektir, siyasi bakımdan ihtilaf, birbirine karşı olan iki ya da daha fazla gruplarının, menfaatlerini süre kılmak açısından yaşanan çatışmadır" şeklinde tanımlamaktadır (Rüstemhanlı, 1993, s.4).

Siyaset bilimi alanında tanınan Fransız Elen Karrer d'Ankoss, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının esas sebebi olarak, "Rus kökenli olmayan milletlerin ulusların egemenlik için mücadele vereceğini önceden söylemesidir", şeklinde ifade eder.

Yanı sıra, G. Mirskry ise bu görüşün aksine "Rusya'da her şey merkez siyaset de yaşanmıştır öncelikle Sovyetler Birliği tarih sahnesinden gitmiş (Ağustos 1991) daha sonra ise bütün birlikte olan milletler egemenliklerini kazanmaya başlamıştır." gibi bir açıklama da bulunmuştur (Cabbarlı, 2004, s. 23).

1920 yılından itibaren, Sovyetler Birliği'nin müdahalesi sonucu, Azerbaycan ile Ermenistan, Sovyetler idaresine geçmiştir. Daha sonra, üç yıl sonra oluşturulan düzenlemeler neticesinde Karabağ, Azerbaycan'a bağlı özerk bir konum olarak katılmıştır. Bu, ihtilaf devletleri ile Milletler Cemiyeti'nin kararı ve Kars

Antlaşması'nın Nahçıvan ve Karabağ ile ilgili düzenlemelerinin akabinde gerçekleştirilip, hukuki açıdan bu düzenlemelere binaen uygulanmıştır. Bu duruma Ermenistan'dan gelen itirazlar ise dikkate alınmamıştır. 1963 yılında Ermeniler Nikita Kruşçev'in yönetimi altında tekrardan bölge hakkında asılsız iddaalarda bulunmuş ancak Sovyet yönetimi iddiaları reddetmiştir (Lalayan, 2006, s.84).

Sovyetler Birliği'nin esnek politikaları olarak görebileceğimiz, temelinde 'Çağdaş Dünya'ya uygun yeni siyaset anlayışı' olan Kruşçev zamanından Michael Gorbaçov dönemine kadar devam etmiştir. Bu esnek politikalardan faydalanamayı amaçlayan Ermeniler, Gorbaçov döneminde yönetim işleyişi ile alakalı güç ve konum elde etmeye çalışmışlardır. Gorbaçov'un, "glasnost ve perestroika" politikaları bölgedeki bir çok etnik unsur için milliyetçilik ve ayrılıkçılık bağlamında yeni unsur oluşturmuştur. Bu aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin diğer farklı coğrafyalarında bulunan etnik unsurlar için de aynıdır (De Wall, 2003, s.98).

Bu koşullar dahilinde, 1988 senesinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Ermenistan'a katıma yönünde bir karar alınmıştır. Bu durum, Ermenistan'da Dağlık Karabağ bölgesi adına bir halk desteği ve hareketi oluşmasına da neden olmuştur. Azerbaycan bu eyleme karşı çıkmış ve S.S.C.B. Anayasasına göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı şekilde de Sovyet yönetimi mevcut anayasa uyarınca karar verilmesi ve aksiyona dökülmesi zorunluluğunu söylemiştir , bunu kabul etmemiştir ve bu esnada Karabağ'da, Azeriler ve Ermeniler arasında savaş yaşanmaya başlamıştır (Atsız, 1990, s. 88).

De Wall (2013, ss. 223-226), o dönemi ülkeler bazında anlatırken, "Sovyetler Birliği'nin yıkılması, Ermenistan ve Azerbaycan'ı orduları olmaksızın savaştan iki devlet haline getirdi, Ermenistan'ın ihtilafın taraflarından olduğunu reddetmesine karşın, bölgede gerçekler Dağlık Karabağ ihtilafının, yakın zaman önce devlet statüsü almış Ermenistan ve Azerbaycan arasında olduğunu gösteriyordu. Sıradan bir Ermeni vatandışı bunu birebir yaşıyordu. Azerbaycan ile olan sınırın kapanmasından sonra, Ermenistan ekonomisi çökme aşamasına gelmişti ve artık sınır bir çatışma bölgesi olmuştu" demiştir. Yanı sıra iki ülke arasında o dönemde yaşanan savaş öncesi durumu belirtirken, Ermenistan'ın savaşa daha hazırlı olduğunu, Sovyet ordularında görev yapan bir grup subayın, Ermeni ordusunu kurduğunu, bu kişilerin tepelerde savaştan, sert koşullara alışmış olduğunu belirtip, Azerbaycan'ın o dönem çok daha zayıf konumda olduğunu, iktidar ile ilgili temel konuların çözülememesi, Cumhurbaşkanı Mutallibov ve milliyetçi muhalafet arasında iç savaş çıkabileceğine dair dedikoduların,

bir çok siyasetçi için savaş seferberliğinin, iç iktidar mücadelesinden daha önemsiz olduğunu aktarmıştır.

Dağlık Karabağ ihtilafı, sadece bir miktar toprak mücadelesi değildir. Çatışmanın, ana sebebi bakımından, köksel süregelen Azeri Türkleri'nin yaşadığı topraklarda, Rusya'nın yürüttüğü iskân amaçlı diplomatik açılımları akabinde, Ermenilerin bölgeye göç ettirilip, yerleştirilmesiyle birlikte ortaya çıkan Azerbaycanlı kimliği ile Ermeni kimliği arasında oluşan mücadeledir. Özellikle 1988'den sonra Sovyetler Birliği'nin parçalanmak üzereyken yaşanan iki değerli gelişmeye işaret edilmiştir:

1. 1970'lere kadar millet içerisinde kazanımı bulunmayan toplum ve insanların kendinin alıştığı siyasi yönetim çarkı sosyalizm ile belirtmeleri lakin, sosyalizm'in bu toplumlara istenilen pozitif geri dönüşümü sağlayamaması sömürgecilik bitişi sonrası doğan milliyetçiliğin, artarak ilerlemekte ve Dünya milletlerinde daha temel ilişkileri olan daha sahipselsel ve uyum içererek yeniden ifade edilmesine meydan açmıştır.
2. Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu çerçevesinden gelemeğe olan, bahsi geçen bu düzen, bu iki farklı uçları konsolide ederek, bloklar içerisindeki anlaşmazlıkların geri planda yer almasını sağlamıştır. Fakat SSCB'nin parçalanması akabinde, iki kutuplu sistem de ortadan kalktığı için, grup içi disiplin de yok olmuş ve sistem içi karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle eski Sovyet coğrafyasında baskılanmış olan milliyetçiliğin, yeniden gelmesi ile birlikte, kimlik temelli çatışmalar başlamıştır (Kurt, 2017, s. 12).

Soğuk Savaş dönemi iki aktörünün ABD ve SSCB'nin 8 aralık 1947'de imzaladıkları antlaşma ile, her iki ülkede konuşlanan orta menzilli füzelerin dünyadan tasfiyesi o dönem için memmuniyet verici olsa da, Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında yaşanan gerginlik, tarihten oluşan ve gelen anlaşmazlıklara bağlı olarak, SSCB'nin parçalanmasına az kaldığı dönemler de en üst düzeye varmıştır (Karaca, 2015, ss. 113-140).

Bu ihtilafın oluşmasında, tarihten süre gelen anlaşmazlıkları olgular neticesinde, özellikle S.S.C.B.'nin parçalanmak üzere olduğu anlarda en üst düzey riske ulaşmıştır.

Azerbaycan Türkü üyelerin katılımı olmaksızın, Dağlık Karabağ Yerel Konseyi'nin, 20 şubat 1988'de bölgeyi dönemin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyeti'ne katılmasını onaylamasıyla da Azerbaycanlı-Ermeni çatışmaları şiddetlenmiştir. Sayıları

yüzbinlere kadar ulaşan Ermeniler, Şubat 1988'de Erivan'da dört günlük gösteriler icra ederek yine yanlış bir tutumla Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a katılması isteğini bildirmişlerdir. Yine Ermenilerin bu tutumları Azerbaycan'da kaosa sebebiyet çıkarmış, yaşanan bu negatif ortam sonucu, 32 Azerbaycan Türk'ü hayatını kaybetmiştir. Bu duruma müdahale eden S.S.C.B. Komünist Partisi Merkez Komitesi, ilk başta Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılıp Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasına ilişkin kararı yok saymış, ardından da Karabağ üzerindeki ithilafın daha da büyüyecek oluşunu sebep olarak sunan Sovyet idaresi, 12 Ocak 1989'da bölgeyi direkt olarak Moskova yönetimi idaresi altına bağlamıştır (E.V. Özyılmaz, 2013, s. 200).

Gorbaçov'un yardımcı ve baş danışmanlarından birisi olan Arkadi Volski'nin idaresi altında olan Dağlık Karabağ Özel Yönetim Komitesi döneminde yürürlüğe giren oldukça geniş çaplı uygulamaların, geneli Azerbaycan'nın aleyhine gelişmiştir. Bunlar:

1. Azerbaycan Türkleri, Dağlık Karabağ'ın yerel yönetim merkezi olan Hankendi'de bütün işyerlerinden çıkarılmıştır. Bu durum ile birlikte Azeri Türkleri'ne olan baskılar yoğunlaşıp, Hankendi'den 12 bin kişi Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır.
2. Yollar kapatılarak, Dağlık Karabağ'ın diğer illerindeki Azerbaycan köyleriyle Azerbaycan arasında bağlantı sağlanması engellenmeye çalışılmıştır.
3. Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında, Azerbaycan yönetimine haber verilmeksizin, ortak kurumlar kurulmuştur.
4. Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı toplam 55 köyde bütün savaş aletlerine el koyulurken, Ermenistan'dan bölgeye intikal edilmiş olan silahlar tam aksine Ermenilere dağıtılmıştır.
5. Sovyetler Birliği ve Azerbaycan anayasalarına aykırı faaliyette bulunan, Karabağ Milli Şurası'nın çalışması için uygun ortam sağlanmıştır.
6. Ermenistan ve dış ülkelere gelen Ermeni çetecilerin bütün yolları ele geçirmelerine göz yumulup, fırsat verilmiştir.
7. Volski'nin onayıyla, Dağlık Karabağ liselerinin diplomalarının Ermenistan Eğitim Bakanlığı eliyle hazırlanması sağlanmıştır (Kalkan, 1996, ss. 39-40).

Temmuz 1989'da harekete geçen Ermeniler, Nahçıvan ve Karabağ'da ki bazı Azerbaycanlı mahallelerini işgal etmiştir. Çeteci Ermeniler de Azerbaycan

demiryollarına sabotajlar başlatmıştır. Bu olayların akabinde Bakü’de yüzbinlerin iştirak etmesi ile büyük mitingler düzenlenmiştir. Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Parlamentosu) de 23 Eylül’de kabul edilen bir yasa ile Karabağ’da Azerbaycan hakimiyetini ilan etmiştir ancak karara tepki gösteren Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, Karabağ’ın Azerbaycan’a iadesi ve yönetiminde kalmasını:

1.5000 kişilik Sovyetler Birliği askerinin Dağlık Karabağ’da kalmaya devam etmesi,

2.Bakü’nün Karabağ’da ki Ermenilerin haklarının korunmasına yönelik kanunlar çıkartması, şartıyla kabul etmiştir (28.11.1989).

Moskova yönetiminin söz konusu adımı bölgede ve taraflar arasında gerilim ve çatışmayı daha da körüklemiştir. Ermenistan Parlamentosu, 1 Aralık’ta aldığı bir karar ile 28 Kasım 1989 tarihli kararı tanımadığı ilan etmiştir. Buna karşılık, Azerbaycan Parlamentosu da, 2 Aralık’ta her iki teşebbüsünde reddetmiştir. Bakü yönetimi, özellikle 5.000 kişilik Sovyet kuvvetinin Karabağ’da kalmasının, Azerbaycan’ın bağımsızlığına bir tehdit ya da zedeleme olarak görmüştür (Budak, 1996, s. 109- 134).

Uzun yıllardır süre gelen, devam eden Dağlık Karabağ ihtilafı, ile ilgili değerlendirme yapan Ermeni ve Azerbaycanlı analistler, Sovyetler Birliği tarafının, özellikle Güney Kafkasya ile başlayan, “böl ve yönet” ilkesine göre kasıtlı olarak çatışmaları devam ettirmiştir demişlerdir. Adeta Moskova’nın hiçbir zaman bu anlayıştan vazgeçmediği gerçekliğini yeniden teyit etmişlerdir (Verlag, Weimer, Wien, Köln 2009, ss. 15- 16).

Bu hassas dönemde, Azerbaycan’da ortaya çıkan kitlesel millet hareketine öncülük etmeye çalışan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), Ermenistan’ın Azerbaycan aleyhine silahlı saldırılara geçiş yapması akabinde, kendi ulusunun yasal haklarını koruma niyetiyle aksiyon alarak bazı önlemler yapmıştır. Bu önlemler neticesinde, mitingler düzenlenmiş, grevler yapılmış ve demiryolu ağları, ağır şekilde tahrip edilerek ülkenin Ermenistan ve Gürcistan ile bağlantısı kesilmiştir (E.V. Özyılmaz, 2013, s. 203).

Bu gelişmeler akabinde, 24.000 kişiyi aşkın Sovyet Ordusu 19 Ocak 1990’da Bakü’yü işgal etmiş, unutulması çok zor olan ve derin tahribat yaratan bir katliama sebebiyet vermiştir (Ahundlu, 2010, ss. 14-18).

Sovyetlerin, Bakü harekatı AHC’yi devre dışı bırakmaktan başka bir hedef taşımayarak icra edilmiştir. Bu durum, halihazırda silahlı güç ve teşkilatlanma olarak Ermeniler’in hayli gerisinde olan Azerbaycan Türkleri’ni daha da geride bırakmıştır. Yanı sıra, Gorbaçov’un Sovyetler Birliğinde ki bütün paramiliter örgütlerin

teçhizatlarını Sovyet otoritelerine bırakmalarını hakkında bir bildiri yayınlaması (Temmuz 1990), Azerbaycanlı Türkler'e vurulan yeni bir darbe olmuştur. Bu beyannameye bölgenin tüm kesimleri uymaya mecbur kalırken, Karabağ Ermenileri'nin lideri olan Ter-Petrosyan, Moskova'nın da olumlu açıdan yaklaşmasını diyalogla mümkün kılarak, ellerinde ki güçleri teslim etmemiştir. Daha da ek olarak, Ermeni güçlerini düzene sokan Ter-Petrosyan, Ermeni Milli Ordusu'nu kurmayı başarmıştır (Acar ve Çemrek, 2005, s. 117).

Yine o dönem, Sovyetler Birliği'nde devam eden belirsizlik süreci içerisinde gelişmeleri daha sağlıklı değerlendirmek ve daha isabetli kararlar alınabilmesi amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti, bölgede incelemelerde bulunmak üzere 1991 yılı Eylül ayında iki heyet (Azerbaycan ve Orta Asya Heyeti ile Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan Heyeti) oluşturmuştur. Bu heyetler adı geçen ülkelere, Türkiye'nin pozitif bakış açısını bildirecek ve geçiş zamanında Türkiye'den nelerin beklendiğini saptayıp raporlaması gerekmiştir. Geziler sonunda hazırlanan rapordaki bölge ülkelerinin Türkiye ile ortak yatırım yapmak, ticaretlerini arttırmak ve eğitim için Türkiye'ye öğrenci ve personel göndermeye istekli oldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Aydın, 1998, ss. 376-381).

Öte yandan, B.Yeltsin ve N.Nazarbayev'in yürüttükleri görüşme trafiği neticesinde, Azerbaycan ve Ermenistan arasında geçici bir uzlaşmaya varılması sağlanmıştır. Ancak, görüşmeler devam ederken tarafları etkileyecek düzeyde bir durum meydana gelmiş ve Azerbaycan Hükümeti'nin Adalet ve Savunma görevlileri ile iki Rus Generalini ek olarak sorun arz eden konuma ateşkesi izleme göreviyle gönderilen Kazak ve Rus gözlemcileri taşıyan bir helikopter, 20 Kasım 1991 günü Ermeni saldırısı ile düşürülmüştür. Saldırı sonucunda, Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırmış ve ek olarak bölgenin direkt olarak Bakü'ye bağlanmasına karar vermiştir (Sayılan, 2007, s. 27).

Yine saldırılar devam etmiş ve daha kapsamlı hale gelmiş, Karabağ idare il sınırında yer alan aynı zamanda bölgedeki stratejik önemi ile ulaşım yollarının merkezinde konumlanan Hocalı'dan başlamıştır. 25 Şubat 1992 yılında bölge çoktan Ermenistan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş halde olan Hankendi ve Askeran'dan saldırıya uğramış ve ağır bombardıman altına alınmıştır. 25 Şubat gecesi Sovyetler Birliği'nden kalan 366. Askeri alay tarafından desteklenen Ermeni kuvvetleri, o bölge ve çevre de yer alan, yaşayan Azerbaycan Türkleri'ni sindirmek üzere hali hazırda saldırı altında olan şehrin etrafını sarmayı tamamlamıştır. Silahlı kuvvetler, ağır topçu saldırısı ile

neredeysse tek yapı taşı kalmayan şehri ele geçirmiştir. Sonunda kenti savunanlar, alayların ezici ateş gücü karşısında kaybetmişler ve Resmi raporlara göre o gece, yani 25-26 Şubat gecesi, 106'sı kadın ve 83'ü çocuk olmak üzere 613 Azerbaycan Türk' ü öldürülmüştür (Cheterian, 2008, s. 128).

O dönem Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ve gönüllü gruplarında Taşnakstyun gibi örgütlerden gönüllüler yer almaktadır. Bu gönüllüler, Hankendi ve Karabağ bölgeleri için stratejik önem arz eden Şuşa'yı da işgal etmişlerdir. Gruplar, yüksek tepelerin oluşturduğu coğrafi kısıtlamalar sebebiyle Şuşa' nın kontrolü ile ilgili bir çok hareket icra etmişlerdir. Bu doğrultuda uygulanan kısa süreli yıpratma ve zayıflatma amaçlı yürütülen operasyonlar sonucunda, Azeri Türkleri'nin de içine düşürüldüğü bu tuzaktan fayda sağlayarak, tank ve helikopter destekli birlikler yardımıyla 8 Mayıs 1992'de Şuşa'yı ele geçirmişlerdir. (Potier, 2000, s. 89).

Düzenli olarak yapılan planlar sonucu Kelbecer bölgesi de işgal edilmiş daha sonra diğer stratejik noktalara saldırılar düzenlenmiştir. Fuzuli bölgesi ele geçirildiğinde, bölgenin diğer jeostratejik unsuru olan İran, kuzey sınırları konusunda endişeye düşmüştür. Çünkü en başından beri, İran'ı tedirgin eden şey, Azerbaycan'dan başlayacak olası bir göç hareketidir ve savaş artık İran sınırlarına taşmak üzeredir (İşyar, 2004, s. 456).

Azerbaycan'ın Ekim 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye bu anlaşmazlığa müdahale etmemiş, dönemin Türk siyasileri Azerbaycan'ı yalnız bırakmayacağı beyanları ile yetinmiş, bir çok yerde Türkiye'nin bu tutumu pratik olarak bir adım olmayan ve göstermelik bir yardım olarak belirtilmiştir (Mahmudov ve Şükürov, 2007, s. 35).

Sorunun 1991 yılından sonraki devamı, 2. Bölümde özellikle Türkiye ve Uluslararası grupların katılımıyla incelenecektir.

Bugün ki Ermenistan topraklarını saymazsak, Ermeniler tarih boyunca bulunduğu her topraklardan çekilmiştir, bu durum Dağlık Karabağ'dan çekilmek istememelerine asıl sebep olarak gösterilir. Burada en değerli ayrıntı Ermenistan adının, sadece coğrafi bir tanımlama olarak belirlenmesi ve bir tarihsel olarak gelen yurdu (Ermeni iddaalarında olduğu gibi) belirtmemesidir (İşyar, 2004, s. 101). "Encyclopedia Americana" adlı kaynakta Ermeniler'in ana yurtları ve kökenleri hakkında şöyle bir açıklama yer almaktadır, "muhtemelen M.Ö. VII yüzyılın sonların da, Avrupa dillerine yakın bir konuşma dilleri olan Ermeni tanımlamasıyla bilinen yeni bir grup insan, batıdan göç ederek gelen (bazı tarihçilere göre Frigyalılar ile birlikte Balkan yarımadasından

gelmişlerdir), Urartu ülkesini işgal etmişlerdir” (The Encyclopedia Americana, 2012, s. 267). Yazar Sarkis Atamian, bu konuyla alakalı “The Armenian Community” adlı kitabında Ermeniler’in ana vatanlarının Yunanistan’da yer alan Teselya bölgesi olduğunu söylemiştir. Bütün bu bilgiler doğrultusunda Ermeniler ile ilgili şu varsayım yapılmaktadır, Küçük Asya ya da Transkafkasya tarafından oluşan ya da gelen bir millet değildirler. Bu millet MÖ VIII. yüzyıl bitmesine yakın “Şupria”, “Ürme” ya da “Arme” adları ile Urartu Devleti içinde barınmışlardır (Aramian, 1955, s. 62).

Azerbaycan Türkleri’nin tezlerine bakarsak; Azeri Türkleri de bölgenin geçmişiyle alıntı yaparak bu bölgenin bir “Türk Yurdu” olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bazı Azerbaycan Türkü olan yazarlara göre ise, Orta Asya’dan göç eden Türk boylarının Anadolu ya geçmeden önce bu bölgedeki Derbent Geçidinden geçtikleri ve burayı kışın kalacak, barınacak bölge olarak uğradıkları bilinmektedir (Özönder ve Yıldırım, 1991, ss. 1-2).

2. TÜRKİYE’NİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN BARIŞ YOLU İLE ÇÖZÜMLENMESİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ

2.1. Bağımsızlık döneminde Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin kurulması

Anadolu’da yaşayan Türkler, Millî Mücadele Savaşı’nı yürütürken, Azerbaycan Türkleri’de hakimiyeti içerisinde yer aldığı Çar Rusya’sı ile kendi bağımsızlık savaşını vermekteydi. Azerbaycan’ın Kuzey’inde Rusya’nın avantajlı konumu, 1812 Gülistan, 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile İran, 1829 Edirne Antlaşması ile de Osmanlı Devleti açısından kabul edilmiştir. Varılan bu ortak karar ile birlikte, Güney ve Kuzey bölgesi olarak ikiye ayrılan Azerbaycan ana yurdunun Güney tarafı İran, Kuzey tarafı ise Rusya idaresinde bulunacaktır. Ekim 1917’de ortaya çıkan Bolşevik İhtilali ile Çar rejiminin dağıtılması sonucu, Rusya içerisinde yer alan milletler gibi, Kafkasya’da olan milletler de egemenlik savaşı vererek siyasi yönetim şekli aramışlardır. Kafkasya’da yaşayan milletler olarak, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler orta bir karar alarak “Federal Demokratik Kafkas Cumhuriyeti” ni ilan etmiş olsalar da, Ermeni ve Gürcülerin Osmanlı Devleti idaresinde huzursuz olmaları ve her dönem onlarla egemenlik mücadelesi yapmaları gerektiğini göstermelerine karşılık, Azerbaycan’ın tanınan değerli saygınlardan özellikle Mehmet Emin Resulzade’nin ağır eleştirilerine sebebiyet vermiş, sonucunda bu yapı bozulmuş, dağılmış ve Azerbaycan 28 Mayıs 1918 tarihinde egemenliğini deklare ederek “Doğunun ve Türk Dünyasının ilk Cumhuriyeti” olmuştur (Adıgüzel, 2004, s. 5).

XX. yüzyıl başlamasıyla beraber Türkiye- Azerbaycan açısından ikili diplomatik ilişkilerin tarihinin iki maddede incelenmesi yararlı olacaktır. Bu maddelerden biri bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurucu lideri M. E. Resulzâde dönemi, öteki madde ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin en önemli lideri ve kurucularından Hükümet başkanı Neriman Nerimanov dönemidir. Yaşanan bu dönem içerisinde, Azerbaycan, hem İstanbul’da yer alan Osmanlı Yetkilileri ile diplomatik temaslarına devam etmiş, hem de Doğu ve Orta Anadolu’da ortaya çıkan ve oluşan Millî Mücadele hareketi ile karmaşık bir diplomatik hareketlilik yaşamıştır. Kafkasya’da olan tarihi yakınlığını kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti, bölgede yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamış ve bu ülkelerin egemenliklerini resmî olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. O dönem olan Trabzon Kongresinde, değerli Osmanlı siyasetçilerinin birçoğu Azerbaycan’ın bağımsızlığa hazır olmadığını belirtmiştir. Yine

de Osmanlı Devleti enternasyonal hukuk anlamında kurallara uyan bir millet ve devlet gibi gördüğü Azerbaycan ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve iki devlet 4 Haziran 1918 tarihinde “Dostluk Antlaşması” imzalamıştır. Azerbaycan’ın egemenliğinin resmi olarak tanınması için Ali Merdan Bey Topçubaşov liderliğinde, İstanbul’a giden yetkililer, dönemin Avrupa ülkelerine telgraflar iletmiştir. Buna rağmen egemenliğin uluslararası düzeyde kabul görmesi 11 Ocak 1920 tarihinde Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi’nin tanınması ile gerçekleşmiştir. Önemli bir kısmı Kuvayı Milliyeciler’den yer alan Osmanlı Milli Mebusanın, 22 Ocak 1920 senesinde bildirisinde, Azerbaycan’ın egemenliğini resmi olarak kabul etmiştir. Heyeti Temsiliye’nin de Azerbaycan’ın egemenliğine pozitif yaklaşım içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Adıgüzel, 2004, s. 7).

Anadolu Türk Ulusal akımının diplomatik olarak, Azerbaycan’ı da ilgilendirecek, seçebileceği iki seçenek vardı;

1.O dönem Kafkaslar’a çok yaklaşan Bolşeviklere karşı İtilaf Devletlerini desteklemek,

2.İşgalci olarak Anadolu topraklarında bulunan İtilaf Devletleri ile beraber çalışmak.

Mustafa Kemal Paşa’nın birinci değil ama ikinci seçeneği seçtiği ortadadır. Bundan dolayı, Bolşevikler’le diplomatik ilişkilerin başlaması için Azerbaycan’a çeşitli misyonlar da bulunan yetkililer göndermiştir. Yürütülen diplomatik ataklar sonucunda, Bakü’de yer alan, Türk Komünist Fırkası ile Azerbaycan Komünist Partisinin politikaları nihayete ermiştir. Ve 28 Nisan 1920’ da XI. Kızıl Ordu Bakü’ye hareket ederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni bitirmiştir. Bolşeviklerle ilişkilerin başlamasında çok yardımcı olan Azerbaycan ile Türkiye ilişkiler tarihinin bu dönemi, literatürde, Türk-Sovyet diplomatik temaslarının temel sebebi olarak belirtilmiştir (Ağayev, 2008, s. 18-19).

Türkiye’ye yardım etmek isteğiyle harekete geçen Bolşevik Rus orduları Bakü’de dönemin Müsavat hükümetini lağvederek, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni kurmuştur ve M. E. Resulzade’nin belirttiği gibi, akabinde ülkede kalıcı hale gelmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin idarecileri ve M. E. Resulzade’nin kendisi de ülkeden gitmek durumuna zorlanmıştır. Atatürk ile M. E. Resulzade’nin birbirine bakış açısı literatürde de olduğu gibi karşılıklı saygıdan oluşmaktadır. M. E. Resulzade, “Atatürk ödülü” ne layık görülen Arap alfabesiyle kaleme alınıp, 1923 yılında İstanbul’da basılan “Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyeti, Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti” isimli kitabında, Atatürk’ü “Kurtulan Doğu’nun Sembolü” şeklinde

nitelendirmiştir. Dolmabahçe Sarayında bulunan bu değerli eserin Mustafa Kemal Atatürk tarafından detaylıca okunduğu, aldığı notlardan bilinmektedir (Ağayev, 2008, s. 21).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden deklare edilmesi ve gelişmesinden sonra hem Sovyet Azerbaycan hem de Türkiye'nin, diplomatik kazanımlarına uyan, kültürel ve ekonomik açıdan yakınlaşma amaçlı bazı nedenler meydana gelmiştir. İlişkilerin gelişmesi için uygulanan en değerli aksiyonlardan biri diplomatik temsilci yollanmasıdır. Ağustos 1920 tarihinde Memduh Şevket Bey, TBMM hükümetinin belirlediği ilk yurtdışı görevlisi olarak atanmasıyla, Azerbaycan temsilciliği misyonuna başlamıştır. Bu misyonu layıkıyla yerine getiren Şevket Bey konum kazanarak ve Azerbaycan S.S.C. Hükümeti'nin Anadolu ulusal tepkisine maddiyat açısından destekler verilmesini, ek olarak Erzurum vilayeti konumunda olan petrolün işlenmesi için elzem olan ekipmanların tedarik edilmesine katkı vermiştir. Memduh Şevket Bey, 31 Mart 1924 senesi Türkiye Bakü Temsilciliği'nin görevini bitirinceye kadar, hizmet vermiştir. 1920 yılında Türkiye'nin Ankara'da Azerbaycan diplomatik biriminin oluşturulması talebine o dönem, Azerbaycan Yönetimi olumsuz yanıt vermiştir. Ankara'ya diplomatik görevli gönderilmesi ancak Haziran 1921 senesinde olmuştur. Azerbaycan Hükümeti'nin tam yetki vererek Türkiye'de yer alan yetkili diplomatik misyonlu olarak ise eski Merkez Sağ görüşünde olduğu bilinen ve bu misyon akabinde Bolşeviklere katılacak olan İbrahim Ebilov, Ekim 1921'de Ankara'ya ziyarete giden İbrahim Ebilov ve ekibi TBMM yetkilileri tarafından davet edilmiştir. Akabinde Mustafa Kemal tarafından bizzat çağrılan Ebilov hükümetince kendisine akdedilen olumlu ve güven içeren mektubunu sunmuştur (Elnur, 2013, s. 25).

Azerbaycan'da Sovyet hükümeti egemenliğini kazandığı akabinde Türkiye'ye göç eden o dönem aykırı görüşte olan insanlar, sayıca çok daha fazla olarak, Kars, Trabzon ve Samsun vilayetlerinde yapılanma kurmuş ve Sovyet karşıtı misyonlarda yer almışlardır. Azerbaycan Sovyet Hükümeti Moskova'nın da onay vermesiyle ile bu vilayetlerde diplomatik misyonlar kurarak karşı görüşlülere engellemeye çalışmıştır. Bu nedenlerle Kars Konsolosluğu'nda göreve başlayan İslam Hacıbeyli, Eylül 1921 tarihinde Kars'a gelmiştir. Trabzon ve Samsun şehirlerinde ise istenilen diplomatik misyonlar kurulamamıştır. Ankara diplomatik misyonu ile Kars konsolosluğu ise Aralık 1922 tarihinde SSCB'nin tarih sahnesine girişi akabinde faaliyetlerine son verilmiştir (Elnur, 2013, s. 28).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en değerli konusu Ermenistan olarak belirtilmektedir. Ermeni halkı XIX. yüzyılın II. yarısı itibariyle “Büyük Ermenistan” kurmak isteğiyle hareket etmişlerdir. I. Dünya Savaşı akabinde Anadolu ve Kafkasya gibi değerli bölgeler de yer alan bazı sorunlardan fayda sağlayan Ermeni çete grupları bu bölgelerde saldırılar düzenlemişlerdir. Ermeni olmayan insanlara karşı yürütülen bu saldırılar, Batılı emperyalist devletler den dayanak alan “Taşnak Partisi” tarafından icra ediliyordu. Hem Azerbaycan Sovyet Hükümeti, hem de TBMM Hükümeti bakış açısıyla Ermeni Sorunu olarak adlandırılan bu olay, en önemli politik olaydır. Bu ithilafın çözüme kavuşması için, Azerbaycan Sovyet Hükümetinin belirttiği Ermenistan’ın “Sovyetleştirilmesi” teklifi, Kafkasya’nın “Sovyetleştirilmesi” nde kaygılı olan TBMM Hükümeti’nin siyasi bakış açısına münasip olarak görülmüştür. Bundan dolayı Ankara, Taşnaklar’a karşı savaşan Azerbaycan Sovyet Hükümeti’ni desteklemiştir (Elnur, 2013, s. 33).

Sovyet Rusya ile olumlu diplomatik ilişkiler kuran ve o dönem yeni egemenliğini kazanan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Azerbaycan ve diğer Türklerle ilgili hüküm ile yürütümleri 1924 senesi bitimine yakın dönemden itibaren, Türkiye-Rusya ilişkilerinin etkisinde yer edinmiştir. Belirli bir tarihe kadar yönetimde olan devlet adamları Türkiye’nin dış ülkelerde ikamet eden Türkler ile alakalı faaliyetlerinin Türkiye’ye negatif diplomatik etki vereceğini düşünmüştür. Türkiye dış ilişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün de belirttiği üzere başka ülkelerde olan diplomatik araştırmalarına ve Anadolu’nun bir “Türk Anavatanı” olması belirterek önemseyen Türkiye Cumhuriyeti, o dönem Sovyet Rusya’yı tedirgin edebilecek durumlardan kaçınmıştır. Türkiye-Azerbaycan arasında diplomatik ilişkileri 1924 yılında dursa bile, ekonomik ve kültürel ilişkiler 1930 yılına süregelmiştir. Bu tarihten itibaren Sovyetler’de Stalin rejiminin gelmesi sonucu, Türklük kavram ve hafızasının, bilinçlerden silinmesi politikalarına daha fazla devam edilmiş ve Türkiye hakkında münazara edilmesi bile yasaklanmıştır (Bündayov, 2003, s. 12).

2.2. AGİK Minsk Grubu ve Türkiye

Ermenistan hükümetinin, Sovyet düzenlemelerinin kanunsuz ve geçersiz olduğuna dayandırdığı, ayrılıkçı iddiaları ve buna müdahil olmaya başlayan devletlerin de soruna taraf olmasıyla bu bölgesel soruna uluslararası nitelik kazandırmıştır. Sorunun tasfir edilip, akabinde çözüme gitmesi amacıyla temel olarak konum itibariyle yakın olan

milletlerin oluşturduğu ortak yol bulma çabaları, akabinde internasyonel kurum ve organizasyonların misyonlarıyla devam etmiştir. 1992 senesinde Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT-Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na katılmasıyla birlikte, milletler arası topluluk grupları dahi ihtilafı sonlandırma amaçlı bir takım faaliyetlerde yer edinmiştir. Konuma yakın milletlerin yetkililerin, ortak çözüm için arabulucu faaliyetlerine ek olarak AGİT, Rusya Federasyonu'nun yalnız şekilde arabuluculuk misyonu yürüttüğü bu durumla alakalı, diplomatik ilişkiler için Minsk Grubu'nu oluşturmuştur (İşyar, 2004, s. 216).

Kuruluşu itibariyle üye olarak içerisinde, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye, Beyaz Rusya, İtalya, Almanya, İsveç ve Finlandiya gibi devletlerin yetkililerinin de yer aldığı bu oluşum, 1997'den itibaren Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa tarafından daimi eşbaşkanlar atanmaktadır. Sorunu sonuca ulaştırma amaçlı ilk girişim, 23-24 Mart 1992' de AGİT'e katılmış devletlerin Dışişleri Bakanları katılımıyla Helsinki'de yer alan toplantıda barış konferansının oluşturulması kararı alınmıştır (Hatem, 2004, s. 62).

Buna rağmen, bu gerçekleştirilen diplomatik ataktan sonuç alınmamak ile beraber, aynı yılın mayıs ayında Ermenistan'ın Azerbaycan rayonlarından, Şuşa ve Laçın'e saldırı düzenleyip, işgal etmesi sonucu, 21 Mayıs AGİT Kıdemli Memurlar toplantısı icra edilip, dönemin A.B.D. temsilcisi, Azerbaycan'ın bütün egemenliğini kabul eden ve bölgede ki yabancı güçlerin geri çekilmesini içeren yasayı sunmuştur. Üye ve temsilcisi bulunan bütün ülkelerin, Ermenistan hariç, kabul ettiği bir yasa yine de saha da geçerli hiçbir fayda sağlamamıştır (Arslanlı, 2001, s. 405).

AGİT, iki devletin bu ihtilaf karşısında 2 önemli karar icra etmiştir. İlk karar, 19-23 Mart 1992'de sorunun devam ettiği bölgelere gözlemci ekip göndermedir. İkinci karar ise, AGİT Bakanlar Konseyi'nin aldığı 24 Mart 1992 tarihli, ihtilafı oldukça detaylı irdeleyerek, en temel, kalıcı ve barışçıl bir uzlaşma ortamı sağlamaktır. AGİT Bakanlar Konseyi 24 Mart tarihli Helsinki'de alınan karar neticesinde, Beyaz Rusya'nın önerisiyle Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk kentinde bir konsey toplanması kararı vermiştir. İlerleyen dönemde Minsk Grubu adı altında olacak olan bu konseyin başlangıcı burada olmuştur (De Wall, 2010, s. 161).

Bu bağlamda, oluşturulan Minsk Grubu, AGİT'in belirlediği dinamikler baz alınarak kurulan bir konseydir. AGİT'te belirlenen kurallara göre, o dönem başkanlık yürüten devlet, akabinde olacak dönemde başkanlığı alacak olan devleti de içeren üçlü yönetim mekanizması, buluşmalara ve yazım görevlerine başkanlık heyeti olarak katılım

göstermektedir. Minsk Grubu'nun kurulduğu zaman başkanlık görevi yürüten Çek ve Slovak Cumhuriyeti, yine bir önceki dönemin başkanı Almanya ile bir sonraki dönem başkanlığını devir alacak olan İsveç kurallar gereği yazım komitesine otomatikman katılmıştır (Azer, 2013, s. 290).

İhtilafın iki tarafı da Azerbaycan ve Ermenistan'da çalışmalara katılmıştır. Yine bu ihtilaf ile ilgili çalışmalara, küresel aktör rolüyle katılmak isteyen Fransa ve Rusya Federasyonu kabul edilip ancak, Ermenistan'ın Britanya'yı Birinci Dünya Savaşı'nda kötü davranışları nedeniyle veto etmesi ile Britanya kabul edilmemiştir. Özellikle bu dosyada yer alması vazgeçilmez olan Türkiye ise hem bölge devleti olup, ağırlığı hem de Azerbaycan ile sahip olduğu yakın diplomatik bağlar açısından konuya oldukça bilgili olmasına rağmen yazım komitesine kabul edilmemiştir (Azer, 2013, s. 203).

Bahsedilen konu taslağı üzerine değerlendirme akabinde oluşturulan bildirmede, AGİT başkanlığında hazırlanacak bu toplantının Azerbaycan ve Ermenistan arasında huzurun güvencesi, sürdürülebilir hale gelme isteği üzerinde değerlendirmelere destek vermek gayesiyle organize edildiği, Değerlendirme amacıyla, Minsk'te yapılacağı belirlenmiş ve toplantıya ABD, Almanya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Çek ve Slovak Cumhuriyeti, Ermenistan, Fransa, İsveç, İtalya, Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde yer aldığı ülkelerin katılması belirlenmiştir. AGİT'in alacağı kararlar belirlenirken, barışın kurulması ve sürdürülebilir hale gelmesi amacıyla yapılmıştır. İlk çalışma, AGİT dönem başkanları Slovakya ve Çek Cumhuriyeti Dış İşleri Başkanı Dienstbier, Konferans Başkanlığını ele alan İtalya'dan görevlendirilen Mario Rafaelli ve bir ön gözlem üyelerinden bir araya toplanacak olan yetkililerin, bölgedeki ihtilafı incelemek üzere bölgeye gönderilmesi belirlenmiştir. Heyet bölgeyi deneyimleyip, gözlem yaptıktan sonra, müzakereler amacıyla Ankara'ya gelip rapor sunmuştur, fakat, Ermenistan diplomatik ilişkilerin ilerlediği bu günlerde, Azerbaycan'a olan saldırılarına daha da şiddetle devam etmiştir. O dönem değişen dengelerden ötürü Minsk Grubu'na her geçen zaman daha çok ihtiyaç duyuluyordu fakat Minsk Grubu toplanmakta zorlanmıştır. Dağlık Karabağ'da bulunan Ermeniler, toplantıya uluslararası hukuk normlarına aykırı bir şekilde bağımsız bir devlet statüsü ile katılmayı hedeflemişlerdir; buna rağmen Minsk Grubu, konuyla alakalı bir diğer ülke olarak katılmaları gerekliliğini bildirmiştir. Ermenistan iç muhalefeti, Dağlık Karabağ Ermeni yönetimine bu bahisle alakalı destek vermiştir; bu şekilde Erivan yetkilileri Dağlık Karabağ

Ermenilerine sıkı şekilde baskı yapmış ve bundan mütevellit Minsk Grubu'nun ilk toplantısı 1-5 Haziran 1992 yılında icra edilmiştir (Azer, 2013, ss. 204- 248).

1993 yılı ocak ayında, A.B.D. dönem başkanı George W. Bush Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin bir bildiri ortaya koymuş ve tarafların ihtilafı sona erdirerek AGİT'in düzenleyeceği ve koordine edeceği bir toplantıda sorunu çözüme kavuşturma isteğiyle tarafların toplantıya katılmasını istemiştir. Bu yayınlanan bildiriye ek olarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1993 yılında, alınan 4 tane ana karar ile, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını savunmuş ve hukuk dışı olan Ermenistan'ın işgalinin bir an önce son bulması gerektiğini belirtmiştir fakat, ihtilaf ve yaşanan çatışmalar sadece bir zaman durmuş akabinde devam etmiştir (Yılmaz ve Ismayilov, 2013, s.7).

Azerbaycan yönetimi özellikle Haydar Aliyev'in 1993 senesinde Meclis Başkanı olmasına müteakiben, ihtilafın bitirilmesi için birçok diplomatik yol denemiştir. Ermenistan'ın hukuk dışı saldırıları sonucu Azerbaycan özellikle enerji çıkışlı açılımlar olmak üzere geniş ölçekte bir "tecrit politikası" düzenleyip, uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin de güçlü arka çıkması ile Ermenistan adeta büyük bir ekonomik abluka yaşamıştır ve ticaretini kara yoluyla yapmak zorunda kalmıştır. Ermenistan'a Türkiye ile beraber yürütülen bu tecrit baskısı, Ermenistan üzerinde şiddetli baskı oluşturmuştur. Coğrafi olarak denizler ile kara sınırları bulunmayan Ermenistan, iki sınır devleti açısından siyasi ve ekonomik baz da yok sayılmıştır. Ermenistan Devleti, egemenliğini kazandıktan sonra ekonomisinin gereksinimi olan sermaye, teknik donanım ve profesyonel desteği alamadığı için, oldukça fazla zorlanmıştır. Rusya ile kurulan ilişkilerin adeta bağımlılık düzeyine ulaşmasının arka planında olan durum bu olarak nitelendirilmiştir. Ermenistan yönetimi, bu baskılar altında daha sert ve otoriter yönetimler idaresine girmiştir (Tüysüzoğlu, 2014, ss. 233-276).

27 Mart 1993 tarihinde Ermenistan, Kelbecer vilayetini, (Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında koridor rayon olan) ele geçirmiştir. Daha sonra 6 Nisan'da Azerbaycan bu işgali bildirip AGİT'in barış görüşmelerinden çekilme kararı almıştır (Arslanlı, 2001, s. 407). Bu durumdan oldukça rahatsız olup, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile münazaralar yürüten Azerbaycan, süregelen işgaller ve Ermenistan'ın tutumu ile ilgili kararlar alınmasını istemiştir. BM Güvenlik Konseyi ise Ermenistan'ın bölgede ki huzuru yok sayan ve bozan aksiyonlarından mütevellit rahatsızlığı belirterek, AGİT barış toplantılarını desteklediğini bildirmiştir. 28 Nisan

1993'te Azerbaycan'ın talebi doğrultusunda Prag'da yeni bir AGİT buluşması gerçekleştirilmiştir (Arslanlı, 2001, s. 408).

Başarısız olan, sorunun çözüme münazaraları yapıldığı 1993 Eylül'ünde Moskova'da icra edilen toplantıda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı "taraf" olarak nitelendirmesi istenmiş ve doğal olarak bu buluşmadan da sonuç alınamamıştır. Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı taraf olarak nitelendirmemesine rağmen, Ermenistan ile onlardan yana tutum gösteren arabulucu ülkeler Dağlık Karabağ temsilcilerinin dikkate alınmasını sağlamışlardır. Karabağ'ın taraf olarak anılmasının istenmesi Rusya'nın Karabağ politikasının bir parçasıdır (Etheshami, 1994, s. 163).

1995 senesinde AGİT'in Minsk Grubu nezdinde gerçekleştirdiği müzakerelerde Ermenistan'ın uzlaşmadan uzak bakış açısı, sorunun çözümü için seviye alınmasını engellemiştir. 1996 yılında Ekim ayının bitimine yakın, Moskova'da Minsk Grubu olarak istişarelere ek konular katılmış ve Helsinki'de de bu istişarelere devam edilmiştir. Buna rağmen taraflar arasında, istişareler net bir ortak karara bağlanamamış; hiçbir ilerleme kaydedilememiştir. 1996 yılının aralık ayında Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesinde, Ermenilerin tüm negatif aksiyonlarına karşı diğer üye ülkelerin, Ermenilerin haksız şekilde işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesini, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı bölgelerde huzur ortamının oluşturulmasını ve Azerbaycan tarafının Dağlık Karabağ'a en yetkili düzeyde özerklik derecesinin verilmesini kararlaştıran kararı bildirmiştir. Bu bildiriye kabul etmek zorunda kalan Ermenistan Başkanı Petrosyan, ülkede içinde yer alan aşırı milliyetçi taraflar tarafından eleştirilmiş ve bunun devamında 5 Şubat 1998 tarihinde görevinden istifasını vermiştir. Ermenistan'ın yeni devlet başkanı olan Robert Koçaryan'ın barıştan uzak bakış açısı neticesinde, bir kez daha ihtilafın uzlaşısına yönelik diplomatik barış seçenekleri kapanmıştır (Aydın, 2005, s. 401).

1996 senesinde Lizbon' da düzenlenen AGİT zirvesinin bir araya gelmesi ve Azerbaycan ve Ermenistan ihtilafına yönelik hazırlanan bildiride; Ermenistan'ın resmi olarak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, Dağlık Karabağ bölgesinin nüfusunun daha güvenli hale gelmesi sağlanması ve bölgeye "kendi kendini yönetme" hakkının verilmesi ile ilgili maddeler eklenmiştir. Fakat tüm üye ülkelerin onayladığı bu bildiri Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Bu tarih içerisinde, sorunların çözümüne katkı sağlayamayan Batılı ülke veya ülkelerin grup üyeliği ile alakalı bir değişim süreci yaşanmıştır. Artık dönemsel eş başkanlık durumu kuralı çıkarılmış, onun yerine üç

ülkenin temsil ettiği daimi eş başkanlık konumu oluşturulmuştur (Cafersoy, 2001, s. 299).

Yanı sıra, Rusya, ABD ve Fransa'nın yürüttüğü eş başkanlık döneminin getirdiği faydalar bütün inisiyatiflerin Rusya'nın tekelinde olmasını engelleyecek bir başka deyişle "denge politikası" oluşturulmaya gayret edilmiştir. Zaten 1993'te ki görüşmelerden itibaren Azerbaycan ve Ermenistan üzerindeki nüfuzunu koruyan Rusya kısa bir zaman sonra sınır ihtilafları konusundaki tavrını ABD'nin bölgeye yaklaşımını benzer tutmuştur ya da stratejik planları gereği benzer tuttuğunu yansıtmıştır.

Minsk Grubu'nun barışı tahsis etme adına önemli açılımlarda bulunduğu 1997 yılında, eş başkanların bölgeye devamlı gidip ziyaret etmeleri ve tüm taraflar ile yaptıkları istişareler ve hazırladıkları bildirimler sonucunda, 3 tane çözüm önerisi sunmuşlardır:

- 1.Toptan Çözüm
- 2.Aşamalı Çözüm
- 3.Ortak Devlet Önerisi

17 Temmuz 1997'de önerilen "Toptan Çözüm" önerisi, devletler arasında uzlaşılması gereken barış antlaşmasını ve Dağlık Karabağ'ın yeni statüsünü belirlemekteydi. Yanı sıra, Laçın, Şuşa ve diğer işgal edilmiş bölgelerin yeni statüleri de bu öneri ile belirlenmekteydi (Aslanlı, 2001, s. 419).

2 Aralık 1997'de ise "Aşamalı Çözüm" önerisi gündeme gelmiştir. Buna göre, Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerin stabilizasyonlarının, farklı olarak barışa ulaştırılması zorunluluğu ve göçmenlerin sonuç olarak ve kalıcı durumunun ne olacağı kararlaştırılmıştır. Kasım 1998'de ise sonuncu barış önergesi olan "Ortak Devlet" ortaya konmuştur. Ortak devlet düşüncesinde ise, Bakü etkisinin olduğu bir Dağlık Karabağ yönetiminin görev alması, resmi dilinin Ermenice olarak belirlenmesi ve Laçın koridorunun durumu ile ilgili bildirimler yer edinmiştir. Bu bildiride yer alan önerilerden birince ve ikincisini Ermeni yetkilileri, sonuncusunu ise Azerbaycan yetkilileri onaylamamış ve bu girişim başarısız olmuştur. Azerbaycan'ın soruna bakış açıları öncelikli olarak; Ermenistan'ın yasal olmayarak işgal ettiği bölgelerden çıkması, Dağlık Karabağ'a yeni bir statü kazandırılması, Azeri göçmenlerin ana topraklarına yeniden gelmesi ve bu bölgede Ermeni kuvvetlerinin çekilmesi yönünde olmuştur. Bu zirve bu yüzyıl olarak çok değerli adlandırılmıştır. AGİT İstanbul Zirvesi'nde münazara

edilen en mühim maddelerden biri de Dağlık Karabağ ihtilafıydı. Azerbaycan ve Ermenistan yetkililerinin, ihtilafın barışçıl tahsisi ile alakalı girişimlerinin methedildiği buluşmada, Minsk Grubu'nun barışa ilerleyen süreçte efektif adımlar atacağıyla alakalı dileklerini söylemişlerdir (Libaridian, 2007, s. 261).

2001 senesinin başlangıcından itibaren, müzakere türleri değişkenlik göstermiş, zirveler şeklinde olmayıp, direkt olarak devlet başkanları nezdinde yürütülmeye başlanmıştır. 2001 senesinin Ocak ayı dönemi, Avrupa Konseyi' ne üye olma isteğiyle önce Strasburg'da, daha sonra 4-5 Mart tarihinde Fransa'nın başkenti Paris'te Chirac'ın aracılığıyla yapılan müzakereler de uzlaşa sağlanamamıştır. Dağlık Karabağ meselesinin kapanmasına yönelik ele alınabilecek en umut verici gelişme Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde Florida kentindeki "KeyWest" müzakereleridir. Toplantıya Azerbaycan ve Ermeni devlet başkanlarının yanı sıra, AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanları olan Fransa, ABD ve Rusya katılmıştır. Ve alanında bilgili uzman kişiler de eşlik etmiştir. Müzakerenin sonucunda olumlu açıklamalarla pozitif bir hava yaratılmaya çalışılsa da kesin bir çözüme ulaşamadığı ibaresine yer verilmiştir (USAK, 2011, s. 11).

Polonya'nın Varşova vilayetinde 2004 yılında organize edilen toplantı, Avrupa Ekonomik Zirvesinde olan Güney Kafkas ülkelerinin devlet adamları 28 Nisan'da ikili ve üçlü gruplar halinde diplomatik toplantılar gerçekleştirmişlerdir. İlham Aliyev ve Robert Koçaryan'ın istişarelerine AGİT Minsk Grubu eş başkanları olan ABD, Fransa ve Rusya' da iştirak etseler de, bu müzakerelerden olumlu bir sonuca varılamadığı açıkça ortadadır (Aliyev, 2006, s. 143).

2007 senesinde Kasım ayında, Minsk Grubu iki ülke yetkililerine aşağıda yer alan Madrid Prensipleri arz edilmiştir. Bu prensipler şu maddeler olarak yer almaktadır:

1. Dağlık Karabağ etrafında zorla ele geçirilmiş alanlar derhal boşaltılmalı,
2. Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında iletişimi kuvvetlendirecek yollar açılmalı,
3. Uluslararası bir güvence verilip güven ve huzur ortamı sağlanmalı,
4. Dağlık Karabağ'dan göçe zorlanan insanlar yaşadıkları bölgelere dönmeli,
5. Dağlık Karabağ Ermenilerine karşı güven ortamı sağlanıp güvence verilmeli ve idare hakları belirlenmeli,
6. Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünün çizilmesi için inisiyatif kullanılmalıdır (OSCE, 08.04.2017, www.osce.org.)

Fakat bu tarz bir yaklaşım yine sonuç vermemiştir. Madrid Prensipleri yine Ermenistan'ın negatif tavırlarıyla birlikte kabul görmemiş, ikili ilişkilerde önem arz edecek bir ilerleme yaşanmamıştır. Sorunun çözümüne yönelik etkili ve dirayetli bir uluslararası inisiyatif oluşturulamamıştır (Wall, 1988, s. 17).

14 Mart 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Ermeni ordusunun işgal ettiği, Azerbaycan bölgelerinden çekilmesindeki karar, yedi oya karşı, otuz dokuz oyla onaylanmıştır. Karşı oyların üç tanesi Minsk Grubu eş başkanları ABD, Rusya ve Fransa'nın oylarından meydana gelmiştir.

Sovyetler Birliği egemenliğinin kalkmasından sonra özellikle Azerbaycan'ın yeraltı kaynaklarından dolayı jeopolitik önemi tüm dünyaya açık bir konuma ulaşmış ve bu yüzden Türkiye'de bölgeyle ilgili olarak Batılı devletlerle ortak olduğu yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. Ayrıca, Azerbaycan çeşitli konularda olduğu gibi Türkiye'den Karabağ sorunuyla ilgili destek görmektedir. Türkiye'nin ihtilafa bakış açısı bütünüyle Azerbaycan menfaatleri doğrultusunda belirlenmiş ve uluslararası arenada benzer olarak belirtilmiştir. Bu meseleden dolayı Ermenistan ile sınırlarını kapatan Türkiye sürekli surette Minsk Grubu ve büyük devletlerin bu meseleyi kısa zamanda çözmesi için çağrılarda bulunmuştur (Christian, 2004, s. 113).

1990'lı yılların başından itibaren gelişen Ermenistan ve Rusya iş birliğinden sonra Türkiye ve Azerbaycan arasında da yeni iş birlikleri oluşturulmuştur. Minsk Grubu içerisinde yer alan Türkiye, Azerbaycan'la NATO düzeyinde ortak eğitim ve operasyonlar konularında etkili askeri iş birlikleri de düzenlemiştir. Bu iş birliklerinin Karabağ ihtilafı ile ilgili büyük gelişme sağlamış, Ermenistan bölgede yalnızlaştırılmıştır (Özbay, 2011, s. 13).

Bu efektif siyasi hareketler, aynı zamanda enerji ile ekonomik antlaşmalarında da Ermenistan'ı yalnız bırakmıştır. Ayrıca, Ermenistan uluslararası camiada etkin bir konuma ulaşmak için yeni fırsatlar aramış ve bazı ülkelerle askeri gücünü geliştirme yoluna gitmiştir. Yunanistan'a çalışma ortamı oluşturan Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye askeri iş birliğine kontra olarak, "Ermeni askerlerin Yunan ordusu ile Kosova'da eğitilmesi" konusunda bir uzlaşmaya varmıştır. Anlaşma Ermenistan Parlamentosu tarafından 13 Aralık 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Bu bildiriye göre, 30 kadar Ermeni kara gücü, Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın görevlendirmesiyle Kosova'ya gönderilmiştir (Öztarsu, 2011, s. 21).

Yanı sıra, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Azerbaycan güçlerinin modernizasyonunu sağlama amaçlı, Yunanistan ise Ermeni güçlerine destek vermek

amacıyla bir dizi kararlar almıştır. Rusya'nın bu alandaki varlığı ve gücüne ek olarak yeni bölgesel ittifaklar da söz konusudur. İş birlikleri belirli alanlarda Azerbaycan ve Ermenistan için fayda sağlasa bile, Karabağ sorununun çözüme ulaşmasını geciktirmektedir. Çünkü bu sorunun oluşturduğu siyasi dengelerden dolayı farklı ülkelerle iş birliği arayışları doğmaktadır (Veliyev ve Arslanlı 2011, s. 33).

2.3. Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Kesilmesi

Ermenistan'ın egemenliğini deklare edeceği 1990 senesinde Türkiye, diplomatik münazara yaparak, Osmanlı ve Türk-Ermeni arasında iki tarafta da yer alan kayıplar sebebiyle yeni Ermeni devleti ile arasında olumlu diplomatik ilişkiler kurmak istemiştir. Bu nedenle, Ermenistan'ın egemenliğini deklare etmesinden önce ve sonra bu millete destek verilmesine çaba sarf edilmiş ve 1988 senesinde Gümrü ve çevresinde gerçekleşen büyük afetler ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının arkasında bıraktığı ekonomik kaos sebebiyle zor dönemlerde olan, Ermenistan'a buğday desteği verilmiş, ayrıca elektrik de iletilmiştir. Yanı sıra, Karabağ ihtilafı sebebiyle yasa dışı silah ticareti olması gündemde bulunmasına rağmen, diğer ülkelerin Türkiye havaalanlarından Ermenistan'a insanı yardım sağlamasına da izin vermiştir. Ancak Türkiye'nin bu uzlaşıcı ve barışçı yaklaşımının Ermenistan'dan olumlu dönüş aldığı belirtilmek imkansızdır (Lütem, 2015, s. 235).

Soğuk Savaş'ın devam ettiği dönem ile sonrası dönem arasındaki farkı ya da farkları daha iyi anlamak için, Ermenistan üzerinden değerlendirme yapmak gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1962 yılında aldığı bir kararla, Anadolu toprakları üzerindeki taleplerinden vazgeçmesi, Ermeniler arasında illegal bir şekilde yaygın ayaklanmalara sebebiyet vermiştir. Yıllar sonra bakış açısında bir değişiklik olmayan Ermenistan, bağımsızlıktan sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik politikalarında herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Bağımsızlık Beyannamesi'nin 11. Maddesinde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Doğu Anadolu illerini “Batı Ermenistan” olarak nitelendiren Ermenistan aynı maddede “Ermenistan, 1915 soykırımının tanınması çabasını sürdürmeye devam edecektir” ifadesine yer vermiştir (Lütem, 2015 s. 238).

Yunanlıların sahip olduğu “Megali İdea” larının bir benzerini sürdüren Ermeni Devrimci Federasyonu-Daşnaksutyun'un 1988 yılında kabul edilen programı içerisinde yer alan Hangervarum söylemi, madde 10.A “Batı ve Doğu Ermenistan, Ermenistan alanlarını oluşturur.” ve amaç bölümü A maddesinde kayıtlara geçen “Ermeni

Devrimci Federasyonu'nun ana amacı: Özgür, bağımsız ve Birleşik Ermenistan'ı kurmaktır. Birleşik Ermenistan belirlenen bölgeleri içerisinde Sevr Antlaşmasında belirtilen bölgelere ek olarak, Artskah (Dağlık Karabağ), Javaklık (Gürcistan topraklarında yer alan Samtshke- Javekheti) ve Nahçıvan bölgesini de içermektedir'' şeklinde ki hükümleri ile birlikte söz konusu tarihi amaç net bir biçimde yer almaktadır (ARF Program 1988).

Türkiye, Sovyetler Birliği'nden egemenliğini kazanmakta olan bütün ülkelere birer diplomatik heyet görevlendirerek gelecekte oluşacak ilişkiler ile alakalı bir ön görüşme yapmıştır. 1991 senesinde Eylül ayında Ermenistan'a gitmekle görevlendirilen Türk Diplomatik yetkilileri Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan tarafından pozitif olarak karşılanmış ancak adı geçen yapılan müzakerelerde kısa sürede diplomatik ilişkiler kurulmasına iki ülke yetkilileri, daha önce kurulamayan, ticaret, turizm ve kültürel ilişkiler oluşturulmasının faydalar sağlayacağını belirtmiştir (Azer, 2011, s. 390).

Bu durumdan ötürü, Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımıştır. Ancak, Demirel'in o dönem yolladığı telgrafın içinde olan "toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalmak" ilkesi sağlanamadığı için Türkiye, bugüne kadar, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler oluşturamamıştır. Bu net bir şekilde ortadadır ki, iki taraf arasındaki bölgeyi belirleyen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının ve bu belgeyi onaylayan ve Ermenistan tarafından da yine onaylanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nın hala geçerli halde olduğunu belirtmekten geri kalmıştır. İleride yaşanacağı malum olan 10 Ekim 2009 döneminde uzlaşılan Birinci Protokolde o dönem güncel olan sınırın belirlenip, onaylandığı maddeye de Ermenistan Anayasa Mahkemesi bir engelleme getirmiştir. Yanı sıra, Demirel'in açıklamasında Ermenistan'ın diğer sınırı olan devletler için de bölgesel bütünlüğe gereken destek ve sınırların değişmezliği ilkesi ile alakalı kalması istenmiştir. Ermenistan Uluslararası hukuken Azerbaycan bölgesi olan Karabağ'ı ve ek olarak bu yerin yan bölgeleri olan Azerbaycan rayonunu (ilçesini) yasa dışı olarak istila etmiştir. (Azer, 2011, s. 392).

Türkiye'nin 20 yıldan fazla sonrasında, o dönemlerde Ermenistan'a pozitif amaçlı belirlediği iyi yaklaşım içeren politikasının oldukça yanlış bir karar olduğu ortadadır. Çünkü bu politik yaklaşım, Türkiye'nin Ermenistan'la ortak sınır bölgelerini resmi olarak tanınması ve sözde soykırım iddialarını yeniden gündeme getirmemesi gibi problemlerin çözememiş ayrıca Karabağ'ın ve diğer Azerbaycan bölgelerinin saldırıyla karşı karşıya kalmasını engelleyememiştir. İhtilafın bu şekilde olmasıyla söz konusu

politikanın nasıl bir alternatif politika üreteceği merak edilmiştir. O yılların durumu değerlendirildiğinde, en güçlü ve tek seçeneğin Türkiye'nin kara güçlerini kullanması olduğu görülmektedir. Bundan yola çıkarak, o dönem görevinde son zamanlarını geçirmekte olan Cumhurbaşkanı Özal'ın, bu denli bir aksiyona olumlu baktığına, buna rağmen Başbakan Demirel'in tam tersi bir fikirde olduğuna dair basına yansıyan bazı haberler vardır (Kasım, 2001, s. 174).

O dönem, Ermenistan Lideri olan, Koçaryan'ın Türkiye'ye yönelik belirlediği diplomatik açılımların, kendi ülkesinde aşırı milliyetçi düşüncede olan taraflar tarafından etkilenmesi olmuştur. Çalışmada bahsedilen, Ermenistan Anayasa Bildirgesi'nin 11 kuralına münasip olarak sözde Soykırım tezinin, enternasyonal arenada resmiyet kazanması için Ermenistan'ın diplomatik atılımlar yapması gerekliliği Hükümet programında yer edinmiştir. Ermenistan'ın bu konularda yer alan çalışmaları bazı Avrupa Birliği devletlerinin, sözde Ermeni soykırım iddialarını tanınması elzemdir anlayışıyla, 1998 senesine kadar sözde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan parlamento sayısı 8 iken bu sayı Koçaryan'ın başkanlıktan ayrıldığı sene olan 2008'de 19'a yükselmiştir (Phillips, 2005, s. 17).

Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı bu "negatif ve aksiyon içeren" siyaseti başka konularda da ortadadır. Örnek olarak, 1998 senesi Eylül ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda olan bildirisinde, sözde "Soykırım iddialarını" gündeme getirmiştir. Yanı sıra, AGİT'in Zirve görüşmesinin İstanbul'da düzenlenmesine karşı çıkmış, bu konudaki durum için oy birliği için elzem olduğundan bir çıkmazla karşılaşmış ancak büyük devletlerin ofansif tutumuyla, Ermenistan durumunu değiştirmek zorunda kalmış ve zirve İstanbul'da düzenlenmiştir (Phillips, 2005, s. 19).

Kazakistan'da ki olaylarla, 17-18 Aralık 1986'da başlayan Orta Asya'da ki Türk kımıldanışları, Karabağ üzerindeki haksız Ermeni taleplerine tepki gösteren Azerbaycan'da, 1 milyon insanın 18 gün boyunca Bakü-Hazar sahilindeki meydanda gece gündüz toplanması büyük heyecan yaratmıştır. Ancak, Ermeniler, Azerbaycan ve Nahçıvan'da ki haksız taleplerinden vazgeçmemiş, aksine saldırılarına devam etmiş, toprak işgaline varan boyutlarda tehditler yaratmıştır (Gömeç, 2013, s. 49).

Ermenistan'ın negatif tutumuna karşın, Yukarı Karabağ çatışmasında dönemin Türk hükümeti temkinli yaklaşmıştır. Çatışmaların git gide yükseldiği, Ermenilerin saldırganlığını yükselttiği 1992 senesine kadar Ermenistan aleyhinde bir tutum göstermemiştir. Yanı sıra, savaşın süre geldiği zaman da Ermenistan'a karşı Batılı devletler, aralarında Fransa, tarafından iletilen bazı yardım tedarikleri Türkiye

üzerinden ulaşmıştır. Bu tedarik zincirinin içerisinde askeri teçhizatlar da olduğuna dair dönemin medyasında, haberler de yer almıştır (Gömeç, 2013, s. 50).

Ermenistan'ın, Şuşa'ya saldırısı sonucu, Laçın bölgesini de ağır top atışı altına aldığı bir zamanda Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri güç desteği vermemesinin geri planında, Dış Politikada yeni bir "Kıbrıs Sorunu" yaratmak istememesi sonucu bundan mütevellit dönemin başbakanı Demirel'in bundan ötürü bu politikaları belirlediği söylenmektedir (Batur, 1992, s. 13).

Türkiye'nin Kars ve Gümrü Antlaşmalarından olan yasal haklarını, Ermenilerin, Nahçıvan'a karşı düzenledikleri atakları sona erdirmek için askeri güç kullanıp, kullanmayacağı gündeme gelmiştir. Buna rağmen, Mayıs 1992 döneminden başlayan sorunun AGİT gibi uluslararası kuruluşlar tarafından uzlaşmaya gitmesi amacıyla, böyle diplomatik temaslarda bulunulması, Türkiye için en mantıklı politik hamle olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bu istekle alakalı bildirimler ve başvurular yapılmıştır (Yınanç, 1992, s. 13).

İhtilafın yükseldiği dönemde, Eylül 1992 senesinde, Türkiye'nin Ermenistan'a yaptığı yüz bin tonluk buğday ihracatı, Azerbaycan'ın bu ülkeye karşı organize ettiği ambargonun zarara uğramasına, destek verilmesi durumun başlangıcında Azerbaycan'a gerekli desteğin verilmemesi, Batı'nın ve Rusya'nın diplomatik açıdan reaksiyonlarından çekindiğinin bir belirtisidir. Ankara'nın Ermenistan devletiyle diplomatik seviye geliştirme politikası bu hamleler ile bitmemiş, Ermenistan'a 1992-1993 senesi kışı boyunca üç yüz milyon kilowatt-saat elektrik enerjisi satması sözünü içeren bir enerji birliği konusunda uzlaşmıştır. Daha sonra Azerbaycan'ın ve Türkiye'de karşıt görüşlülerin tepkisi üzerine bu anlaşma yürürlükten kaldırılmıştır. Elçibey'in 2 Nisan 1993 senesinde Kelbecer'in Ermenistan tarafından saldırıya uğraması döneminde, bölgedeki sivilleri tahliye etmek için talep ettiği 2 adet helikopteri, yine dönemin hükümeti bu tür aksiyonların Rusya ile karşı karşıya gelinmesine sebep olacağı nedeniyle reddetmiştir (Cafersoy, 2001, s. 43).

Ermenistan yıllık bildirilen dış ilişkiler güvenlik bildirgesinde, ilişkilerin ilerlemesinin önündeki en mühim problemin Türkiye'nin şart koştuğu bazı koşulların olduğu bilgisi yer almıştır. Ermenistan bu bildirgeyle, sanki ön bir isteği yokmuş ifade edilirken bildirinin devam eden kısmında "Sözde Ermeni Soykırımı"nın Türkiye'yi de içeren uluslararası kamuoyu tarafından kabul görme arzusu bir tezat olarak karşılık bulmuştur. Yanı sıra, Ermenistan sınırının faaliyete alınmasının Türkiye-AB ilişkilerini pozitif şekilde etkileyeceği varsayımı, yine Ermenistan ile olan problemlerinin

Türkiye'nin AB'ye girmesinde bir sorun olduğuna arka planda her zaman vurgulanmıştır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Atina gezisi zamanında problemlili bir ülke olarak belirttiği Türkiye'nin AB' ye üye olması için "tarihi tanınması" gerektiğini belirtmesi, Ermenistan'ın ilişkilerin pozitif olması yolunda olumlu diplomatik tutumlar da bulunmayacağını bir kanıtı niteliğindedir (Milliyet, 19.01.2011).

Ermenistan, ulusal güvenlik raporunda da yazıldığı üzere enerji kaynaklarına yeterince sahip olmayan bir ülkedir. Bu durumdan ötürü dış ülkelere bağımlı olan Ermenistan'ın en yakın olduğu ülke tabii ki Rusya'dır. Hazar'da bulunan Enerji kaynaklarına bölgesel olarak yakın konumda olan ülke, Azerbaycan'a bağlı bölgeleri işgal altında bulundurduğu ve Türkiye ile Azerbaycan'a aynı anda idame ettirdiği politikalar nedeniyle bu bölgenin faydalarından, pay alamamıştır. Yanı sıra güvenlik bildirgesinde bu bölge ile alakalı TRACECA, INOGATE gibi uluslararası tasarımlardan Ermenistan'ın yararlanmaması için Azerbaycan'ın gayret göstermesi onlar için tehdit olarak belirtilmiştir. Bu kanıtlar ortaya koymaktadır ki Yukarı Karabağ ihtilafının, huzura erişmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen çok farklı siyasi manevralar yer almaktadır. AB politikaları ve ABD gibi süper güçler ile Ermeni diasporasının etkinliği iki ülkenin ilişkilerini bir şekilde negatif yönde etkilemektedir (Republic of Armenia National Security Strategy, 07.02. 2007).

Rapordaki belirtmelere ek olarak, Ermeni kökenli Siyasetle ilgilenen deneyimli insanlar arasında da Türkiye ile ilişkilerin gelişme süreciyle alakalı çeşitli öneri ve yorumlar söylenmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin bazı şartlar da belirttiğini iddia ederken Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan ise yaptığı bir medya bilgilendirmesinde de Yukarı Karabağ Sorununun çözüme kavuşmadan ilişkilerin gelişmeyeceğini söylemiştir (Saray, 2014, s. 34).

Sarkisyan'ın Moskova'da Medvedev ile yaptığı münazaradan sonra yapılan bildiriye Yukarı Karabağ sorununun gidişatı ile ilgili pozitif ilerleme olduğu ve bu ilerlemenin Türkiye ile normalleşme sürecinde pozitif etkisi olacağına dair yorumlar belirtilmiştir. Ermenistan'dan gelen buna benzer bildirimler, iki ülkenin diplomatik yakınlaşmasında anahtar durum Yukarı Karabağ ihtilafıdır. Ek olarak, Türkiye'nin davranışı Azerbaycan ile olan ilişkilerini etkilediği gibi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin sürecini de etkilemektedir. 22 Kasım 2009 senesinde Münih'te ABD, Rusya ve Fransa'nın diplomatik gözleminde kurulan Azerbaycan, Ermenistan devlet başkanlarının altıncı münazara toplantısında Erivan'ın Ankara ile yaptığı

değerlendirmelerden sonra Yukarı Karabağ sorununun çözüme ulaştırılmasında yeterince aktif bir rol almadığını belirten İlham Aliyev, Ermenilerin Karabağ problemi çözülmeden, Türkiye'nin sınır kapılarını açacağına dair umutlarının yanlış ve eksik olduğunu vurgulamıştır. Aliyev, Türkiye'nin sorun huzura kavuşmadan sınırların açılmasının söz konusu olamayacağını, teyidini aldığını söyleyerek, Ermenilerin bu bakış açılarını sürdürmeleri halinde saldırı altında olan Azerbaycan bölgelerini kara güçleriyle azat edebileceklerini söylemiştir (Republic of Armenia National Security Strategy, 07.02.2007).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde düzenlenen komisyon buluşmalarında da Türkiye Hükümeti'nin özellikle son dönemler baz alınarak, yürüttüğü Ermenistan politikaları yoğun şekilde eleştiri almıştır. Bildiri belgelerinde yer alan zabitlerde; Sözde Ermeni soykırım iddiaları-ki yirmi ülke parlamentosundan geçmesi ile Ermenistan'ın Türkiye'den bölge ve toprak istekleri, Yukarı Karabağ ihtilafı tarzında konu başlıklarına karşın, Ermeni diplomatik açılımı perpspektifinden yola çıkılarak, Türkiye-Ermenistan diyalogları ve takip edilen diplomatik açılım, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde oluşturduğu sorunun oldukça büyük olduğu ortadadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 07.07.2010).

Yanı sıra, TBMM tarafından 2005 senesinde belirtilen kararda, iki ülkenin ilişkilerinin gelişme sürecine katkı verir amacıyla önerilen, ortak tarih komisyonlarının kurularak sözde soykırım iddiaları ve tehcir konularının araştırılmasının değerine vurgu yapılmıştır. Ermenistan'ın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurabilmesi için bu teklifi reddetmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Türkiye'nin bu diplomatik inisiyatiflerine rağmen, Ermenistan tarafından pozitif yaklaşım görmemesi ilişkilerin normalleşmesini güçleştirmektedir. Buna rağmen, Türkiye tarafından Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Ermenistan'a yapılan ziyaretle pozitif bir diplomatik yaklaşım sergilenmiş, ancak Ermenistan tarafından aynı pozitif hava yaklaşımı gelmemiştir (Yavuz, 2011, s. 5).

2.4. Ermenistan ile İlişkilerin Kurulmasına İlk Teşebbüsler

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yukarı Karabağ bölgesi ile ilgili takip ettiği politika ve politikalar Ermenistan ile ilişkilerinde ana belirleyici konulardan biri olduğu ortadadır. Günümüze yakın dönemlerde, Ermenistan ile oluşturulmaya diplomatik temasların temel öğelerinden biri tabii ki Yukarı Karabağ ihtilafı ve ortak sınırların nasıl bir karara

bağlanacağı konusu temelinde olmuştur. Bölge de olan sınır kapısı mahiyetinde, durumu ve etkin hale getirilme konusu oldukça tartışılmaktadır. Bu sınırların açılmasının önce Türkiye'ye ek olarak da bölge ülkelerine yararlılıklar getireceği söylenmektedir. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde Türkiye'nin Kafkaslarla tarihsel süre gelen bu ihtilafli durumun birinin çözüme kavuşacağı, Ermenistan'ın Rusya'nın tekelinde yer almasının sonlanacağını, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki problemin halledileceğini konusunda görüşler yer almaktadır (Kantarıcı, 2010, s. 28).

Bu bakış açısıyla Ermenistan ile olan diplomatik temasların normalleştirilmesi izinde çalışmalar yapılmıştır. İki ülke arasında gerçekleştirilen münazara sonucu anlaşmaya varılan protokollerin yanı sıra liderler seviyesinde de temaslar yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Gül ile Ermenistan lideri Sarkisyan arasında 2009 Mayıs ayında Prag'da gerçekleştirilen toplantıda ilişkilerin ilerleme sürecine dair temel vurgular belirtmiştir. Sarkisyan, Yukarı Karabağ probleminin Türkiye ile olan ilişkilerden ayrı tutulmasının önemine dair açıklamalara yer vermiştir (Armenia says Nagorny Karabakh 'separate' from Turkey relations, 2009).

İki ülkenin Dış İşleri Bakanları arasında 10 Ekim 2009'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik ilişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" içerdiği maddelerden biri de sınırların açılması ile ilgilidir (10.10.2009).

Ermenistan ile yürütülen müzakereler ve anlaşılan konu maddelerinin Türkiye'de ve Azerbaycan'da negatif reaksiyonlar alması akabinde, dönemin hükümeti, Yukarı Karabağ sorunu sonuca bağlanmadan, ortak sınırların kullanılmayacağını garantisini vermiştir. Yanı sıra, o dönem Dış İşleri Bakanlığı görevini yürüten Ahmet Davutoğlu ise antlaşmanın onaylanmasından bir gün sonra yaptığı medya bilgilendirme toplantısında, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının yarım sene içerisinde toplamında beş defa yaptıkları münazaralarda ve bildirimlerde Türkiye'nin 2007 senesinden itibaren bölgede izlediği politikaların efektif olduğunu belirterek, Türkiye'nin Azerbaycan'ı yalnız bırakması gibi bir durumun imkansız olduğu belirtilmiştir (Kantarıcı, 2010, s. 14).

Ancak antlaşmanın temel maddelerinden biri de koşul sürülmeden, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin başlanmasıdır. Bu madde her iki ülke için de yapılması gerekmektedir. Ermenistan tarafında ise önce 12 Ocak 2010 tarihindeki Anayasa Mahkemesi bildirgesi ile daha sonra da Cumhurbaşkanı Sarkisyan'nın medyaya verdiği demeçler ile iki ülke arasında varılan antlaşmanın geçerli olmadığı ortaya çıkmıştır. Ermenistan tarafından yer alan bildirimlerde Türkiye'nin Yukarı Karabağ Probleminin

çözümünü antlaşma içerisinde ki protokolde koymamasına rağmen, gereklilik, şart olarak koymuştur (Saray, 2014, s. 33).

Cumhurbaşkanı Gül' ün Ermenistan ziyaretinde bulunması ve sonrasında Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye varması akabinde düzenlediği medya bildirisinde, Başkan Sarkisyan ile diplomatik ilişkiler ve bölgesel konular hakkında yapıcı ve içten bir diyalog kurduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Yukarı Karabağ ile Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinin de ana konu olarak konuşulduğunu belirtmiştir. İkili ilişkilerin ilerlemesinin önündeki engellerin diplomatik karşılıklı yumuşama ortamı ile yok edilmesi konusunda eş görüşlere sahip olunduğu, özetle ziyaretinin pozitif olduğunu, ilerisi için umut verdiğini belirtmiştir (Saray, 2014, s. 35).

Taşnak Partisi bu toplantı akabinde, 10 Eylül 2008 tarihinde, Türkiye ile Ermenistan ilişkileri kapsamında bir yayın sağlamıştır. Bu yayında, kısaca, iki komşu millet ve halk olarak Ermenistan ve Türkiye'nin yakınlaşmasının olumlu süreci için beraber çalışmasının gerektiği, ancak taraflar arasında iyi ilişkilerin Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını resmi olarak tanınması ve Ermeni Halkının haklarını iade etmesinden sonra sağlanabileceği, öte yandan Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılması ve diplomatik ilişkilerin tesisi konusunda atılacak temel adımlar olduğu bildirilmiş ve Türkiye'nin Karabağ sorununa müdahil olmamasının, Ermenistan'a karşı önkoşullar belirtmemesinin, Ermenistan'a ambargo uygulamaması ve izole etmemesinin elzem olduğu belirtilmiştir (Kantaracı, 2010, s. 22).

Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a gidip gelmesi akabinde, Ermenistan'la ortak ikili yol arayış politikası Türkiye'de muhalefet partileri tarafından ciddi olarak eleştirilmiştir. Dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Ermenistan ile düzgün diplomatik temasların sağlanamamasının, üç adet ana nedeni bulunduğunu, bu nedenlerden ilkinin "Türkiye'nin ana sınırlarının, yani toprak bütünlüğünün Ermenistan için geçerli olmaması" ikincisinin Türkiye'ye karşı "soykırım iddiasını her yerde vurgulamasının" üçüncüsünün de "Ermenistan'ın Azerbaycan bölgelerini ve Yukarı Karabağ'ı haksız şekilde saldırıp, kontrol etmesi ve bu işgalin halen süre geldiğini söyledikten sonra "Bana 'Erivan'a maça gider misiniz' diyorsunuz, Bakü'ye maça gitmeyi tercih ederim." diye belirtmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise "İki ülke arasındaki diplomatik temasların iyileşmesinin karşısında en mühim problemin, Türkiye karşıtlığı üzerine kurulu Ermenistan politik yaklaşımları olduğunu, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarına saygı duymadığını, Anayasasında Türkiye'den toprak isteklerinin yer edindiğini, Ermenistan'ın PKK'ya olan yardımlarının çok açık

olduğunu, Azerbaycan topraklarının dörtte biri üzerindeki Ermeni istilasının süre geldiğini söyleyerek Cumhurbaşkanının Erivan'a gitmesini'' eleştirmiştir (Şiriyev, 2011, s. 38).

Gül'ün Ermenistan'a gitmesi hakkında daha önce bilgi alamayan Azerbaycan Hükümeti, muhtemel bir öncü bilgiye ulaştığı için, çok katı bir tepki de bulunmamıştır. Buna rağmen bazı Azerbaycan siyaset insanlarının, bir bölümü bu durumu ciddi eleştirmiştir. Genelde bu gidişin, Türkiye'nin kendi isteğinden ziyade, ABD ve AB'nin söylemesi ile yapıldığı, Türkiye'nin Azerbaycan'a rağmen Ermenistan ile olan ortak sınırı kullanıma açması, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak iddiasını bitirmesine karşılık olarak Türkiye'nin de Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyen politikasından çekilebileceği konusunda birçok görüş bildirilmiştir. (Şiriyev, 2011, s. 39).

Azerbaycan kamuoyu ve medyada yer alan kişilerin, bu negatif bakış açısı ile ilgili Cumhurbaşkanı Gül, Erivan'dan geldikten sadece 4 gün sonra, Bakü'yü ziyaret ederek Başkan İlham Aliyev ile toplantıya katılmıştır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye geldikten sonra akabinde, Ermenistan'a gitmesinin Azerbaycan'da negatif bir tutum ortaya çıkarmasını, bunun asla söz konusu olmamasını, o görüşe sahip insanlar varsa bunun haksız bir durum olduğu, Türkiye'nin davasına bağlı olduğunu, Azerbaycan için kendi çıkarlarını umursamayacağını söylemiştir (Şiriyev, 2011, s. 42).

Buna rağmen, Ermenistan'da yürütülen bir kamuoyu anket sonuçlarına göre hala Türkiye karşıtı düşününler büyük oranda yer edinmiştir. Ekim ayı döneminde gerçekleştirilen bir araştırmaya katılan insanların %11'inin asla Türkiye ile herhangi bir durum için ortak çalışmaması gerektiğini, %33'ünün Türkiye ile barış uzlaşının hayal olduğunu, %76'nın barışın ancak Türkiye'nin kendilerine göre tutarsız ön koşullarına uyulunca olacağına inandığı, %64'ün ise Türkiye ile ilişki oluşturabileceğini ancak Türkiye'nin Ermenistan'ın tarihsel ve baş düşmanı olduğunu hep hatırlamak gerektiğini söylemişlerdir (Aydın, 2013, s. 15).

Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Nalbantyan ile birlikte düzenlenen münazaralar ile ilgili oldukça pozitif olarak bahsetmiş ve "iki ülke arasında 1.Dünya Savaşı'ndan itibaren süre gelen ihtilafın çözümünde hiç bu kadar yakınlaşmadığı, tam olarak neticeye gelmediyse bile önemli bir süreç ilerlemesi olmuştur" demiştir Nalbantyan da Babacan'ın söylemlerini onayladığını, çok ciddi ve ilk defa somut olarak bu denli sorun için aşama kaydedildiğini söylemiştir. Başkan Sarkisyan da aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir ve 22 Nisan 2009 senesinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları takip eden bu önemli bildiriye kamuoyu ile paylaştılar:

1. Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin aracılığında, diplomatik ilişkileri düzeltmek; her iki taraflı saygın iki komşu olarak geliştirmek ve bundan mütevellit bütün bölgeye yarayacak barış, güvenlik ve istikrarı sağlamak ve korumak niyetiyle çaba göstermektedir.

2. İki taraf, bu gelişme aşamasında sağlam ve karşılıklı anlayış kurmuş ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da mutlu kılacak şekilde normalleşmesi için geniş bir çerçeve hakkında fikir birliği sağlamışlardır. Bundan dolayı, bir yol haritası çizilmiştir. Üzerinde anlaşılan kalınan bu olumlu mutabakat, süre gelen bu süreç için pozitif bir perspektif oluşturmaktadır (Aydın, 2013, s. 19).

Tarafların 22 Nisan 2009 senesinde ikili ilişkilerin normalleşmesi amacıyla "kapsamlı bir çerçeve" hakkında görüş birliğine ulaştıkları ve bir diplomatik süreç belirlediklerine dair çıkan bu durum, Ermenistan'da aşırı milliyetçi görüşe sahip taraflarda, Türkiye'ye verilen bir taviz olarak algılanmış ve koalisyonda yer alan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) 27 Nisan 2009 senesinde bu durumu belirterek hükümetten istifa etmişlerdir. Taşnak siyasi kanadı tarafından açıklanan, Hükümetten istifa etmelerinin sebebi olarak Türkiye ve Ermenistan arasında anlaşılan mutabakat ve yol haritası olarak belirtilmiştir (Aydın, 2013, s. 24).

Türkiye ve Ermenistan'ın geniş bir yelpaze içerisinde anlaşmaya vardığını, önce Taşnaklar olmak üzere, milliyetçi görüşlere sahip insanlar tarafından yöneltilen aksi görüşler Ermeni kamuoyunu negatif hale getirmiştir. Bir kamuoyu araştırma sorusuna göre katılanların, %61'i 22 Nisan 2009 tarihli açıklama için olumsuz görüş belirtmiştir. Bu durumun nerdeyse aynısı Türkiye'de de meydana gelmiş ve GENAR tarafından 17–26 Nisan tarihlerinde uygulanan araştırma, "Ermenistan'la sınırları açıp karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması girişiminin desteklenip desteklenmediği" sorusuna katılan bireylerin %67'si gibi büyük kısmı olumsuz yanıtını vermişlerdir. Buna karşın, bu yanıtın Türkiye ile Ermenistan'ın gelişen diplomatik ilişki ilerlemesine karşı olmadığını, Türkiye'nin Azerbaycan menfaatlerini düşünmeden Ermenistan ile diplomatik antlaşma oluşturmaya çalıştığı gibi bir yorumun kamuoyunda yerleşmiş bulunmasından dolayı diye belirtilmiştir (Tanrısever, 2011, s. 6).

Türkiye Cumhurbaşkanı, Erivan temaslarının akabinde, Bakü'ye yolculuk yaparak, Azerbaycan diplomatik temsilcilerine, Ermenilerle oluşturulan görüşmeler ile ilgili brifing sağlamıştır. Devam eden süreçte, Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Aralık 2008 ve Şubat 2009'da olmak kaydıyla iki defa Azerbaycan'a gitmiştir. Ek olarak diplomatik açıdan da daha önce bilgi iletildiği konusunda endişe yoktur. Buna karşın, hala doğal

olarak, Türkiye-Ermenistan diplomatik temaslarının, Azerbaycan'da endişe oluşturduğu ortadadır. Azerbaycan yetkilileri bu konuyu kamuoyu önünde açmak ve cevaplamaktan kaçsalar dahi, bazı Azerbaycanlı medya unsurlarında Türkiye- Ermenistan ilişkileri hakkında oldukça negatif geri dönüşler ve yazılar görülmüştür. Örnek olarak, Zerkalo, Türk-Ermeni sınırının faaliyete geçmesinin “Karabağ sorununu negatif etkileyeceğini ve kısa bir zaman diliminde, Ermenistan'ın ambargo uygulama durumunun biteceğini, uzun zaman diliminde ise, Karabağ sorunun aleyhine Türkiye'nin Güney Kafkaslardaki gücünü artıracaklarını ifade etmiştir” Dayaz ise Cumhurbaşkanı Gül'ün, ağustos ayında Rusya-Gürcistan savaşından sonra adeta Dünya'da herhangi bir kabul görmeyen ve sınır olarak teması biten, Ermenistan'a bu durumdan çıkma imkânı tanıdığını yazmıştır.

Buna rağmen Türkiye öncelikli olarak, Karabağ sorununda davranış ve bakış açısında aynı kaldığını en üst düzeyde açıklamıştır. Örnek olarak, Cumhurbaşkanı Gül'ün 23 Eylül 2008 tarihli toplantı olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı söyleşide “işgal altındaki Dağlık Karabağ” terimini söylemiştir. Bu tanımlama ise Ermeni yetkililerin çok tepkisini almış ve Başbakan Tigran Sarkisyan, bu sözlerin kendileri için çok güven kırıcı ve şaşırtıcı olduğunu açıklamıştır. Öte yandan Başbakan Erdoğan'ın Londra'da Chatham House'da söylediği bir bildiriye Karabağ ihtilafı sorunu çözüme kavuşmadan, Ermenistan ile düzgün bir diplomatik ilişki olamayacağını belirtmesi Ermenistan' da negatif vücut bulmuş, Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan İstanbul'da organize edilen ve Başkan Obama'nın da katılım göstereceği “Medeniyetler İttifakı 2. Forumu” sempozyumuna katılmama cüretinde bulunmuş, büyük ihtimalle, dönemin Amerika'lı yetkililerin araya girmesiyle katılım göstermiş, ancak Türkiye ile Karabağ ihtilafının diplomatik temaslara katılmayacağını söylemiştir (Tanrısever, 2011, s.13).

Çalışmanın üst kısmında bahsi geçen, “disinformation” hareketi Türkiye'de ve Azerbaycan'da üst düzey infiale sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı Gül'ün Wall Street Journal'ı kendi medya bilgilendirmesinde direkt olarak yalanlamasına karşın, Türkiye'de muhalefet partileri Azerbaycan'ın haksızlığa uğradığını Hükümeti ağır şekilde topa tutmuşlardır. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Türkiye'nin Ermenistan sınırını Ermenistan'ın Azerbaycan' ı işgaline karşı bir tepki olarak bu kararı aldığını ve ancak bu sorunun ortadan kalkması dahilinde sınırı faaliyete alabileceğini belirtmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise “Bir millet iki devlet kavramı yerde kalmamalıdır, Karabağ'ı bir çıkmaza düşürecek her türlü olumsuz duruma gidilmesine MHP'nin onayı imkânsız.” diye olan açıklamasından sonra ve Karabağ probleminin

huzura ulaşması akabinde ancak, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirileceğinin konu olabileceğini, ama bu koşullar sağlanmadan ne sınırın açılacağını ne de Karabağ'ın unutulacağını açıklamıştır. Bu konuda TBMM Dışleri Komisyonu'nda da büyük tartışmalar olmuştur (Şiriyev, 2011, s. 40).

2.5. Türkiye'nin Kafkaslarda Güvenlik Modeli Arayışları

Bölgenin, Sovyetler Birliği'nin artık toprağı olmaktan ayrıldığı 1990'lı yılların başlangıcından günümüze olan dönemde, Türkiye'nin Kafkasya diplomatik açılımının zemini, bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi içlerinde ve dış arenada, barış ve iş birliği sağlanan, batılı misyonları sağlamış ülkelerin varlığının stabilizasyonu ve desteklenmesi oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, o dönem güçte olan güçlü liderlerce bir fırsat olarak değerlendirilmiş, Türkiye, Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezine, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar giden Türk uygarlığının yaşam alanlarını kapsayan büyük bir bölgede etkinlik sağlayabilecek, "bölgesel bir güç" olarak değerlendirilmiştir. Bu zaman diliminde en önemli yaşanan tartışma konusu, gelişmelerin Türkiye'yi, Cumhuriyet kurulduğundan beri ilk olacak şekilde bölgesel çerçeve de nüfûza sahip olabilmesi, Kafkasya ve Orta Asya'da mühim roller ilerelebilecek bir ülke düzeyine gelip gelmeyeceğidir. Türkiye'nin bu güçlü pozisyona, küresel ilerlemenin de desteğiyle, yeni egemenliğini kazanan milletlerle paylaştığı tarih, etnik kimlik, din ve dil gibi ortak konuları geliştirerek ulaşma olanağına sahip olduğunu belirtmiştir (Kasım, 2009, s. 95).

Bu zaman diliminde, oluşacak yeni atılım olaylarıyla, fırsatların getirebileceği risk ve tehditler dönemin Türk dış politikasını belirleyen ve yetkilileri yönlendiren etmenlerdir. Soğuk Savaş yıllarının sona ermesi akabinde olumsuz etkileneceğine inanılan stratejik siyasi önemli konunun yeniden kazanılması isteği, Orta Asya'ya kadar gelen bölgede en iyi güçlerden biri olma, enerji dâhil olmak üzere yeni kaynaklara sahip olma imkânı, artması ortada olan ekonomik ve ticari ilişkiler öncelikli seçeneklerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına rağmen, önemli olarak bölgesel dengeler bağlamında, en temel tehdit olarak nitelendirilen Rusya Federasyonu'nun ağırlığı, bölgeye hâkim olan etnik kökenli anlaşmazlık ve ihtilafların Türkiye'ye olan etkileri ile küresel rekabetin bölgesel dengelere etkileri ya da ortaya çıkması muhtemel negatif politik refah durumları ise tahmin edilen risk ve tehditler arasında sayılabilir (Kasım, 2009, s. 97).

Bu fikirselsel çerçevenin en mühim noktası, Türkiye'nin Kafkasya'yı da dahil ederek Avrasya politikasının başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve kuruluşlarla ahenk ve iş birliği dahilinde belirlenerek uygulanmasıdır. Türk siyasi düşünürleri, Soğuk Savaş senelerinin normal bir çıkarımı olarak da değerlendirilebilecek bu bakış açısı düzeyinde, Türkiye ile Batı dünyasının bölgesel ittifak konuları hakkında herhangi bir sapma yok diye düşünmüşlerdir. Bu duruma güvenlik endişesi de dahildir. Bundan mütevellit, Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası, Batılı müttefikler ve çok uluslu kuruluşlarla birlikte beraber çalışmak anlayışıyla temel alınıp, oluşturulmuştur (Kasım, 2009, s. 101).

Türk siyasi düşünürlerin, Türkiye'nin kısıtlı ekonomik kaynaklarını, Batılı güçler ve destek ile programlarla etkin hale getirerek, en azından başlangıç için temel ve kuvvetli bir zemin arzu ettikleri ortadadır. Rusya'yı ötekileştirmeden, Batı dünyasının güçlü desteğini de sağlayarak, temel ve istikrarlı bir alt yapının kurulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede uygulanacak bir etkinliğin, İran gibi bölgesel rakipleri oyun dışı bırakmada ve bölgesel politikanın sebep olabileceği pozitif etkileri dış politikanın diğer kısımlarında da işlemede olumlu etki getireceğine inanılmıştır. Bu iş birliğinde, Türkiye'nin en sağlam ve tartışmaya kapalı avantajlı alanı olması arzu edilen ekonomik ve ticari ilişkiler diplomatik açılımı belirleyecek ana eksen olarak düşünülmüş, Hazar kaynaklarının Batılı pazarlara iletilmesi açısından enerji sektörü de sürükleyici sektör haline gelmiştir. Nitekim bu dönemin en mühim projesi olan, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattının izleyeceği güzergâh ve inşası, bölgesel dengeler ve küresel ilişkiler açısından değerlendirilmiş ve Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkilerinin ve bölgesel politikaların şekillenmesinde zemini teşkil etmiştir. Sonraki dönemde sıklıkla üzerinde durulacak olan, en azından başlangıçta ABD'nin de desteklediği, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan eksenli bir bölgesel denge kurulmasının itici gücü bu proje olmuştur (Laçiner, 2008, s. 79).

Türkiye'nin post Sovyet bölgelerine karşı yeni açılımlarında 1990'lar süregelince Türkî Cumhuriyetlerin en önde temel kısımda yer aldığı görülmektedir. Buna rağmen, Türkiye'nin öz kaynak ve altyapı açısından, Batılı devletlerin tamamen dayanağı olsa bile, bu ülkelerin tamamına ve aynı anda olarak cevap vermeye yeterli derecede olmadığı ortaya çıkmıştır. En değerlisi Orta Asya kısmının belki de düşünüldüğü kadar "yakın" gelmediğinin tespitiyle Türkiye'nin önceliklerinde birtakım açılım olarak değişkenler mevcuttur. Kafkasya, bu bağlamda "yakın ve öncelikli" bölge konumuna gelmiştir. Güçlü olmak ve gelişmenin en gerekli durumu, Kafkasya'da yapılması, Orta

Asya' ya ve Avrasya coğrafyasının hepsine totalde gitmenin bir zorunluluk hali olarak görüldüğü belirtilmiştir (Laçiner, 2008, s. 81).

Abhazya, Çeçenistan ya da Güney Osetya gibi problemlili bölgelerde, tarihsel değişiklikler gizli kalmak suretiyle en yüksek düzeyde uzaktan izlenmesi doğru bulunmuştur. Bu yaklaşımın ardında, PKK terörü bağlamında yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlar yatmaktadır. Kafkasya'daki yer alan ihtilaflar ve çatışmalar, Türkiye'nin içsel sorunlarına da etki etme potansiyeli olan güvenlik sorunları olarak nitelendirilmiş, yaşananlar ile alakalı mesafeli bir diplomatik plan ortaya çıkmıştır (Laçiner, 2008, s. 99).

Ak Parti döneminde, Türkiye'de, 2001–2003 arası döneme hâkim olan koalisyon dönemi sonucu sorunlar ve iç politik kaos akabinde, iktidar değişikliği olarak dönmüştür. AK Parti iktidarının yeni bakış açısı kazandırdığı dış politika açılımı, Türkiye'nin tarihi sorumluluk ve geçmişinin getirdiği yükümlülükler, bu dizayn da bir tür nüfuz sahası belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölgeler ya da coğrafya, öncelikli olarak Türkiye'nin komşuları ve onu sınır olarak belirten yakın çevresidir. Bu bağlamda, dış politika önceliği olarak “komşularla sıfır sorun” nun amaçlandığı, güvenlik-özgürlük/demokrasi dengesi, bölgesel düzeyde dış politika, komşularla entegre olma süreci ve kazan-kazan gibi açılımların konuşulduğu, bu amaçlara ulaşmada da “ritmik diplomasi” şeklinde isimlendirilen daha girişken ve pro aktif bir diplomatik çerçevenin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ana eksen, çok boyutlu bir dış politika izlenmesi ve sorun-merkezli yaklaşımdan çözüm-merkezli bir yaklaşıma geçiş olarak vurgulanmaktadır (Görgülü, 2008, s. 83).

Kafkaslar bu Dış Politika tanımlaması açısından, Türkiye'nin sadece yakın çevresi açısından değil aynı zamanda Balkanlar Orta Doğu-Orta Asya eksenine katılan bir bölge olması münasebetiyle genel politikaları açısından mühimdir. Bu geniş perspektif açısından, Davutoğlu'nun, Türkiye'nin Kafkaslarla olan bağlantı bölgesini, Soğuk Savaş yılları sorunlarının getirdiği “suni bir sınır” olarak değerlendirmesi çok önem arz etmektedir. Kafkasların Türkiye'nin nüfuz alanının tarihsel bir görev alanı olarak nitelendirdiğinden gelmektedir. Davutoğlu'nun tanımlamasıyla “Bu suni stratejik sınırın Soğuk Savaş sonrası dönemde ortadan kalkması, Kafkaslardaki iç dengeleri de, Türkiye'nin Kafkaslara bakış tarzını da doğrudan etkilemiştir” (Görgülü, 2008, s. 85).

Türkiye'nin Soğuk Savaş akabinde Kafkas Bölgesine karşı yürüttüğü bölgesel bakış açısı içeren politika, bu genel diyaloglar ve ortaya tartışma konusu olarak koyulan öncelikler çerçevesinde eleştirilmektedir. Bu negatif analizin ana mekaniğinde,

Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın bitmesi sonucunda ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan süreci doğru değerlendiremediğidir. Bu değerlendirme Kafkasların bir bütün olarak, efektif sonuçlar oluşturacak ve vizyon sahibi bir bölgesel dış diplomatik açılımın altta ki maddesi olarak değerlendirmemesine sebep olmuştur. Bununla birlikte, gecikmenin ve sebeplerin anlaşılmasına rağmen geç kalınmıştır. Davutoğlu, Kafkasya politikasının 1990'lar süresince sadece Azerbaycanlı-Ermeni Savaşı sınırları içinde ele alındığını değerlendirmektedir. Azerbaycanlı, Ermeni probleminin genel Kafkaslar sorununun mühim bir parçası olduğunu belirtmekle birlikte, meselenin barışa gitmesi ya da en azından “anlaşılır bir temele” konulmasının ancak süreklilik ve tutarlılık gerektiren geniş açıdan bir bölgesel strateji analizi yapıp, düzenlenmesine bağlı olduğunu ortaya atmıştır. Bu diplomatik açılımın ilerleyebilmesinin, çok değişkenli bir Kafkaslar politikası dizayn edilmesi ve bu açılım ile yakın kara havzasının diğer bölgeleri arasında bağlantılar inşa edilmesiyle başarılı olacağını savunmaktadır (Davutoğlu, 2001, s. 102).

Bu zaman diliminde, etnik sorunların birlikte getirdiği sıcak çatıma riski, yükselen rekabet ile hidrokarbon rezervlerinin müşterilere ulaştırılması için alternatif petrol ve doğal gaz boru hatlarının yapılması ve kaynakların paylaşımı açısından enerji özelinde bu konu, önceki dönemde olduğu gibi dış politikanın başlıca gündem konuları olarak kalmıştır. Yanı sıra, Rusya ile ilerleyen seviyeli ilişkilere ek olarak, özellikle ABD'yle, Orta Doğu'da ki siyasi gelişmelerin etkisiyle, gerginleşen ilişkilerin Türkiye'yi, Karadeniz politikalarında olduğu gibi, bölgesel anlamda farklılaşan çıkar tanımlamalarıyla birlikte yeni hareket alanları belirlemeye yönlendirdiği ortadadır. Rusya Federasyonu ile 2001'de imzalanan Avrasya Eylem Planı gibi iş birliği anlaşmalarının, yine önceki dönemden farklı olarak Türkiye'ye, başta Kafkasya olmak üzere Avrasya coğrafyasında tepki çekmeyen hatta iş birliğini önde gösteren bir aksiyon bölgesi sağladığı, ekonomik anlamda iş birliği beyanı öne çıkarken siyasi yarışın geri planda kaldığı da görülmektedir. Bu ortam, Türkiye'nin 2001 sonrası dönemde eski Sovyet coğrafyasında görünür düzeyde artan etkinliğinin ana sebebidir (Görgülü, 2008, s. 121).

3. BİRİNCİ VE İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞLARINDA TÜRKİYENİN KONUMU VE SÜRECE ETKİLERİ

Türkiye'nin 1991-1994'lü Yıllarda Dağlık Karabağ Politikası

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Ayaz Muttalibov olmuştur. Bir yıl sonra ise göreve Ebufeyz Elçibey gelmiştir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra, çalışmanın üst bölümlerinde belirtildiği üzere; Ermeniler gerçekleşen güç ve eksen kaymasından faydalanarak Karabağ'ın egemenliğini ilan etmiştir. Akabinde, 8 Mayıs 1992 senesinde Dağlık Karabağ, 18 Mayıs 1992 tarihinde ise Azerbaycan ve Ermenistan'nın bölgesel açıdan sınırı olan, Lâçin Bölgesi saldırıya uğramıştır. Ermenilerin "Büyük Ermenistan" idealinin mühim bir amacı olan Karabağ, tarih boyunca süregelen Ermenilerin işgali ve saldırısı altında kalmıştır. İşgaller sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiş, yine çok sayıda insan yurdundan göç etmek zorunda bırakılmıştır (Karaca, 2018, s. 125).

Azerbaycan Türkleri ile Ahıska Türklerinin beraber ikamet ettiği, Karabağ bölgesinin mühim yerleşim alanlarından biri olan Hocalı Bölgesi, Aralık 1991 tarihinde Ermenilerin saldırısına uğramıştır. 26 Şubat 1992 tarihinde, tarihe Hocalı Katliamı olarak düşen bu soykırım amacı taşıyan girişim, Hocalı bölgesinin tamamen yok edilmesi ile sonuçlanmıştır (Mustafayev, 2011, s. 28-30).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin; Meclis'te yaptığı konuşma ile BM Güvenlik Konseyi kararına şöyle değinmiştir: "Konu, bu çerçevede yüce Meclis'in bildiği gibi, Güvenlik Konseyi'ne götürülmüş, Güvenlik Konseyi 822 ve 853 sayılı iki karar almıştır. Bu kararlarda aslında, Karabağ'ın, Azerbaycan toprağı olduğu, BM Güvenlik Konseyi kararı hâline getirilerek teyit edilmiş ve Ermenilerin, işgal ettikleri Azerî topraklarından derhal, önkoşulsuz olarak tamamen çekilmelerinin ve Ermeni saldırılarının durdurulması zorunluluğu çok açık olarak ortaya konmuştur." (TBMM Zabıt Cerideleri, s. 80).

Yine dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin resmen tanındığını belirtmiş ve tarihten gelen kültür, dil ve din ilişkilerinin önemini vurgulamıştır. Çetin, büyükelçilik ya da başkonsolosluk kurma çalışmalarının erken bir dönemde başladığı, uzman ve öğretim görevlisi ihtiyaçlarının karşılanacağı, gençlere Türkiye'de öğrenci olma imkanlarının verileceği, ulaşım olanaklarının geliştirileceği ve en kısa zamanda Türk Hava Yolları vasıtasıyla bir hava

köprüsü kurulacağını belirtmiştir. Türk Cumhuriyetlerde, İslamiyet konusunda dini bilgi eksikliği bulunduğuna değinen M. Nedim Budak (ANAP) ise, Azerbaycan için Kiril alfabesiyle bir ilmihalin hazırlanmış olmasının doğruluğuna işaret etmiş ve böylece İran ve Suudi Arabistan'ın tesirlerinden bölgenin arındırılması mümkün olacaktır (TBMM Zabıt Cerideleri, s.425-426).

Dönemin Azerbaycan Devlet Başkanlığı görevini yürüten Ayaz Muttalibov, Karabağ ihtilafı hakkında, Türkiye'de dâhil olmak üzere hiçbir ülkenin arabuluculuğunu istemediklerini belirtmiş ve “Bu anlaşmazlığı bize yabancı güçler devretti. Halen barışçı yollardan çözümlenebileceğine inandığımız bu sorunun uluslararası platforma çekilmesine karşıyız” demiştir (Hürriyet, 29. 01. 1992, s. 12).

Bölgeye gözlemci heyeti gönderme kararı uygulanmış olmasına rağmen, 25- 26 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan güçleri ile 366. Rus Alayı'nın ortak hareket ederek düzenlediği saldırıda 600'den fazla sivilin hayatını kaybettiği ‘Hocalı Katliamı’ dünya kamuoyu tarafından hiçbir tepki görmemiştir ve bununla beraber Moskova-Erivan dayanışmasının ne boyutlarda olduğunu göstermiştir. Yine Ermenistan'a silah yardımı yaptığı iddia edilen Fransa'dan da çarpıcı ve düşündürücü nitelikte bir açıklama gelmiştir. İnsani İşler Bakanı Bernard Koucher, “Sınırları değiştirmek, insanların katledilmesinden iyidir” şeklinde beyanını ile Karabağ'ın Ermenistan'a dahil edilmesini tavsiye etmiştir (Memmedova, 2009, s. 26).

O dönem Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)' nin görüşlerini dile getiren İsmet Gür ise, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği işgalle beraber Alma-Ata Deklarasyonu'nu ihlal ettiğini belirtmiştir. Bu belgede imzası bulunan ülkeler, birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygılı olma taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü AGİK ülkelerince de kabul edilmiş olup, garanti altına alınmıştır. Ancak Azerbaycan coğrafyasında işgalle ilerleyerek Hocalı'ya gelen ve burayı yerle bir eden Ermeniler, Post Sovyet sonrası Emperyalizm'den sonra hür yaşama imkanını elde eden bir halkı işgal etmeye çalışmaktadır (TBMM Zabıtları, ss. 455 456).

Öte taraftan, Trabzon' da Ermenistan' n batıya açılışını sağlayacak bir serbest liman inşa etmek isteyen ve bu amaçla Dışişleri Bakanı Hükmet Çetin' i ziyaret etmiş olan “Amerika Ermeni Assamblesi” Yönetim Kurulu Başkanı Hirair Hovnanyan, Rum lobisine de yakınlık kurarak Amerikan Kongresi ni etkisi altına almaya çalışıyordu. Dağlık Karabağ Sorununa ilişkin ilk etapta bekle-gör politikası izleyen dönemin hükümetine karşı, İstanbul'da Cezayir, Azerbaycan Mezalimine Karşı Direniş Mitingi düzenleyen Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise, İslam Konferansı'nın

toplanarak, Azerbaycan ve Cezayir’de ki olayları yeniden gözden geçirmesi ve öncülüğünü ortaya koyması gerektiğini söylemiştir. Hükümetten de, önce askeri sevkiyatı durdurup, Türk askeri kuvvetlerinin sınıra kaydırılmasını ve Azerbaycan’a askeri yardım başlatmasını istemiştir (Hürriyet, 09.03.1992, s. 19).

A. Mesut Yılmaz’a (ANAP) göre, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu tescil eden Prag kararlarının sadece kağıt üzerinde kalmaması amacıyla, AGİK’te ortak garantör sıfatına sahip bir Türkiye olarak, yaşanan katliam karşısında daha aktif bir rol üstlenilmediği sürece, başka hiçbir ülkenin bu ihtilafın çözümüne katkı sağlaması beklenmemeliydi. Meselenin, sadece bir soykırım vakası olarak değerlendirilmemesi, Türkiye’nin millî menfaatlerine de ters birtakım gelişmeleri ortaya çıkarabilecek boyutlarda olduğuna dikkat edilmeliydi (TBMM Zabıtları, 1992, s. 95-96).

Kıbrıs ile Azerbaycan arasında temelde bir fark bulunmadığına değinen N. Erbakan (RF) da 6 maddelik bir aksiyon planı ortaya koymuştur. Buna göre;

1. Türkiye üzerinden yapılan bütün sevkiyatlar durdurulmalıdır.
2. Ermenistan’ a ambargo koyulmalıdır.
3. Türkiye derhal, BM Güvenlik Konseyi’ni bu konuda toplayıp, ateşkesi temin etmelidir ve AGİK’ i de harekete geçirmelidir.
4. İslam Konferansı toplanmalıdır.
5. Hududa askeri yığınak yapılmalıdır.
6. Azerbaycan’a her bakımdan hem ekonomik hem de askeri bakımdan destek verilmelidir (TBMM Zabıtları, 1992, s. 50).

Ermenistan’ın geçici ateşkes sağlandığı gün, Erivan’ın Erebuni Havaalanından YAK-40 tipi bir uçakla Karabağ’a sevk edilmek üzere Sovyet Yapımı silahlar taşındığı görüntülenmiştir. Ateşkes kararına rağmen, Ermeni çeteler, Akdam, Fizuli ve Şuşa kentlerini yoğun top ve roket ateşine tutarak saldırmıştır. Ermeni helikopterleri de bu esnada Azerbaycan’ın Tauz ve Kelbecer bölgelerine “pembe böcek” dolu çuvallar atmıştır. Bu kritik durumda, TBMM’ de grubu bulunan partilerce, Ermenistan’ın BM ve Paris Şartı’nı ihlal ederek, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne yönelik bu saldırıların durdurulması ve ateşkesin sağlanması amacıyla, bütün dünya parlamentolarından destek istemişlerdir (TBMM Zabıtları, 1992, s. 523).

Malatya Milletvekili Oğuzhan Asiltürk ve 22 arkadaşının TBMM’ye taktim ettiği bir Genel Görüşme önergesine bakıldığında, hem risklere değinilmiş, hem de Demirel

Hükümeti'nin Kafkasya Politikası hakkında sert eleştiriler dile getirmiştir ve Sayın Demirel'in Gürcistan'a yaptığı 50 bin ton buğday yardımının gönderildikten sonra, Müslüman Abhazalar'a Rus ordu birlikleri desteğiyle saldırı düzenlendiğini bildirmiştir ve Ermenistan'a yapılan silah yardımı, İncirlik Üssü'nden, "Çekiç Güç" görüntüsüyle kalkan uçaklara yapılmaya devam etmektedir, demiştir (TBMM Zabıtları, 1992, ss. 112-113).

Yanı sıra o dönem, Başbakan Demirel'in gazeteci- yazar Hasan Cemal ile 5 Ocak 1993'te yaptığı bir görüşmeyi dile getiren Cevat Ayhan (RP); Başbakanın, "Biz Ortadoğu'da, Batılıların ön karakolu olan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler karşısında fevkalade zor durumdayız. Maalesef, Ermenistan meselesinde Elçibey'i de tahrik ediyorlar. Karabağ meselesinde biz Ermenilere yardım etmeye muhtacız, yardım etmezsek, bütün Batı kamuoyunu karşımıza alırız." sözlerini eleştirmiş ve Başbakan'ı ürkek, tedirgin ve yılgın olmakla suçlamıştır (TBMM Zabıtları, 1992, s. 52).

Gelişmelerin kaygı verici olduğuna işaret eden Alparslan Türkeş (MÇP), "Türkiye Büyük Millet Meclisimiz, zamanı ve kapsamı hükümet tarafından takdir edilmek üzere, bir an önce, Cumhuriyet Hükümeti'ne, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni, Türkiye dışında da bu saldırganlığa karşı kullanma yetkisi vermelidir." demiştir. Ayrıca Başbakan S. Demirel ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında, son Ermeni saldırısı ve işgalinde dolaylı olarak sorumlulukları buldukları iddiasıyla gensoru açılmasına yönelik önerge verilmiştir (TBMM Zabıtları, 1992, s. 199).

Yine o dönem, Azerbaycan'da ki, kötü gidişattan büyük oranda Hükümeti suçlayan Hasan Basri Eler (CHP), Türkiye'nin Ermenistan'a yakınlaşma politikası, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'i zor durumda bırakmış ve Azerbaycan topraklarını işgale dayanıksız hale getirmiştir diye açıklama yapmıştır (TBMM Zabıtları, 1992, s. 212).

Demirel'in iktidarı sonrası Başbakanlık koltuğa oturan Tansu Çiller, Kafkasya'ya yönelik yürütülecek politik çevreyle alakalı şu tespitleri yapmıştır:

1. Kardeş ve Can Azerbaycan'a yönelik saldırıların son bulması, Azerbaycan ile Ermenistan anlaşmazlığına barışçıl bir çözüm bulunması, AGİK'in desteklenmesi,
2. Azerbaycan' n ana yurduna yönelik atakların devam ettiği bir sırada bu iç sorunlar endişe vermekte,

3. Kardeş Azerbaycan'ın Türkiye' den isteyebileceği destek ve teçhizatları, barışa, istikrara ve bölgesel refaha destek anlayışı içinde gerçekleştireceğiz (TBMM Zabıtları, 1993, ss. 372-373).

Bu şartlar altında yine Azerbaycan'da ki iç karışıklıkları fırsat bilen Ermeniler, saldırılarına devam etmiş ve Akdam'ı ele geçirmişlerdir. Saldırı kınamakla yetinen Türkiye, bu saldırıların gerginliği sürdürmekten başka amaç taşımadığını ifade etmiştir. Hükümetin Kafkasya politikasını ağır şekilde eleştiren Eyüp Aşık (ANAP), “Azerbaycan'ın bütün negatif enerjiye rağmen, fert başına milli geliri Türkiye'den yüksek, 7 milyon nüfusuyla, verimli tarımı ve 25 milyon ton petrolüyle, kültürlü insanlarıyla çok kısa sürede Avrupa devleti haline gelecektir ve Gence'de çıkarılan isyan Rus askerini tekrar Azerbaycan'a sokmak için hazırlanmış bir plan ve senaryoydu” demiştir (TBMM Zabıtları, 1993, s. 101).

Hükümeti öngörüsüz politikaları dolayısıyla eleştiren Muhsin Yazıcıoğlu (BBP) ise, “Azerbaycan'ın, Sovyetler Birliği'nden kendi arzusu neticesinde ayrıldıktan sonra, tekrar bu maceraya Rusya'nın adeta tek bakışlı politikalarına mecbur bırakılmak istendiğini herkes farkına varmışken, Türkiye, bu durumla alakalı kararlı bir politika üretememiştir.” demiştir (TBMM Zabıtları, 1993, ss. 108- 110).

Rusya Savunma Bakanı Graçev'in çabaları sonucu 19 Mayıs tarihinde imzalanan Bişkek Protokolü çok geçmeden Ankara' da olan yansımaları gündeme gelmiştir. Çiller Hükümeti'ni ağır bir şekilde eleştiren Zeki Ergezen (RP), “Hükümetin, yanlış ve istikrarsız politikaları doyasıyla, Azerbaycan'ın Bişkek Protokolü'ne mecbur bırakıldığı, bu protokol ile Azerbaycan'ın Türkiye'den koparıldığı ve Karabağ'ın bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesi ve Rusya'nın Azerbaycan petroleri üzerinde ki hakimiyetini gerçekleştirmiştir. Diğer konularda olduğu gibi Hükümet Parlamentosu aydınlatmamış, bilgi vermemiş, korkak, ürkek politikası gereği, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tehlikeye atmıştır” demiştir (Hürriyet, 31. 05. 1994, s. 12).

Askeri Alanda Türkiye Azerbaycan İş birliği

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan devleti resmî açıdan diplomatik ilişkilerinde askeri güç kavramının gündeme getirilmesi aşaması, ilk kez 25 Ocak 1992'de Ankara'ya diplomatik temaslar için gelen Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov'un medya önünde bir soruya verdiği açıklama ile başlamıştır. Muttalibov, çok hızlı şekilde Azerbaycan'ı korumak amacıyla kara kuvvetleri kurmaları gerektiğini

bildirerek, bu kararlarla alakalı Türk yetkililerle görüş alışverişi yaptığını ve Türkiye'nin bu başlıkta destek sağlayacağını söylemiştir. Maalesef bu istek, sözlerden öte aksiyona geçememiştir. Akabinde 3 Kasım 1992 tarihinde, Türkiye'de diplomatik görüşmelerini yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey iki ülke arasında askerî açıdan iş birliğini ilerleteceğini söylemiştir (Aslanlı, 2011, s. 1).

Askerî açıdan ilişkilerin, gelişiminin etkisinin artması dönemi, Haydar Aliyev iktidardayken olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay görevlilerinin, Azerbaycan temaslarının akabinde 10 Haziran 1996'da Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara'da "Askerî Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşması" imzalanmıştır. Sefer Ebiyev, imzalanan bu değerli protokolün, Azerbaycan halkı ve Silahlı Kuvvetleri açısından hayati derece de mühim olduğunu söylemiştir. 1997 senesinde ise Azerbaycan-Türkiye sınır bölgesinde iki tarafında yer alan onar km²'lik toprak içinde olacak sivil ve askeri araçların uçuşunu düzenleyen protokol ve strateji iş birliğinin gelişmesine yönelik ortak antlaşma imzalanmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en değerli konu, Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in Ankara'ya gelmesi ve ziyaret etmesidir. Nisan 2011 senesinde gelen, Sefer Ebiyev ve birlikte geldiği diplomatik misyon sahipleri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner, 8 Nisan 2011 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Savunma Bakanı Vecdi Gönül toplantılar gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde taraflar karşılıklı desteğe ve iş birliğine ilişkin bilinen görüşlerini tekrar vurgulanmıştır. Askeri alanda ve savunma sanayi alanında iş birliğinin geliştirilmesi konusundaki kararlılık dile getirilmiştir (Aslanlı, 2011, s. 2). Görüşmeler bitimi medya toplantısında söz alan, Azerbaycan Savunma Bakanı Ebiyev sürekli ve her alandaki yapıcı rolünden ötürü Türkiye'ye teşekkür etmiş, ek olarak Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin tecrübe kazanarak Ermenistan saldırıları altındaki bölgelerini kurtarmak için hazır olduğunu ve Ermenistan'ın şartsız olarak bölgelerinden çıkması halinde gerekeni yapacağını belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün toplantının medyaya açık kısmında iki ülkenin askerî açıdan masada olan konuları arasında Azerbaycan'ın saldırı altındaki topraklarını kurtarma konusunu da görüşeceklerini özellikle bildirmeleri çok değerli bir durum olarak nitelendirilmiştir (Aslanlı, 2011, s. 2).

Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in Türkiye diplomatik temasları bütün odağını daha çok, Türkiye ile Azerbaycan askeri yakınlaşmasına yöneltmiştir. Türkiye-Azerbaycan askeri temaslarının yakın tarihini biraz daha geniş ve büyük açıdan

inceleyerek 20.yüzyılın başlarına kadar götürmek gerekmektedir. Azerbaycan Türkleri'nin Çanakkale savaşına katılmaları ve genel olarak Kurtuluş Savaşı'na Azerbaycan'dan gelen her daim destek, Azerbaycan'da Ermenilerce yapılan saldırıların bitmesi ve Bakü'nün egemenliği için Anadolu'dan icra edilen askeri destek, sadece askeri ilişkilerin değil genel olarak ikili ilişkilerin psikoloji kapsamında ana zeminlerini oluşturması açısından da önemlidir. Ama ikili askerî ilişkilerin kurumsallaşması için Azerbaycan'ın egemenliğine yeniden kavuşması beklenmiştir. Daha egemenlik mücadelesi döneminde Ermenistan'ın kendi bölgeleri olmayan yerlerde toprak iddialarına ve saldırılarına göğüs geren Azerbaycan için askerî ilişkiler mühim ve özel anlam içermektedir. Yabancı ülkelerle kuracağı askeri temaslar Azerbaycan için ordu kuruculuğu, işgale karşı koyma ve yeni strateji açılımları uygulama süreçlerinin bir parçası olma niteliğini de içermektedir (Aydın, 2018, s. 37).

Bu açıdan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki en mühim iş birliği kollarından biri askerî açıdan yapılan iş birliğidir. Yer aldıkları coğrafya, tarihi geçmişleri ve siyasi toplumsal içerdikleri düşünüldüğünde, askerî iş birliği her iki tarafın mühim olarak değerlendirdiği bir maddedir. İki ülke arasında askerî iş birliği 3 Kasım 1992 tarihli Askerî Eğitim İş birliği Anlaşması ile yeniden tesis edilmiştir. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin oluşturulmasında bu anlaşmanın önemi çok büyüktür. Söz konusu anlaşma Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Azerbaycan ordusunun kurulması ve eğitilmesinin önünü açmıştır. Yanı sıra, zamanın koşulları kapsamında antlaşma tam olarak Azerbaycan'ın Türkiye'den beklediği her yönden olacak desteğin sağlanması için yeterli gelmemiştir. Nitekim eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi sınırları dışındaki Kelbecer bölgesinin Rusya güdümlü Ermenistan ordusunca işgali esnasında Cumhurbaşkanı Elçibey'in yaralıları taşımak üzere Türkiye'den insani yardım amaçlı helikopter isteğini dönemin Başbakanı Demirel olumsuz karşılamıştır (Milliyet, 1993, s. 12). Bu konu Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) içerisinde tartışmalara neden olmuş (T.B.M.M. Tutanak Dergisi 1993, ss. 323-355), Cumhurbaşkanı Elçibey ise bir televizyon programında kırınglığını ifade etmiştir (32.Gün, 1993).

Yanı sıra, geçen süre zamanında ikili askerî iş birliği konusu asıl mühim yer olan, Dağlık Karabağ münakaşasının çözüme götürülmesinde Azerbaycan tarafının beklentilerinin karşılanma konusu bağlamında tartışmaya yol açmıştır. İki ülke ortak bir anlaşmaya varmıştır. 16 Ağustos 2010 senesinde Azerbaycan ve Türkiye yetkilileri stratejik iş birliği ve karşılıklı yardım içeren anlaşmaya varılmış fakat, imzalanması

sonrası geniş kapsamlı güvenlik ve savunma faaliyetleri için yeterli çalışma ve alt yapı oluşturulmamıştır (Aydın, 2018, s. 38).

1992-1997 seneleri döneminde Sovyet eğitim sisteminin yürürlükte olduğu Azerbaycan Kara, Deniz ve Hava Harp okullarında, 1996 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında anlaşılan “Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşmasına” uyarınca Türk subaylarının güçlü desteği ile yine güçlü devletlerin harp sanatlarına uygun batılı çalışma ve okul sistemi getirilmiştir. Azerbaycan Ali Harbi Mektebinin batı eğitim dizaynı çerçevesinde uygun eğitim almış ilk öğrencileri 2001 yılında okullarından mezun olmuştur. Mezuniyet töreni konuşmasında Aliyev, tüm bunların hayata geçirilmesinde TSK’nın Azerbaycan’a büyük yardımları olduğunu ifade etmiştir (Harbi Bilik Gazetesi, 2014, s. 17).

16 Temmuz 2002 senesinde T.C. Genelkurmay Başkanlığı ile A.C. Savunma Bakanlığı bir araya gelip, “Askeri Tarih, Askeri Arşiv, Askeri Müzecilik ve Askeri yayın Alanında İş birliği Protokolü” ve 3 Mart 2003 senesinde “Askeri İstihbarat İş birliği Protokolü” ile 29 Ağustos 2003 tarihinde TSK ile Devlet Serhat Hizmeti Komutanlığı arasında İş birliği Protokolü’ne varmış ve onaylamıştır (Yüce, 2016, ss. 62-64).

Türkiye savunma sanayinin daha ileriye gitmesi için, askerî açıdan değerli insanlar yetiştirilmesi hususunda Azerbaycan’a yardımda bulunmaktadır. Farklı zamanlarda Azerbaycan ile Türkiye arasında varılan askeri protokollerin örnek olarak “Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Jandarma Komutanlığı personeline Türkiye Jandarma Komutanlığı tarafından verilecek eğitim ve araç gereç desteğine ilişkin protokol”, “Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığına, Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı’ndan gelen maliye yardımı yapılmasına ilişkin protokol”, “Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine karşılıksız askeri yardım yapılmasına ilişkin” antlaşmalar, “Kosova Türk Taburu Görev Kuvvetleri bünyesinde Kosova’ya gidecek Azerbaycan birliğinin çalışmalarına ilişkin anlaşma”, Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Askeri Birimlerinin Eğitim Okullarının oluşturulmasına ilişkin protokol”, Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı arasında Nahçıvan’da ki 5.ci Ordunun Geliştirilmesine ilişkin protokol” örnek verilebilir. Antlaşmaya varılan bu konular iki ülke arasında askeri iş birliği için hukuk kapsamında ana esasları atmıştır. İki ülke arasında imzalanmış askeri iş birliği protokolleri uyarınca, Türkiye Silahlı Kuvvetleri Azerbaycan’ın NATO’ya entegre edilmesini sağlamak amacıyla eğitim kurumlarında

müşavirlik ve eğitim destekleri vermektedir. Yanı sıra, TSK eğitim dizaynının bire bir kurgulanması ve eğitim için gerekli teçhizatların tedarik edilmesi konusunda da Azerbaycan'a yardım yapmaktadır. Halen yer aldığımız zamanda, Türkiye'nin birçok askeri liselerinde, okullarında ve akademilerinde Azerbaycan vatandaşı subaylar eğitim almaktadırlar. Barış İçin Ortaklık Programı uyarınca ordusunu NATO dizayn standartlarında yeniden yenileme politikasını yürürlüğe koyan Azerbaycan, 1997'den beri Örgütün Planlama ve Analiz Süreci programında aktif yer almaktadır. Bu program uyarınca, ülkenin savunma alanında ki dizayn konusunda çok derin ve temel yenilikler gerçekleştirilmiş, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin altyapısının, teknik donanımının ve savunma kabiliyetinin NATO standartlarına uygunlaştırılması yönünde çok sayıda proje gerçekleştirilmiştir. Ocak 1997 senesinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri içerisinde yer alacak Barış Gücü birliği kurulmuştur. 20 Ekim 1999 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında Kosova Türk Taburu Görev Kuvveti bünyesinde Kosova' da görev alacak Azerbaycan birliğinin durumuna ilişkin Anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosunda geçmesinden sonra Azerbaycan Barış Gücü Birliği'nin bir grup askeri bu görevlerini uygulamaya başlamıştır (Askeri alanda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, T.C. Bakü Büyükelçiliği, 2006).

Yanı sıra, savaş sürecinde Ermenistan'a gerekli askeri destekler iletirse dahi Rusya, Ermenistan ile olan savunma iş birliğinin Dağlık Karabağ'da geçersiz olduğun beyan ederek, Azerbaycan ile de diplomatik açıdan yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye açısından, Dağlık Karabağ ihtilafı süresince, Azerbaycan' a verilen desteğini sürekli olarak bildirmiş, askeri tatbikatlar ile Azerbaycan ordusunun tecrübelenmesinde kayda değer bir yol izlemiştir. En önemli olarak, Azerbaycan ve Ermenistan sınır bölgesinde yer alan Tovuz şehrindeki savaşı stratejik bir tehdit unsuru olarak değerlendiren Türkiye, iki hafta sürecek bir tatbikat için Türk jetleri ve kara kuvvetlerini Azerbaycan' da görevlendirmiştir. Her iki devlet ortak olarak, askeri anlaşmalar geçen yıla kıyasla altı kat yükselmiş, Türk üretimi silahlı drone ve F-16 uçakları Gence gibi Ermenistan ile savaşılan bölgelere giderek Azerbaycan şehirlerinin korunmasında önemli rol üstlenmiştir. Ermenistan Başbakanı olan Nikol Paşinyan, Ermeni milletine yaptığı konuşmasında, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ne ait olan 150 üst rütbeli subayın saldırının sevk ve idaresinde yer aldığını, ayrıca Özel Kuvvetler Komutanlığına bağlı personelin ve Suriye'den gelen teröristlerin de bölgede saflarda kendi aleyhlerine savaştığını iddia etmiştir (Agos, 2020). Ermenistan Savunma Bakanlığı Basın Sözcüsü

olan, Shushan Stepanyan ise Su-25 modelinde bir savaş uçaklarının Gence Hava Üssü'nden kalkış yapan bir Türk F-16'sı tarafından düşürüldüğü iddiasını söylemiştir (BBC News Türkçe, 2020). Yine Rus medyasında da benzer konular haber olarak gösterilmiş, ek olarak muvazzaf üç Türk generalinin isimleri verilerek yine harekâtın planlama ve yürütülmesinde çok net yer aldığı iddiası söylenmiştir (Vzglyad, 2020). İHA/SİHA'ların kullanımı alakasında ki deneyim birikiminin iletilmesi akabinde, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine her türlü askeri teknik desteğin iletildiğine yönelik güçlü kanıtlar vardır. Örnek olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in, France 24 televizyonuna yaptığı röportajda sunucunun, "Kaç tane Türk İHA'nız var?" sorusuna verdiği "Yeteri kadar" cevabı bile bunun en büyük kanıtı olabilir (Yeni Şafak, 2020).

Savaşta yarattığı fayda açısından bakılırsa, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından savaş bölgesine sürülen İHA/SİHA sistemleri açısından 2020 Karabağ Savaşı'nın "başrol oyuncusu" demek gayet yerinde bir tabir olacaktır. Öncesinde söylendiği şekilde, Azerbaycan, son 10 yıl süresince Türkiye ve İsrail'den hemen sınıfta İHA/SİHA satın almış ve savaşta bu gelişmiş sistemleri, keşif, gözetleme ve istihbarat aynı zamanda, hedef tespit ve işaretleme alanında yeri getirilen görevler açısından çok önemli olmuştur. Lakin İHA/SİHA'ları asıl öne çıkaran, hassas güdümlü taarruz görevlerinde ortaya koydukları yüksek performans olmuştur. İHA/SİHA'lar en önemli olarak hava savunma sistemleri ile komuta- kontrol bölgelerinin düşmana ait olan, imhasında kullanılmıştır. (Inbar, 2020).

Azerbaycan'ın İHA/SİHA'ları oldukça fazla aksiyon alanında kullanması ve başarılı olması dünya genelinde ve gündeminde çok ciddi haber olarak yer almıştır. Örnek olarak, Almanya Savunma Bakanı Annegret Kramp Karrenbauer, "Karabağ'da tarihin ilk SİHA savaşı yaşandı. SİHA'lar bombardımanlarla savaşın seyrini değiştirdi. Sonuçları, kaybeden taraf için çok ağır oldu" şeklinde görüş belirtmiştir. Alman medyasında haber olan bir savaş yorumu yazısında ise önemini belirtmek açısından, "Sadece SİHA'lar ile kazanılan ilk savaş" söylemi dahi dile getirilmiştir (Star, 2020).

1991- 1994. Yıllarla 2016- 2020 Yılların Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak, 1991- 1994 yıllarla 2016- 2020 yılların benzer yönleri, akabinde ise farklı yönleri incelenecektir.

Karabağ Savaşı, 1994 yılında Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşması ise sona ermiştir. Buna rağmen sürüp geçen 26 yıllık süre zarfında Ermenistan tarafının

uzlaşmaz davranışı sebebiyle diplomatik açıdan bir sonuca bağlanmamıştır. Yaşanan bu süreç, her iki ülkeyi de ekonomik açıdan negatif etkilemiştir. Azerbaycan ekonomisi bağımsızlığını deklare etmesi akabinde Karabağ Savaşı sonrasında ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Üretimin azalması, ithalatın artması, ülke dışından gelen mülteciler ve ülke içinde yaşanan darbe teşebbüsü ile oluşan iktidar değişimi de bu dönemde ekonomiyi negatif olarak etkilemiştir (Çeliksoy, 2020, ss. 64-65).

S.S.C.B.'nin çökmesine takiben farklı girişim ve perspektifler Türkiye Cumhuriyeti Politikası açısından hız kazanmıştır. Bunlardan, 1990'ların en başında, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından tasarlanan ve "Adriyatik'ten Çin Seddi" ne olarak ortaya konan bu etkinlik politikası vizyonu, Kafkasya ve Orta Asya Türk devlet ve topluluklarının ortak bir kültüre ve kısmen ortak bir tarihi geçmişe sahip olduğu temeline dayandırılmıştır. Özal, eski Sovyet cumhuriyetleri için Türkiye'nin model niteliği "İslam dünyasında laik, demokratik ve batı yönelimli tek devlet" modeli olarak vurgulamıştır (Hüseynov, 2003, ss. 387- 401).

İşgal sürecinde Azerbaycan ile Türkiye arasında politik, diplomatik, askeri ve ekonomik alanlarda hızla genişleyen ve giderek yüksek stratejik düzeye ulaşan ilişkiler başlamıştır. 8 Şubat 1994'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'ye ilk resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Üç gün sürecek bu diplomatik temaslarda, stratejik açıdan partnerlik seviyesine ulaşacak durumun temelleri sağlanmıştır. Aynı yılın 20 Eylül'ünde dünyanın enerji güvenliği ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve gelişimi açısından büyük önem taşıyacak Asrın Antlaşması'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı" şirketi de yer almıştır (Hasanov, 2005, ss. 469-470).

Diğer taraftan, başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolunda bulunan ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmayı amaçlayan ve bu ülkelerle, projeler, programlar aracılığıyla ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında olan iş birliği kapsamında gelişen süreç açısından Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı'nı (TİKA) kurmuştur (Aydın, 2005, s. 382).

Ancak Başbakan Süleyman Demirel bu önerileri ve Bülent Ecevit' in askeri konular içeren önerilerini zamanın gerisinde kaldığı gerekçesiyle, Dünya'nın her yerinde barışı diyalogla sağlamak istediğini belirtmiştir. Yanı sıra, açıklamalar akabinde, Oğuzhan Asiltürk (RP), "Karabağ, Ermenilerle Azerbaycanlıların sorunudur." yaklaşımını doğru bulmadığını söylemiştir ve ona göre sorun, Azerbaycan Hükümeti'nin sorunu değil, Türkiye Hükümeti'nin sorunudur. Akabinde Türkiye'yi kendilerine karşı olmakla

eleştiren Ter- Petrosya'nın danışmanlarından Vahan Şirkhanyan ise, ‘‘Dünya’da ki katliam isterisinin arkasında yarı Batılı bir ülke olan Türkiye vardır.’’ demiştir (Hürriyet, 10.03.1992, s. 19).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2000’li yılların başlarından itibaren ekonomi dışındaki diğer konulara da yayılmıştır. En mühim olarak askeri alanda daha derin iş birliği yapma olanakları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda iki ülke arasında askeri ve politik iş birliğinin ve Türkiye’nin Azerbaycan’ı dış tehditlere karşı yalnız bırakmayacağıının en önemli sinyali 2001 yılında verilmiştir. 2001 yılında Türkiye’nin İran uçaklarının Azerbaycan sınırlarını ihlal ederek tacizde bulunmasına karşı, İran’a itiraz notası göndermiştir. En önemlisi ise aynı yılın ağustos ayında Türk uçakları Bakü’de hava gösterisi düzenlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Azerbaycan’ı ziyaret ederek İran’a gereken mesaj verilmiştir (Sam, 2011, s. 35).

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri 2010 yılından itibaren daha da güçlü bir aşamaya geçmiştir. 16 Ağustos’ta Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Azerbaycan’a resmi ziyareti sırasında imzalanan ‘‘Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması’’ ve 15 Eylül’de ‘‘Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi’’ nin oluşturulması ile iki devlet arasındaki iş birliğinin bağı kuvvetlenmiştir. Bu antlaşma ve oluşturulan bu iş birliği aslında, her iki devlet kapsamında da dış ilişkilerindeki en yüksek önem arz eden beraber hareket etme durumudur (Aslanlı, 2020, s. 7).

Böylece Azerbaycan’ın dış politikasında Türkiye ile ilişkileri değerli bir yapı taşı haline gelmeye başlamıştır. Antlaşmanın birinci şikkında net bir şekilde ‘‘Tarafların birinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı bir tehdit ortaya çıktığında ya da bu yönde bir tehlike ile karşılaşıldığında veya bu yönde bir öngörü oluştuğunda tarafların acilen istişareler yapacağı hüküm altına alınmıştır.’’ İkinci maddesine göre ise, ‘‘Taraflardan biri, üçüncü devlet veya birkaç devlet tarafından silahlı baskın veya askeri tecavüze maruz kalırsa, BM Tüzüğü’nün 51. maddesi uyarınca, toplu savunma önlemlerinin alınması hakkı kapsamında birbirlerine yardımda bulunacaklardır (Strateji Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması, md.2).’’ Bu antlaşma ve oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi iki ülke arasında askeri ittifakın oluşturulması açısından en önemli yasal dayanağı oluşturmaktadır. Söz konusu Konsey’in yasal dayanağını oluşturan anlaşmanın imza töreninde konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, ‘‘Bugün imzalanan belge, aslında bugüne kadar görülen işlerin bir anlamda

devamı niteliğindedir, stratejik ortaklığımızın gelecek gelişimini belirlemektedir”, demiştir (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, 2011).

2011 yılının temmuz ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı (o zaman Başbakan) Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili olarak “Bizi birleştiren etkenler, hem tarihi köklerimiz, hem kültürel ilişkilerimiz, geçmişimiz, hem de bugünkü siyasi çıkarlarımızdır. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri çok hızla gelişmekte ve biz bundan dolayı çok mutluyuz”, demiştir. Aynı toplantıda konuşan Başbakan Erdoğan ise Dağlık Karabağ sorununa değinerek şunları kaydetmiştir (Ahmedov, 2019), “Dağlık Karabağ konusundaki tutumumuz, düşüncemiz, mücadelemiz birdir. Azerbaycan için Dağlık Karabağ konusu nasıl bir kanayan yara ise, bizim için de aynı kanayan yaradır. Bunun dışında farklı bir düşünce bizde olamaz. Bu meseleyi de sonuna kadar takip ediyoruz. Bundan sonra da takip etmeye devam edeceğiz.”

16 Haziran 2012` de iki devlet arasında imzalanan “Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi (TANAP)” Antlaşması Azerbaycan`ı Türkiye için önemli bir enerji partnerine dönüştürmüştür. Ayrıca Türkiye`yi Azerbaycan gazının Avrupa`ya ihracatı için önemli bir geçiş güzergâhına dönüştürmüştür. Yanı sıra, 2013 yılının şubat ayında Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bir enerji koridorunun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda “Trans Adriatik Boru Hattı Projesi (TAP)” nin gerçekleştirilmesi ile ilgili bir bağlı antlaşma imzalanmıştır. (Socar Midstream, 2020). 19 Kasım 2018 tarihinde “Türk Akımı” nın deniz kısmının yapımının tamamlanması nedeniyle tören düzenlenmiştir. Bu ise Azerbaycan`ın gelecek jeostratejik çıkarları bağlamında önemli bir gelişme sayılmaktadır. (Memmedov, 2020, s. 18).

30 Kasım 2019`da TANAP doğalgaz boru hattının Avrupa doğalgaz hattı ile birleşen kısmının açılış töreni gerçekleşmiştir. Böylece “Şahdeniz-2” kuyusundan Türkiye`ye ve Avrupa`ya ulaşan bu önemli projede doğalgaz nakil işlemlerinin önemli kısmı tamamlanmış ve 2020 yılında kemer faaliyete başlamıştır (Memmedov, 2020 s. 20). 2020 yılında TANAP hattının TAP hattına birleştirilmesi planlanmıştır. 2019 yılına ait veriler dikkate alındığında Azerbaycan-Türkiye iş birliğinin tüm alanları kapsadığı ve yükselen bir ivme ile ilerlediği görülmektedir. Bu verile göre Azerbaycan`da 4000 Türk iş adamı ve şirketi bulunmaktadır. Türk iş adamlarının Azerbaycan`da ki yatırımlarının hacmi 12,5 milyar Dolar`a ulaşmıştır. Azerbaycan`dan Türkiye`ye sermaye yatırımının

hacmi ise 15 milyar Dolar'ı aşmıştır (İktisadi Islahatların Tahlili ve İletişim Merkezi, 2020).

Bu kısımdan itibaren 1991- 1994. Yıllar ile 2016- 2020 Yılları arasında yaşanan farklı yönler incelenecektir.

AGİK' in 28 Şubat Prag kararları çözüm getirmesi aksine yaptırımlardan yoksun olması nedeniyle, Karabağ'da saldırı, işgal, soykırım ve halka yapılan katliam devam ederken, Kızılhaç devreye girdi ancak hala o dönem Türk Kızılay'ı harekete geçirilmemiştir. Türkiye, Ermenistan saldırıları karşısında akıl almaz şekilde bir kendi güvenliğini de riske iterek diplomatik ve sahada adeta donup kalmıştır. Yanı sıra, bazı batı devletleri de Ermenistan'a yardım malzemesi götürmek için, Türkiye'yi adeta bir üs olarak kullanmaktaydı. Türkiye'nin Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan geri çekilip, Prag Kararlarına uyuncaya kadar hava sahasından ve karadan yapılmakta olan her türlü yardım ve sevkiyat ulaşımı durmalı ve sınır kapıları kapalı tutulup, Azerbaycan yönetiminin net şekilde ihtiyacı olacak, askeri eğitim görevi yerine getirilmemiştir (TBMM Zabıtları, 1992, ss. 588-590).

Bayındırlık ve İskân Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Onur Kumbaracıbaşı'nın "Karabağ' n gidip gitmemesi, Azeri Hükümeti'nin problemidir ve biz onlara her türlü desteği vaat ettik." söylemi, özellikle M. Rauf Ertekin, Ayvaz Gökdemir, Çoşkun Kırcı, Yüksel Yalova, C. Şadi Pehlivanoglu, Emin Gençoglu ve Hasan Korkmazcan taraflarından eleştirilmiştir. Aynı dönemde, bazı batılı devletlerin Şuşa'nın düşmesini sağlamak için ateşkes girişimlerini oyaladığı izlenimi bir görüş olarak yayılmıştır. Türkiye'nin devam eden süreçte izleyeceği politikanın genel çerçevesini ifade eden Başbakan Süleyman Demirel, "Macera aramayacağız. Askeri müdahale söz konusu olamaz, ama bu bizim pasif kalacağımız anlamına da gelmiyor, zaten Ermeniler kendilerini katil olarak gösterdiler." demiştir (Hürriyet, 07.03.1992, s. 19).

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, büyük devlet olmanın bilinciyle ve komşularıyla iyi geçinmenin sorumluluğuyla hareket edilerek, taraflara, her fırsatta diyalog, itidal ve görüşme tavsiyelerinde bulunduğunu belirtmiştir. Ancak, Moskova'da olan ateşkes görüşmeleri sonucu alınan ateşkes protokolü imzalanmış olsa dahi, hemen ertesi gün Ermenistan, 21 Şubat'a Hocalı saldırısını başlatmıştır (TBMM Zabıtları, s. 78).

Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'un gelişmeler karşısında, Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel'e göndermiş olduğu mektup, özellikle temkinli bir tutum içerisinde olan Demirel'i çok da memnun etmemiştir. Mektupta, Türkiye ve bütün dostlarını acil yardıma çağırın Hasanov, 40' tan fazla şehir ve köy' ün işgal altında

olup, büyük bir katliam yaşandığından bahsetmiştir. Azerbaycan’ da yaşananları bizzat görme fırsatı bulan Metin Orhon (ANAP), yaşananların bir katliam, soykırım olduğunu belirtmiştir. Yine Cevat Ayhan (RP), “Ermenistan’ın idarecilerinin, Amerika’ dan geldiğini hatta Dışişleri Bakanının Amerikan vatandaşı olup, Batı’ dan gelen yardımları böyle kolayca organize edebildiklerini belirtmiştir. Batılı diplomatların, Türkiye Hükümeti, Türkiye üzerinden Ermenistan’a desteğe müsamaha gösterdiğinden bahsettiğini söylemiş ve Hükümetin tavrını acil olarak değiştirip, Azerbaycan’a koruyucu bir istikamete çevirmesi uyarısında bulunmuştur.” (TBMM Zabıtları, 1992, ss. 164-165).

Azerbaycan’ da yaşanan bu gelişmeleri yerinde inceleyen Başbakan Demirel’in “Azerbaycan’ da bir Karabağ vahşeti var. Bu Karabağ olayı gerçekten fevkalade üzücüdür. Sovyetler Birliği çöker çökmez olaylar başlıyor. Ermeniler daha önceden hazırlıklı, Karabağ’ın hiçbir hazırlığı yok; yani daha doğrusu Azerbaycan’ın hiçbir hazırlığı yok.” şeklinde açıklamaları, Şevket Kazan (RP) tarafından ağır eleştirilmiştir ve Türkiye’nin bu aciz dış politikası karşısında azan Ermenilerin, şimdi de Azerbaycan köylerine ve de Nahçıvan’a saldırdığını belirtip “Türk Hükümeti’nin uykuda olduğunu” söylemiştir (TBMM Zabıtları, 1992, s. 433).

Gelinen nokta da o dönem yaşanan Azerbaycan yönetiminin iktidar kavgasına dikkat çeken Süleyman Demirel, Azerbaycanlı yetkililere sözlü ve mektup yoluyla, “Kendi içinizde iktidar mücadelesine girmeyin. Biz kocaman bir ülkeyiz. Zaten kendimizi idare de zorluklarımız var, bir de sizi idare etmemizi istemeyin.” şeklinde uyarılmış devamında ise, “Bizim yapacağımız Ermenistan’ dan girip Karabağ’ a gitmek olmaz, bu tartışılmaz da. Böyle yapmadılar diye eleştirenler varsa bu yanlıştır.” demiştir. Ayrıca meselenin BM Güvenlik Konseyi’ ne götürülmesi halinde, ters bir kararın çıkabileceğinin tarihi tecrübe ile sabit olduğuna, bu nedenle AGİK kararlarının yeterli olduğunun önemine işaret etmiştir (Hürriyet, 10.03.1992, s. 19).

Cumhurbaşkanı Özal’ın yaşananlar akabinde “Ermenilere gözdağı vermek lazım.” beyanı sonrası Moskova’nın yaklaşımının nasıl olduğunu bilmek isteyen Süleyman Demirel, Büyükelçi Volkan Vural’ a telefon ile, kendisinden, “Yapıcı bir rol oynama imkânımız vardı. Ancak Erivan yöneticileri Cumhurbaşkanı Özal’ın sözlerinden sonra Türkiye’nin taraf duruma geldiğini açıkladılar. Bu da bizim arabuluculuk faaliyetlerimize zarar vermiştir” demiştir. Görünen o ki Demirel ve Özal arasında yaşanan iktidar mücadelesi kendisini Karabağ Meselesi üzerinden de ortaya koymuştur (Hürriyet, 13.03.1992, s. 20).

İşyar (2020) göre, ‘‘Dönemin cumhurbaşkanı Özal’ın askeri güç kullanmaya daha 1994 ve 2020’de olan savaşın dinamikleri sıcak bakması, lakin Başbakan Demirel’in askeri güç kullanmak istemeyip barışçıl yaklaşımı savunması arasındaki ikilik, Türkiye’nin niyetlerinin muğlak olmasına ve böylece, belirsiz ve pasif politikalara yol açmıştır’’

Azerbaycan, gerçekleşen, Dağlık Karabağ Savaşı’nın akabinde askerî açıdan ordusunu yenilemesi ve geliştirmesinin toprak güvenliği ve huzuru açısından zorunlu derecede önem arz ettiğini anlamıştır. Bu açıdan hızla silahlanma yoluna girmiş, askeri teçhizatlarının modernleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Özellikle Türkiye ile yapılan askeri iş birlikleri, Azerbaycan’ın savunma ve teknik araçlarının temin edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 2010 yılında Bakü’de iki devlet arasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Yardım Antlaşması ile herhangi birinin toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi durumunda tüm askeri imkân ve kabiliyetlerin kullanılacağı ve karşılıklı yardımın sağlanacağı garanti edilmiştir (Kasapoğlu, 2017, s. 2).

Bu kapsamda iki devlet arasında savunma amaçlı hizmetlerin sağlanması, silahlı kuvvetler için uzmanların yetiştirilmesi ve lojistik desteğin sağlanması, ortak askeri tatbikatların geliştirilmesi gibi kararlar alınmıştır (Göksedef, 2020). Aynı yıl içerisinde yapılan Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi (YDSK) ile Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri ve sivil personelin sosyal ve kültürel mübadelesi, diplomatik misyon ve teknik iş birliği gibi alanlarda ortak bildiri imzalanmıştır (Özer, 2016).

27 Eylül 2020’de Ermenistan’ın bu çerçevede düzenlediği yeni bir atağa, Azerbaycan ordusu tarafından ivedilikle karşılık verilmiş ve 27 yıldır işgal altındaki bölgelerin (ülkenin %20’si) geri alınmasına istinaden karşı taarruza geçilmiştir. 44 gün devam eden savaş sırasında Azerbaycan ordusu hiçbir sivil hedef almadan, kontrollü ve üstün bir şekilde işgal altındaki topraklarının önemli bir kısmını geri almıştır. Dağlık Karabağ’ın dışında bulunan yedi rayon ile Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan Şuşa şehrini ve bazı kasaba ile köyleri işgalden kurtarmayı başarmıştır. 10 Kasım’da imzalanan üçlü bildiri ile Dağlık Karabağ’ın Ermenistan işgalinden arındırılması sağlanmıştır. Bildiriye göre Karabağ’ın geri kalan kısmı Rusya barış gücünün denetiminde en kısa sürede Ermeni askerlerinden arındırılacağı ve bölgenin tamamının kayıtsız şartsız Azerbaycan devletinin anayasal düzenine gireceği belirtilmektedir (Memmedov, 2020, s. 20)

Azerbaycan savaştan zaferle ayrıldığı için barış koşullarını belirleyen taraf olmuştur. 44 günlük savaş sırasında Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu tüm politik, diplomatik ve askeri olanaklarıyla en üst düzeyde Azerbaycan'ı desteklemiş, uluslararası hukukun gereğinin yapılmasında Azerbaycan'ı hiçbir şekilde yalnız bırakmamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a kayıtsız şartsız destek vermesi ve bu desteğini açıkça dile getirmesi, savaş sırasında Azerbaycan'ın zafer kazanmasını istemeyen güçlerin Ermenistan tarafından savaşa katılmasını ve açık cephe almasını engellemiştir ve bu yaşanan büyük savaş, 10 Kasım'da Ermenistan'ın net ve ağır derecede bir yenilgisi ile sona ermiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya imzaladıkları üçlü bildiri ile savaşı sona erdirmişlerdir. Bildiri üç ülke arasında imzalanmış olmasına rağmen, söz konusu bildirinin hazırlanmasında Türkiye'nin de taraf olarak Azerbaycan yanında yer aldığı düşünülmektedir. Savaşın sonu yaklaştıkça Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı, Savunma Bakanı ile üst düzey siyasi ve askeri yetkililerinin kısa aralıklarla defalarla Bakü'ye gelmeleri; Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin ile olan telefon konuşmaları ve tüm bunlardan sonra bu bildirinin açıklanması, söz konusu iddiayı desteklemektedir (Özgen, 2021, s. 104).

Bildiri, savaşın hukuki ve siyasi sonuçları ile savaş sonrası bölgenin geleceği açısından büyük önemi bulunmaktadır. Bildiri ile Azerbaycan'ın dört ilçesinin (Cebrayıl, Füzuli, Zengilan ve Gubadlı) işgalden kurtarıldığı resmileştirilmiştir. Ayrıca üç ilçesinin (Ağdam, Kelbecer ve Laçın) da işgaline son verilmesinin takvimi de belirlemiştir. Dağlık Karabağ'a hiçbir özerklik verilmeyeceği bildiride açıkça yer almıştır. Daha önce münazara edilen barış odaklı diyaloglarda ise Azerbaycan Ermenistan'nın saldırılara son vermesi akabinde Dağlık Karabağ'a en yüksek düzeyde politik özerklik konusunda anlaşacağını bildiriyordu. Fakat buna yanaşmayan Ermenistan'ın savaşta ağır yenilgi alması, barış şartlarının Azerbaycan'ın belirlemesine neden olmuştur. Karabağ ile ilgili en büyük kazanımlardan birisi hiç şüphesiz özerklik statüsünün yer almamasıdır. Böylelikle Azerbaycan'ın toprak parçası olan Karabağ üzerindeki egemenliği sınırlandırılmamış ve çok daha etkin olacaktır. Bu durum sadece Karabağ özelinde Azerbaycan için değil, tüm bölge açısından da oldukça önemlidir. Türkiye ile Azerbaycan sürekli olarak istişarelerde bulunarak ortak çıkarları doğrultusunda en optimal kararların alınması için çaba harcamışlardır. Merkezde Türkiye'nin kara kuvvetlerinin konumlanacağı tarzda, aslında Türk ordusunun Güney Kafkasya'da barışı tahsis etme süreci içeriğinde çalışacağı anlamına gelmektedir. Bu ise gelecekte Türkiye'nin askerî açıdan daha güçlü şekilde bölgede bulunmasının ilk adımı

sayılmaktadır. Türkiye'nin bu hamlesi Ermenistan'ı endişelendirmekte, Rusya'yı da Türkiye'nin artan gücünü kabul etmek zorunda bırakmaktadır. En önemlisi ise bölgeye ilgi duyan İran, ABD ve Avrupa Birliği gibi oyuncularını da kaybettikleri etkinlikleri nedeniyle telaşlandırmaktadır (Özgen, 2021, s. 123).

Jeopolitik olarak, gerek Türkiye'nin 2020 Karabağ Savaşı'ndaki desteği gerekse Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın zafer törenine katılımı, Türkiye'nin Kafkasya denklemine giderek artan rolünün önemli bir işaretidir. Başta Karabağ olmak üzere Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kafkasya'daki güç dengelerinde göz ardı edilmeyecek bir aktör olduğunu etkili bir şekilde göstermiştir. Jeopolitik açıdan bu durumun Türkiye'nin diğer cephelerindeki mücadelelerine de olumlu etki yaptığı bir gerçektir (Pirinççi, 2020, s. 1).

2020 Dağlık Karabağ Savaşı akabinde ortaya çıkan, Türkiye'nin Güney Kafkasya'nın jeopolitik konumunun en güçlü aktörlerinden birisi olduğunu tekrar ortaya çıkarmıştır. Bu gerçeklik bölgenin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Öncelikle, Azerbaycan Güney Kafkasya'da güvenilir bir ortak kazanmıştır. İkincisi, Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde etkili siyasi oyuncuya dönüşmesi, 10 Kasım 2020'de imzalanmış bildirinin uygulanması için de büyük önem taşımaktadır. Üçüncüsü, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki siyasi gelişmelerde yer alması bölgede Rusya'nın politik tekeli sona erecektir. Artık Rusya kendi koşullarını dayatan taraf değil, Güney Kafkasya'da yaşanan politik, ekonomik gelişmelerde eşit ağırlıklı bir taraftardır. Bu yeni gerçeklik Rusya- Azerbaycan, Rusya-Türkiye ilişkileri açısından yeni bir sayfa açacaktır. Yani kısa vadede Rusya'yı Türkiye'nin geleneksel rakibi ya da düşmanı gibi değil, bölgede ortak çıkarları ve bu çıkarlar doğrultusunda iş birliği içinde bulunan taraf olarak görülebilir (Memmedo, Mahammadov, Hasanoğlu, 2021, s. 522- 529).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın amacı, öncelikle Dağlık Karabağ'da yaşanan biri güncel olan iki savaş ile ilgili farklılıkları sonuçlar, dönemseller koşullar ve siyasi liderler açısından değerlendirmektir.

Bu çalışmada kullanılan kaynaklar, üç grupta sınıflandırılmıştır:

1. Resmi müzakereler, belgeler ve resmi materyaller (Azerbaycan'ca, Rusça ve Türkçe);
2. Siyasi yönetimin etkili temsilcileri arasında yazışmalar;
3. Kitap, makale, internet haberleri ve diğer yayınlardan, konferanslar, seminerler ve diğer bilimsel toplantılardan, "Dergi Park", "Uluslararası ilişkiler" dergisi, "Bilig", "Science Direct", "Academia", "Ulusal Tez Merkezi" gibi birçok dergi ve tez sitelerinden elde edilen ikincil veriler.

Çalışmada işlenen 2 temel yaşanan savaşta, Türkiye'nin sürece gösterdiği etkiler arasındaki farkların neler olduğu sorusuna cevap arandı, bu etkilerin karakteri, nitelikleri değerlendirildi. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, edebiyat taraması yapılmış, resmî belgeler, raporlar, gazetelerde yayınlanan bilgiler incelenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve akabinde bıraktığı güç boşluğu ile bunun yarattığı bölgesel ve ulusal bazda sorunların en önemlisi Dağlık Karabağ ile ilgili olan kısmıdır. Bu bölgede tarihsel, etnografik, stratejik ve değişen güç odağı kapsamında yer alan sorunlar sebebiyle bugüne kadar yaşanan savaş ve katliamlardan bölge halkı çok etkilenmiştir. 10 Kasım 2020' de imzalanan Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması ile bölge halkının önemli kısmı huzur ve barışa kavuşmuştur.

Bu sürecin kuşkusuz en önem arz eden etkeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ ile alakalı dış politikası ve bunu etkileyen iç ve dış etkiler ile birlikte bölgede görev alan uluslararası örgütlerdir.

Hiç kuşkusuz 1991-1994 yılları arasında gerçekleşen Dağlık Karabağ Savaşı'nda yaşanan kayıplar, insani, diplomatik ve askerî açıdan çok ciddi zararlar vermiştir. Bölgede ve Uluslararası diplomatik çevrede "tek millet iki devlet" ilkesini benimsemiş Azerbaycan ile Türkiye'yi etkilemiştir. Ekonomik, askeri, stratejik açıdan yaşanan bu kayıpların temelinde, Türk Siyasetinin temel unsurları açısından, o dönem yaşanan bazı

işsel çatışmalar ve anlamsız politikalar da etkili olmuştur. Her ne kadar muhalefetin ısrarla o dönem ki politikalara karşı çıkması devam etse dahi, bir sonuca ulaşılmamış aksine anarşik olan bu uluslararası düzende, uluslar kendi çıkarlarına göre hareket etmiş, bundan mütevellit fayda sağlayan Ermenistan, Uluslararası Hukuk' un aksine işgallerine ve katliamlarına devam etmiştir. Bundan hareketle Türk iç siyasetin' inde olan söylem ve eylem analizlerinin farklılığı, en temel olarak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasında olan bazı fikir ayrılıkları, bölgesel sorunlarda güç eksikliği yaratıp, devlet mekanizmasını tam olarak harekete geçirememiş ve akabinde güç, toprak ve prestij kayıplarına yol açmıştır. Açık bir ifadeyle, ülkenin yaşadığı uluslararası sorunların çözümünde, siyasal söylem ve somut eylem analizleri çok önemlidir.

Bu uluslararası sistemde, liberal politikalar adı altında, düşmana verilecek imtiyazlar sonucu, 1994 yılında ki, Dağlık Karabağ Savaşı'nda yapıldığı üzere, devletlerin anarşik yapıda aynı zamanda, uluslararası örgütlere güvenmeyip, kendi kendini savunabilmesi gerekmektedir. Bu durumda alınacak en etkili tedbir, liberal politikaları iyi değerlendirip, arka planda tarihsel olarak düşman olan devletleri cesaretlendirmemek ve ilişkileri ona göre belirlemek olacaktır.

Özellikle Türk Dış Politikasını bu sistemsal ve kavramsal çerçevede değerlendirmek ve bölgesel ile küresel bazda, etki alanlarını iyi inceleyip, sert güç kavramlarının daha önemli hale getirilmesi, daha net çözümler sağlayacaktır. Buna en iyi örnek çalışma' da incelendiği üzere 2020 yılında olan Dağlık Karabağ Savaşı'nda yapılan somut eylemlerle ortaya koyulabilir. Daha pragmatist olan Türk Siyaseti, tek bir ses halinde Devlet terörüne devam eden Ermenistan'a karşı tepkilerini belirtmiş ve askerî açıdan yaşanan iş birliği sayesinde başarı gelmiştir. Aksi halde XXI. Yüzyılda devletlerin kullandığı bir yöntem olan terör konusunun sadece siyasi bir değerlendirme yapılarak geçiştirilmesi bile ülke sınırları ötesinde gerçekleştirilen terör eylemlerini meşrulaştırmakla birlikte önlenmesi konusunda somut adımlar atılmasının önünü kesmektedir. Bununla beraber 2020 yılında ki, Dağlık Karabağ Savaşı'nda hala kurtarılamayan bölgeler mevcuttur. Antlaşmaların sadece düşmana zaman ve askerî açıdan kabiliyet kazandırdığı tarihsel olarak ortadadır. Burada yapılacak en somut adım ve bölgeye tamamen huzur getirecek şekilde Dağlık Karabağ'ın tamamının, Azerbaycan ve Türkiye askeri iş birliği ile düşmandan arındırılmasıdır.

Uluslararası hareket alanı oldukça dar olan bu durumda, Uluslararası Örgütlere bel bağlamak, onlardan yardım talep edip, somut adımlarla harekete geçmemek, olacak

kazanımları azaltıp, bununla beraber iç siyasette yaşanan yine güç boşluğu çerçevesinde etkisiz karar alma mekanizmaları, başarısızlığa götüren etmenler olarak benzer anlayışlardır.

2020’de olan Dağlık Karabağ Savaşı’nda, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, Bölgesel Kurulan Uluslararası Suçlar Mahkemeleri gibi yargı organları ile birlikte, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Orta Asya İşbirliği Teşkilatı, Güney Asya Bölgesel İşbirliği, Şanghay Birliği, D-8, G-8, G-20 gibi uluslararası örgütler Dünya’daki sorunların çözümlenmesinde oldukça etkisiz kalan kurumlardır. Ancak işgale ve teröre karşı belirli ve net şekilde kullanılan güç, sağlanan destek daha pragmatisttir ve sert gücün kullanılması halinde başarıya ulaşacağı sonuç itibariyle ortadadır.

Çalışmadan çıkarılan sonuçlar, diğer sorunlar için meselelerin kökten çözümleri açısından örnek teşkil edecektir.

Çalışma sonucunda işgal altında kalan Dağlık Karabağ’ın geleceği açısından ileride sert güç kullanılmasının olumlu ve olumsuz yönlerinin ek analizine ciddi ihtiyacın olduğu da ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H. (2004). *Atatürk Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız*. İleri Yayınları
- Afshar, N. Ş. (2015). *Diplomatik Yazışmalar*. Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi
- Ağayev, M. (2008). *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Ahmedov, E. (2019). *Azerbaycan - Türkiye Strateji Tarafdaşlığı Yeni ve Dinamik İnkişaf Merhelesinde*. Azerbaycanda Atatürk Merkezi.
- Ahundlu, Y. (2010). *Karabağ İmdat Çılgılığı*. Kültür Ajans Yayınları
- Akyeşilmen, N. (2013). *Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü*. ODTÜ Yayıncılık
- Alakbarlı, F. (2011). *Ulusal İdeoloji Sorununa Tarihsel ve Felsefi Bakış*. Takvir Yayınevi.
- Aliyev, H. (2009). *International Law Issues in Nagorno-Karabakh Conflict*, Publishing House Universal
- Aliyev, T. (2006). *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*. Doktora Tezi.
- The Encyclopedia Americana, (2012). Nabu Press
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, (1979). *Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü*, III.Cilt.
- Aramian, S. (1955). *The Armenian Community, The Philosophical*.
- Arslanlı, (2013). *Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran ittifakının jeopolitik kuşatması*, Eko Avrasya Yayınları
- Arslanlı, A. (2015). *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınları
- Arslanlı, A. (2001), *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, *Avrasya Dosyası Dergisi*, 405-408.
- Atsız, B. (1990). *Can Azerbaycan*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Köksav Yayıncılık
- Aydın, M. v. (2005). *“Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu”*. Türk Dış Politikası, Ed: Baskın Oran. İletişim Yayınları
- Aydın, N. (2013). *Türkiye'nin Karabağ Politikası*. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 15-28.

- Aydın, U. (2018). Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016). Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 38-62
- Azer, C. (2013). Yukarı Karabağ Sorunu Ve Minsk Grubu. *Ermeni Araştırmaları*, 27, 203-248
- Azer, C. (2011). *Babadan Oğula Güney Kafkasya*. Truva Yayınları
- Azerbaycan Tarihi*. (2007). Bilim Yayınevi, c.3.
- Baba-Zada, A. (2017). *Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014*. Yüksek Lisans Tezi.
- Budak, M. (1996). Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası. *Kafkas Araştırmaları* 4, 109-139
- Bündayov, Z. Yusufov, Y, (1994). *Azerbaycan Tarihi*, 1.Cilt.
- Bünyadov, Z. (2003). *Azerbaycan Tarihi Hakkında Belgeler ve Yayınlar*. Elm Yayınları
- Cabbarlı, H. (2004). *Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri*. ASAM Yayınları
- Cheterian, V. (2008). War and Peace in the Caucasus: Ethnic Conflict and the New Geopolitics, *Columbia Press*
- Çeliksoy, E. (2020). *Azerbaycan'da Bakanlar Kurulu ve İdare Kabine Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri*. Nobel Akademik Yayıncılık
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik* . Küre Yayınları
- De Waal, T. (2013). Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. *New York Press*
- Donabedian, P., & Mutafian, C. (1989). Artskah- Histoire du Karabagh. *Sevig Press*
- Eliyarlı, S. (1996). *Azerbaycan Tarihi Uzak Geçmişten 1870ci İllere Geder*. Azerbaycan Neşriyyatı
- Elnur, H. M. (2013). *Atatürk Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1919-1938)*. Derin Yayıncılık
- Lütem, Ö. E. (2015). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu. *Ermeni Araştırmaları*. (50) , 231-373 .
- Göl, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan . *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1). 153-170.
- Görgülü, A. (2008). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü*. Tesev Yayınları
- Göyüşov, R. (1993). Azerbaycan Devlet Neşriyatı. *Karabağ'ın Geçmişine Seyahat*. Prezident Kitabxanası

- Yiğit, S. & Gülbiten, G. (2018). Rusya'nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ Ve Hazar Denizi . *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* , 5 (2) , 1-30
- Hasanov, A. (2005). *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azərbaycanın Xarici Siyaseti*. Azərbaycan Yayınları
- Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu' nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 387-401.
- İbrahimli, Uluçakar, Akkaya (2018). *Kafkasya ve Çevresi*. Gazi Kitabevi Yayını
- İlhan, S. (1999). *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. Alfa Yayınları
- Karaca, E. (2015). SSCB'nin Dağılma Sürecinden BDT'nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak, Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987- Aralık 1991) . *Gazi Akademik Bakış* , 9 (17) , 113-140
- Karaca, E. (2018). *S.S.C.B. Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi 1991-1994*. Gece Akademi Yayınları
- Kasım, K. (2001). *The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process*. ASAM Press
- Kasım, K. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. USAK Yayınları
- Kurt, S. (2017). Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi . *Güvenlik Bilimleri Dergisi* , 6 (2) , 1-22
- Laçiner, S. (2008). *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*. USAK Yayınevi
- Lalayan, A. A. (2006). *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)*. Kaynak Yayıncılık
- Libaridian, G. J. (2007). *Modern Armenia : People, Nation, State*. Transaction Publisers.
- M,Aydın. (1998). Turkey at the threshold of the 21st century: global encounters and versus regional alternatives. *International Relations Foundations*
- Hasanoğlu, M. , Memmedov, A. & Maharramov, B. (2021). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan - Türkiye İlişkileri . *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* , 3 (3) , 522-529

- M. Kalkan. (1996), “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, *Türk Kültürü Dergisi*, 1(2), 11-18
- Memmedova, H. (2009). Ermenistan Saldırganlığı Karşısında Birleşmiş Milletler’in Tutumu . *Gazi Akademik Bakış* , 2 (4) , 25-33
- Memmedzade, M. B. (1988). *İslam Ansiklopedisi*. Karabağ Maddesi Yayını
- Mustafayev, B. (2011). Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 29(29), 28-30.
- Mustafayev, B. (2013). Karabağ’ın İşgal Süreci Ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , 0 (49) , 281-294
- Nasibli, N. (2013). *Güney- Kuzey Sorunlarımız*. Crescent-3 Yayınevi
- Christian, N. (2004). *Kafkasya Rusya’nın Kanayan Yarası*. Yeni Hayat Kütüphanesi Yayını
- Ö. G İşyar. (2004). *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. Alfa Yayınları
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı’nın Askeri Açısından Analizi . *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , Karabağ Özel Sayısı , 104-123
- Özönder, C., & Yıldırım, D. (1991). Karabağ Dosyası. *Türk Kültürü Araştırmaları Yayını*
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ . *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15, (2) , 191-208
- P.G. Butkov. (1869), Materialı dlya novoy istorii Kavkaza St. Petersburg: *Tipografiya Imperatorskoy akademiy nauk*, 163, (1) 1722-1803
- Pakravan, A. (2007). *Abbas Mirza ve Azerbaycan*. Quanun Yayınevi
- Phillips, D. L. (2005). Unsilensing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation. *Berghahn Books*.
- Potier, T. (2000). Conflict in Nagorno Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal. *Springer Press*.
- Saniç, A. (2010). “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu (1918)”. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 3, (6), 255-256.
- Saray, M. (2014). *Türk dünyasında neler oldu*, Türk Dünyası Araştırmaları. Boğaziçi Yayıncılık
- Sayılan, M. O. (2007). *1988-1995 Arası Dağlık Karabağ Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi.

- Swietochowski, T. (1994). Azerbaijan a Borderland at the Crossroads of History. S. Frederic Starr, "The Legacy of History in Russia and the New States of Euroasia", International Politics of Euroasia. *M. E. Sharpe Inc.*
- Şavrov, N. N. (1991). *Kafkaslarda Rusya İşine Yeni Tehdit*. Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye.
- Şiriyev, Z. (2011). Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyonu. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Derneği*, 6(12), 30-42.
- Tanrısever, O. F. (2011). 11 Eylül Sonrası Dönemde Kafkasya'da Bölgesel Güvenlik Eski Çatışmalar ve Yeni Atışmalar. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 6-13.
- Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Genelkurmay Basımevi
- Tüysüzöğlü, G. (2013). Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan . *Ermeni Araştırmaları*, 2, (44) , 233-276.
- Veliyev, C., & Arslanlı (2011). *Güney Kafkasya*. Berikan Yayınları
- Verlag, B., Wien, Köln, & Weimer. (2009). Der Konflikt um Bergkarabach-Besonderheiten und Akteure. *Der Krieg um Bergkarabach*, 2, (3), 15-16.
- Waal, T. D. (2010). Remarking The Nagarno Karabakh Peace Process. *Survival Press* (52), 161.
- Wimbush, S. E., & Shaffer, B. (1988). *Sovyet Müslümanları*. Yeni Forum Yayınları, Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Woodrow, W. (1918). America's Terms of Peace, Message to Congress, 1918. *World War Issues and Ideals Press*.
- Y.Gedikli. (1989). *Azerbaycan 'ın Sesi, Refik Zekâ Handan*. Tanıtım yayınları
- Yıldırım, D., & Ozonder, C. (1991). *Karabağ Dosyası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını
- Yılmaz, R., & İsmayılov, E. (2013). *Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*. Bilgesam Yayınları
- Yüce, A. (2016). Haydar ALİYEV Dönemi Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği ve Eğitim Faaliyetleri (1993-2003). *Beynəlxalq elmi Konferansı*.
- Z.Brzezinski. (1997). The Grand Chessboard American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. *Published by Basic Books*

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://caucasus.rau.am/doc/arutunyan>, Erişim tarihi: 25.06.2021
- <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/24639/pasinyan-turkiye-den-150-ust-rutbeli-asker-azerbaycan-saflarinda-savasiyor>, Erişim Tarihi: 14.12.2020
- <http://en.rian.ru/> Erişim Tarihi: 05.20.2021
- <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068> , Erişim Tarihi: 10.08.2020
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Da%C4%9Fl%C4%B1k%20Karaba%C4%9F/>, Erişim Tarihi: 11.04.2021
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001002.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2021
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105> Erişim Tarihi: 13.06.2021
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/29> Erişim Tarihi: 22.04.2021
- <https://hyetert.org/2005/04/03/amerikali-bir-uzmanin-gozuyle-turkiye-ermenistan-iliskileri/> Erişim Tarihi: 13.04.2021
- <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323>, Erişim Tarihi: 22.04.2021
- <http://documents.tips/download/link/daglik-karabag-sorunu-dar-alanda-bueyuek>, Erişim Tarihi: 27.05.2021
- http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/ . Erişim Tarihi: 18.08.2021
- <http://www.aztv.az/az/news/4384/enerji-sahesinde-yeni-emekdasliq-formati-yaranir-turkiye-rusiya-azerbaycan-marktehlilmark>, Erişim Tarihi: 01.05.2021
- <https://www.milliyet.com.tr/dunya/sizi-ve-bizi-ayni-barbar-katletti-1341065>, Erişim Tarihi: 06.05.2021
- <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/310856.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2021
- http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=327:turkiye-ermenistan-iliskilerinde-yol-haritasi&catid=86: Erişim Tarihi: 11.04.2021
- <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/bakan-akar-idlibde-baslatilan-bahar-kalkani-harekati-basariyla-surdurulmekte/1750603> Erişim Tarihi: 17.07.2021
- <http://www.strategicoutlook.org/2011/08/military-relations-of-turkey-and-azerbaijan-contemporary-situation-of-military-of-azerbaijan/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021

- https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf Erişim Tarihi:08.03.2021
- Rüstemhanlı, S. (1993). Karabağ. Akademi Kitabevi
- <https://www.star.com.tr/savunma/alman-bakandan-turk-sihalarina-ovgu-karabagda-tarihin-ilk-siha-savasi-yasandi-haber-1593447/>, Erişim Tarihi: 05.06.2021
- Strategy, R. o. (2007), Ermeni Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim sitesi: <http://www.mil.am/eng/?page=49>
- <https://www.yenisafak.com/dunya/ermenistanin-eski-cumhurbaskani-kocaryan-turkiyeyi-savasa-sokmakta-basarisiz-olduk-3588159>, Erişim Tarihi: 17.07.2021
- T, Inbar (2020). UAV against ballistic missile, Erişim sitesi: <https://twitter.com/inbarspace/status/1317155048917471233>
- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ozet/130.htm> Erişim Tarihi: 01.05.2021.
- Vzglyad. (2020). Кто из турецких генералов руководил атакой на Карабах, Erişim Sitesi: <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html>
- Yavuz, C. (2011). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül' ün Ermenistan Ziyareti Ermeni Lobisinin Zaferi mi?. Erişim adresi: www.turksam.org
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/05/08> Erişim Tarihi: 18.05.2021
- <https://www.setav.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-ve-bolgenin-yarinlari/> Erişim Tarihi: 14.10.2021

EKLER

Ek.A. Çağ Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi

T.C	
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TEZ / ARAŞTIRMA / ANKET / ÇALIŞMA İZİNİ / ETİK KURULU İZİNİ TALEP FORMU VE ONAY TUTANAK FORMU	
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
T.C. NOSU	
ADI VE SOYADI	HÜSEYİN ENDER ARAR
ÖĞRENCİ NO	2020017012
TEL. NO.	
E - MAİL ADRESLERİ	
ANA BİLİM DALI	ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
HANGİ AŞAMADA OLDUĞU (DERS / TEZ)	TEZ
İSTEKDE BULUNDUĞU DÖNEME AİT DÖNEMLİK KAYDININ YAPILIP-YAPILMADIĞI	2020 / 2021 GÜZ DÖNEMİ KAYDIMI YENİLEDİM..
ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
TEZİN KONUSU	1991- 1994 yılları ile 2016- 2020 yılları aralığında bölgede yer alan ithilafı incelemek, her iki savaşta Türkiye'nin yeri ve rolünü, Türk Siyasisi açısından sorgulamak ve sürece etkisini ortaya koymaktır.
TEZİN AMACI	Karşılaştırmalı analiz yöntemiyle Dağlık Karabağ ithilafını Realist perspektiften incelemek.
TEZİN TÜRKÇE ÖZETİ	Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, post Sovyet zamanında, yıkıcı etnik çatışmalar başlamıştır. Bu çatışma bölgelerinden biri de Azerbaycan' ın Dağlık Karabağ bölgesi olmuştur.
ARAŞTIRMA YAPILACAK OLAN SEKTÖRLER/ KURUMLARIN ADLARI	
İZİN ALINACAK OLAN KURUMA AİT BİLGİLER (KURUMUN ADI-ŞUBESİ/ MÜDÜRLÜĞÜ - İLİ - İLÇESİ)	
YAPILMAK İSTENEN ÇALIŞMANIN İZİN ALINMAK İSTENEN KURUMUN HANGİ İLÇELERİNE/ HANGİ	

KURUMUNA/ HANGİ BÖLÜMÜNDE/ HANGİ ALANINA/ HANGİ KONULARDA/ HANGİ GRUBA/ KİMLERE/ NE UYGULANACAĞI GİBİ AYRINTILI BİLGİLER	
UYGULANACAK OLAN ÇALIŞMAYA AİT ANKETLERİN/ ÖLÇEKLERİN BAŞLIKLARI/ HANGİ ANKETLERİN - ÖLÇELERİN UYGULANACAĞI	
EKLER (ANKETLER, ÖLÇEKLER, FORMLAR, V.B. GİBİ EVRAKLARIN İSİMLERİYLE BİRLİKTE KAÇ ADET/SAYFA OLDUKLARINA AİT BİLGİLER İLE AYRINTILI YAZILACAKTIR)	1) (.....) Sayfa Ölçeği . 2) (.....) Sayfa Anketi. 3) (.....) Sayfa Formları. 4) (.....) Sayfa

ÖĞRENCİNİN ADI - SOYADI: Dilek POLAT			ÖĞRENCİNİN İMZASI: Evrak onayı e-posta ile alınmıştır			
			TARİH: 22 / 03 / 2021			
TEZ/ ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME SONUCU						
1. Seçilen konu Bilim ve İş Dünyasına katkı sağlayabilecektir.						
2. Anılan konu Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı faaliyet alanı içerisine girmektedir.						
1.TEZ DANIŞMANININ ONAYI	2.TEZ DANIŞMANININ ONAYI (VARSA)	ANA BİLİM DALI BAŞKANININ ONAYI			SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜNÜN ONAYI	
Adı - Soyadı: Khaladdin IBRAHIMLI	Adı - Soyadı:	Adı - Soyadı: Ali Engin Oba			Adı - Soyadı:Murat KOÇ	
Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı:	Unvanı: Prof. Dr.			Unvanı:Doç. Dr.	
İmzası: Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası:	İmzası: Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.			İmzası: Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	
09.06.2022 / / 20....	13.06.2022			16.06.2022	
ETİK KURULU ASIL ÜYELERİNE AİT BİLGİLER						
Adı - Soyadı: Şehnaz ŞAHİNKARA KAŞ	Adı - Soyadı: Yücel ERTEKİN	Adı - Soyadı: Deniz Aynur GÜLER	Adı - Soyadı: Mustafa BAŞARAN	Adı - Soyadı: Mustafa Tevfik ODMAN	Adı - Soyadı: Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU	Adı - Soyadı: Jülide İNÖZÜ
Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.
İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.	İmzası : Evrak onayı e-posta ile alınmıştır.
.... / / 20.... / .. / 20....	... / / 20....	.. / / 20....	... / / 20....	... / / 20....	... / / 20....
Etik Kurulu Jüri Başkanı - Asıl Üye	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi
OY BİRLİĞİ İLE	☒	Çalışma yapılacak olan tez için uygulayacak olduğu Anketleri/Formları/Ölçekleri Çağ Üniversitesi Etik Kurulu Asıl Jüri Üyelerince İncelenmiş olup, / / 20 - / / 20 tarihleri arasında uygulanmak üzere gerekli izin verilmesi taraflarımızca uygundur.				
OY ÇOKLUĞU İLE	☐					
AÇIKLAMA: BU FORM ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANDIKTAN SONRA ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ SEKRETERLİĞİNE ONAYLAR ALINMAK ÜZERE TESLİM EDİLECEKTİR. AYRICA FORMDAKİ YAZI ON İKİ PUNTO OLACAK ŞEKİLDE YAZILACAKTIR.						

Ek.B. Tez Etik İzin Yazısı

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : E-81570533-044-2200004720
Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurul İzni Hk.

21.06.2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

- İlgi : a) 03.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004121 sayılı yazınız.
b) 06.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004128 sayılı yazınız.
c) 08.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004278 sayılı yazınız.
ç) 09.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004316 sayılı yazınız.
d) 10.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004345 sayılı yazınız.
e) 10.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004347 sayılı yazınız.
f) 13.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004384 sayılı yazınız.
g) 16.06.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200004548 sayılı yazınız.

İlgi yazılarda söz konusu edilen **Hüseyin Ender Arar, Ahmet Pamuk, Ayşe Yılmaz, Mehmet Kayar, Ayşe Aras, Cem Soyupak, Özge Toraman, Kübra Şahin, Şefika Nilay Onatça, Kübra Demirkol, Nazire Demirbilek Kuştepe, Merve Ahç, Onurcan Yılmaz, Mesut Gökkaya, Taner Çulha, Kübra Akbalı ve Kamer Aybüke Özdemir** isimli öğrencilerimizin tez evrakları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunda incelenerek uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ünal AY
Rektör

Ek.C. Tez Etik İzin Yazısı

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sayı : E-23867972-050.01.04.2200004548
Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurulu Kararı Alınması Hk.

16.06.2022

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi: 09.03.2021 tarih ve E-81570533-050.01.01-2100001828 sayılı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu konulu yazınız.

İlgi tarihli yazınız kapsamında Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesindeki Lisansüstü Programlarda halen tez aşamasında kayıtlı olan **Hüseyin Ender Arar, Ahmet Pamuk** isimli öğrencilerimize ait tez evraklarının "Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onayları" alınmak üzere Ek'te sunulmuş olduğunu arz ederim.

Prof. Dr. Murat KOÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ek :

- 1 - Hüseyin Ender Arar-1
- 2 - Hüseyin Ender Arar-2
- 3 - Hüseyin Ender Arar-3
- 4 - Hüseyin Ender Arar-4
- 5 - Ahmet Pamuk-1
- 6 - Ahmet Pamuk-2